

Tussen rivieren en linies

Een gebiedsbiografie van het Munnikenland bij Slot Loevestein

GELDERS
genootschap

Tussen rivieren en linies

Een gebiedsbiografie van het Munnikenland bij Slot Loevestein

In opdracht van Slot Loevestein

Contactpersonen: Ed Dumrese en Annemarieke Cijssouw

Gelders Genootschap, Arnhem

Sazyia Zeefat, met medewerking van Ferdinand van Hemmen, Sara van Loon en Simon van den Bergh.

Versie: definitief, 23 augustus 2023

Afbeelding voorpagina: de oude huisplaats van Kasteel Munnikenland met op de achtergrond de Waal en Gorinchem. Eigen foto, genomen op 15 september 2022.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding.....	4
1.1 Aanleiding en doelstelling.....	4
1.2 Methode en aanpak.....	5
1.3 Leeswijzer.....	5
Hoofdstuk 2: Gebiedsbiografie	6
2.1 De rivieren en de vroege ontginningen	6
2.2 Geboorte van het Munnikenland – dertiende en veertiende eeuw.....	8
2.3 Vijftiende eeuw	13
2.4 Zestiende eeuw	16
2.5 Zeventiende eeuw	21
2.6 Achttiende eeuw	32
2.7 Negentiende eeuw	43
2.8 Twintigste eeuw	56
2.9 21 ^e eeuw	68
Hoofdstuk 3: Lessen uit het verleden	83
3.1 Conclusies en samenvatting	83
3.2 Aanbevelingen.....	84
Literatuur en bronnen	87

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

Slot Loevestein neemt een belangrijke plaats in binnen de Nederlandse canon en staat vooral bekend om de spectaculaire ontsnapping van gevangene Hugo de Groot in een boekenkist. Daarin werd hij over de Waal naar Gorinchem gevaren, van waaruit hij uiteindelijk naar Frankrijk vluchtte. Loevestein heeft een lange militaire geschiedenis. Veel Nederlanders zullen het kasteel vooral kennen dankzij de functie als staatsgevangenis en als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Inherent aan deze functies van Loevestein was het omliggende landschap, het Munnikenland. Loevestein was eeuwenlang op twee manieren te bereiken: via de rivieren, of via het natte Munnikenland dat vaak overstroomde. Daarmee was het kasteel een afgelegen oord en ideaal om vijanden van de staat op te sluiten. Het water van de onvoorspelbare rivieren vormde een natuurlijke barrière, waardoor het kasteel soms wekenlang afgesloten werd van de buitenwereld.

Slot Loevestein wil zich de komende jaren door ontwikkelen, met name museaal en op het gebied van recreatie en toerisme. Hierbij kijkt de organisatie niet alleen naar het kasteel, maar ook naar mogelijkheden om de omgeving te betrekken. Het Munnikenland en Loevestein zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar, en met de mensen en rivieren die het landschap hebben gebruikt en gevormd. Tegenwoordig zijn in het landschap de sporen terug te vinden van al deze landschappelijke lagen die door mensenhanden en de natuur zijn gecreëerd, en het Munnikenland hebben gemaakt zoals dit er op de dag van vandaag uitziet.

Om deze wisselwerking inzichtelijk te krijgen, was behoefte aan een gebiedsbiografie van het Munnikenland. Hierin wordt de historische landschapsontwikkeling van het Munnikenland in verband gebracht met de gebruikers en bewoners, vanaf de dertiende eeuw tot nu. Het rapport biedt inzicht in welke factoren hebben bijgedragen aan de ontwikkelingen van het gebied en welke verhalen daarin te ontdekken zijn. Daarbij wordt aansluiting gezocht op de ambities van Slot Loevestein. Het doel is om te inspireren met de geschiedenis, om zo bij te dragen aan het programma van Loevestein.

Gebiedsafbakening van de gebiedsbiografie. Hierbij worden uiteraard ook externe invloeden van buiten het gebied meegenomen. Bron: Topotijdreis.nl.

1.2 Methode en aanpak

Er is nog weinig gepubliceerd over de geschiedenis van het Munnikenland. Bij het schrijven van de gebiedsbiografie is voornamelijk gebruik gemaakt van archieven, literatuur en kaartmateriaal. Deze bronnen liggen verspreid bij diverse instanties en archieven. Achterin het rapport staat een overzichtslijst met literatuur, geraadpleegde archieven en andere bronnen.

Omdat de gebiedsbiografie met name om het Munnikenland en de relatie met Loevestein draait, en al een gedegen bouwhistorisch onderzoek van Slot Loevestein bestaat, is gekozen in deze gebiedsbiografie weinig aandacht te besteden aan de (bouw)historie van Loevestein.¹ Dit wordt uiteraard wel genoemd wanneer het verband heeft met het gebruik of de ontwikkelingen van het Munnikenland.

Om de lokale geschiedenis van Loevestein en het Munnikenland in een grotere context te plaatsen, sluit de gebiedsbiografie zoveel mogelijk aan op de Nederlandse, Gelderse, Noord-Brabantse en Zuid-Hollandse canons.² Elk hoofdstuk begint met een algemene inleiding op basis van deze canons. Vervolgens zal worden ingegaan op de gebeurtenissen en ontwikkelingen in het Munnikenland. Uiteraard zal op invloeden van buitenaf worden ingegaan wanneer dat nodig is voor het grotere verhaal.

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 vormt de gebiedsanalyse. Het hoofdstuk begint met het natuurlijke landschap van vóór de dertiende eeuw en eindigt in de eenentwintigste eeuw, toen het gebied is teruggegeven aan de natuur. Elke paragraaf beslaat een eeuw waarin wordt geanalyseerd welke sociale en natuurlijke structuren er in het Munnikenland waren en hoe het landschap zich hierdoor heeft gevormd. Hierin wordt vanaf de vijftiende eeuw grofweg onderscheid gemaakt tussen drie thema's die elk hoofdstuk afwisselend aan bod komen: oorlog en conflict (militair), heren en beheer (sociale structuren in het Munnikenland, waaronder de boeren en landgebruik) en strijd tegen het water (dynamiek van de rivieren).

Het rapport wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen in hoofdstuk 3. Welke verhaallijnen signaleren we in de geschiedenis, welke lessen zijn te leren uit het verleden, en hoe kan dit inspireren voor ontwikkelingen in de toekomst?

¹ Zie voor de bouwhistorische publicatie: Dijkstra, K. Van Galen, H. *et al* (2011) *Slot Loevestein ontrafeld. 650 jaar bouwgeschiedenis*, Bergman Media Group.

² De Gelderse canon is te vinden op mijngelderland.nl, de Noord-Brabantse en Zuid-Hollandse via canonvannederland.nl.

Hoofdstuk 2: Gebiedsbiografie

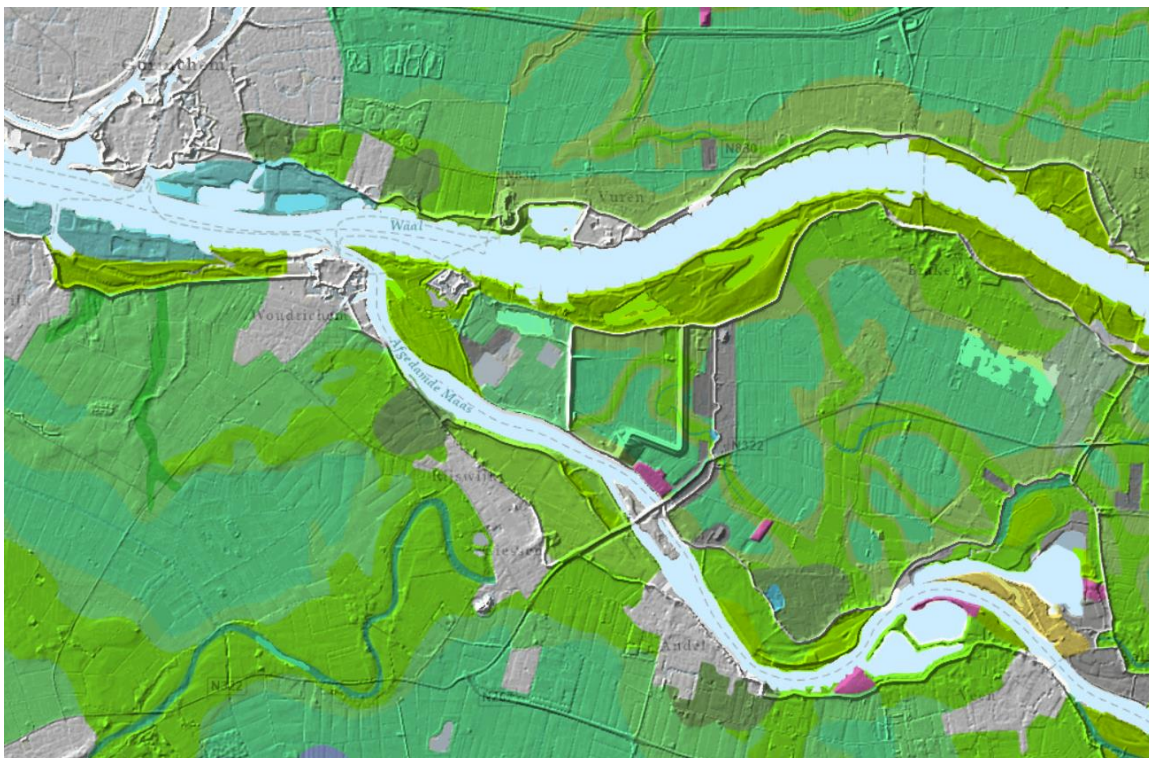
2.1 De rivieren en de vroege ontginningen

Het Munnikenland ligt in de meest westelijke punt van de Bommelerwaard, een stuk land ingeklemd tussen de Maas en de Waal. Deze twee rivieren hebben een grote invloed gehad op de geografie van het gebied en de ontwikkeling van het landschap. De Waal liep tot ongeveer 100 na Christus vanaf Tiel richting het westen en volgde daar de bedding van de Linge. Hierna brak de Waal uit de bedding van de Linge los, waardoor deze vanaf Tiel eerst richting het zuiden naar Heerewaarden stroomden en vervolgens naar het westen. Met deze doorbraak raakten de Tielerswaard en Bommelerwaard van elkaar afgescheurd.

Lange tijd stond het dijkloze landschap hier onder invloed van de rivieren, die toen nog onbelemmerd konden meanderen en hun loop konden verleggen. De lage delen van het landschap overstromden, waardoor uiteindelijk in het noordelijk deel van het Munnikenland door afzettingen de oeverwal van de Waal ontstond. Deze hoger gelegen strook zal de eerste oorspronkelijke vestingplek in het gebied zijn geweest. De geul van de Waal lag op dat moment nog een stuk noordelijker en minder dicht bij het Munnikenland.³ De oeverwal van de Waal liep door in de natuurlijke hoogten van het Land van Altena in het zuidwesten, dat toen nog een aaneengesloten gebied vormde met het Munnikenland. Dit veranderde in de twaalfde eeuw, toen bij Hedikhuizen een uitbraak van de Maas plaatsvond. Hierna kreeg de Maas bij Giessen nog een laatste zetje en brak het door richting Woudrichem, waar het de Waal bereikte. Dit gebeurde met veel watergeweld, waardoor delen van de polder werden verzwolgen en het Munnikenland van het Land van Altena werd gescheiden. Het Munnikenland bleef zwaargehavend achter en veranderde in een gebied met zandeilanden en krekens. Het water van de Waal en Maas had hier vrij spel. De geomorfologische kaart laat nog aanwijzingen zien hoe het landschap was gevormd vóór de bedijking.

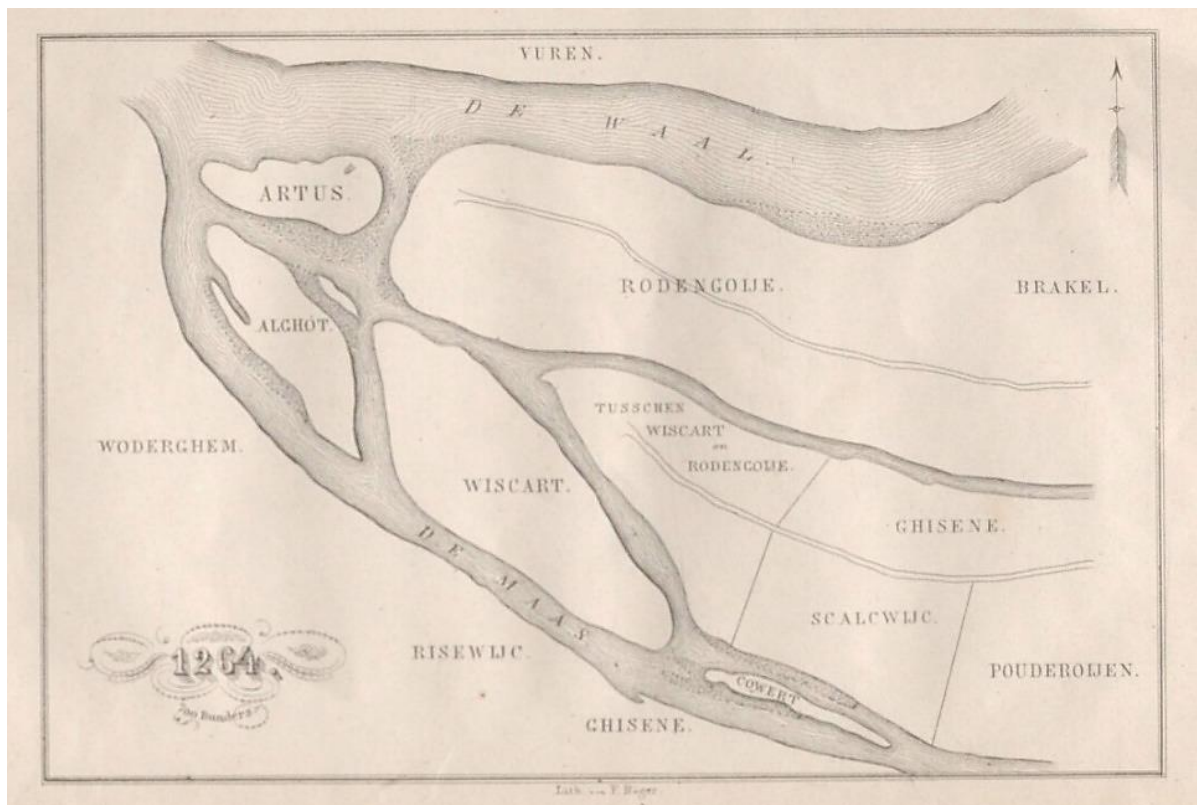
Rond 1200 ontstond de situatie met de rivieren zoals we die nu kennen. Hoewel de nabijheid van de rivier enerzijds een gevaar was, zorgde het ook voor vruchtbare gronden en drinkwater. De hogere gronden van de oeverwal en de polletjes waren strategische plekken voor bewoning terwijl de tussenliggende laagten werden gebruikt voor natuurlijke afwatering.

Rond 1325 werden in het hele gebied bandijken aangelegd.

Geomorfologische kaart van het gebied. Zichtbaar is hoe de oeverwal van de Waal doorliep naar het Land van Altena. Ook is in het Munnikenland een stroomgordel zichtbaar die vóór het doorbreken van de Maas doorliep naar het Land van Altena, net als de Almbedding. Bron: Esri.

³ Heunks, E. (2008) *Basisrapport archeologische vindplaatsen en verwachtingen Munnikenland*, in opdracht van Waterschap Rivierenland, p. 20.

Vrije interpretatie van de landschappelijke situatie van het Munnikenland in ca. 1264 door Wilhelmus van Dam van Brakel. Bron: Gelders Archief, toegang 0379 Familie Van Dam van Brakel, inventarisnummer 102: "De oorsprong van Loevestein en Monnikenland, met geschiedkundige aantekeningen", (met drie kaartjes), door (Wilhelmus) van Dam van Brakel, Gorinchem 1856.

2.2 Geboorte van het Munnikenland – dertiende en veertiende eeuw

Inleiding

In de loop van de twaalfde en dertiende eeuw ontstond het graafschap Gelre. Tijdens een groot deel van de middeleeuwen behoorde Gelre tot één van de meest voornamelijk vorstendommen van de Lage Landen. Dit was mede te danken aan Graaf Reinald I (1255-1326) die van Gelre een hechterere eenheid maakte. Graaf Reinald I kreeg de status van Rijksvorst binnen het Duitse Rijk. In 1339 werd Gelre door de Duitse keizer Lodewijk IV (1282-1347) tot hertogdom verheven. Samen met zijn ridders bestuurde de hertog het land, dat in vier Kwartieren was opgedeeld. Het Munnikenland viel binnen dit hertogdom, terwijl de meest noordwestelijke punt met Loevestein onder het graafschap Holland viel.

Sinds omstreeks 1350 was het graafschap Holland verwickeld in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, een strijd tussen verschillende facties in het graafschap over de opvolging van de kinderloos overleden graaf (Willem IV) en de ernstige financiële situatie binnen het graafschap. Keizer Lodewijk IV beleende na het overlijden van de graaf in 1346 Margaretha II van Henegouwen met graafschap Holland. Zij was de oudste zus van Willem IV en getrouwd met de keizer. Het lukte haar niet om de onrust in het graafschap weg te nemen. Hetzelfde jaar stuurde Margaretha haar zestienjarige zoon Willem V om het graafschap namens haar te besturen. Een paar jaar later werd hij officieel benoemd tot graaf en opvolger, maar zijn moeder Margaretha eiste een uitkering en jaargeld. Dit verdeelde de Hollandse adel, en een aantal stedelijke edelen zag kans in een opstand om Willem V van zijn moeder los te maken. Deze stedelijke adel hingen Willem V als opvolger aan en kregen de naam Kabeljauwen. Margaretha kreeg steun van de plattelandsadel, de Hoeken. In 1354 sloten Margaretha en Willem V vrede. Met een Kabeljauwse kastelein en als belangrijk grenskasteel in het graafschap, kregen ook Loevestein en het Munnikenland te maken met de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Margaretha II van Henegouwen en Willem V. Bron: Musea en Erfgoed Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Wapenboek.

Het Munnikenland

Als Gelders leen was het Munnikenland rond halverwege de dertiende eeuw in bezit van Otto II (ca. 1215-1271), Graaf van Gelre. Zijn gronden gaf hij in leen uit aan zijn leenmannen. Ridder Eustachius van Brakel (ca. 1230-?) kreeg Rodengoije, het noordelijk deel van het latere Munnikenland, in leen. De naam Rodengoije zou een Angelsaksische herkomst hebben en ruwe waard of rijswaard betekenen.⁴ Ridder Eustachius Van Brakel ontving de tienden van Rodengoije, wat inhield dat hij één tiende van alle opbrengsten van de pachters in het gebied kreeg. Op dat moment bestond het gebied uit ongeveer 27 hoeven of akkers, wat bevestigt dat minstens halverwege de dertiende eeuw al sprake was van ontgonnen land in het gebied. Ook was sprake van bedijking: Ridder Eustachius Van Brakel was verantwoordelijk voor het dijkbeheer en kreeg ook het lage gerecht. Het hoge gerecht, met een bevoegdheid tot lijfstraffelijke rechtspraak of de doodstraf, bleef voorbehouden aan de Graaf van Gelre.⁵ Hoewel niet met zekerheid te zeggen, is het mogelijk dat Van Brakel de gronden al in leen had voordat de doorbraak van de Maas het Munnikenland van het Land van Altena afscheidde.

De geboorte van het Munnikenland

Na Ridder Eustachius Van Brakel werd Rodengoije in leen uitgegeven aan Willem van Horne (1240-1304), heer van Hoorn en heer van Altena, die het land op zijn beurt in leen had uitgegeven aan Ridder Arnoldus van Ghisene. Rond 1264 kwam deze overeenkomst tussen Van Horne en Van Ghisene tot een einde. Op dat moment was het Munnikenland dankzij de Maasdoorbraak een zwaargehavend stuk land. Waarschijnlijk om van het verwoeste land weer een eenheid te maken, beleende Van Horne vanaf 1264 de abt Bernardus de Monte St. Vibert van het Cisterciënzer klooster in Villers, België, met het Munnikenland.⁶ Al eeuwenlang speelden geestelijken een belangrijke rol in het ontginnen van landen in heel Nederland.⁷ Aan hen de taak om orde te scheppen in het verwoeste Munnikenland en eenheid te maken van de verspreid liggende polletjes. De Cisterciënzer cultiveerden het land opnieuw. Het betekende de geboorte van het Munnikenland, waar de monniken dankzij hun vestiging hun naam aan gaven, en een overwinning op het water en de natuur.

Bijna het hele gebied werd aan de monniken in leen uitgegeven, maar de latere Gandelwaard en een klein eilandje met de naam Milites Insula Artusii in de westpunt van het Munnikenland werden uitgesloten van de leen.⁸ Het was de plek waar later Loevestein werd gesticht. De abt van de Cisterciënzers kreeg, net als Van Brakel eerder, het recht van het lage gerecht en het beheer van de dijken. De Graaf van Gelre, die toestemming had gegeven voor de overeenkomst, bleef wederom in bezit van het hoge gerecht.⁹ Het klooster ontving de jaarlijkse tienden van de gronden en moest jaarlijks als tiende één gouden penning aan Van Horne betalen.¹⁰

Op een hoger gelegen zandlichaam langs de Maas stichtten de monniken een kloosterboerderij, het Munnikenhof.¹¹ De ligging aan de rivier maakte het makkelijker om via schepen materialen en voorraden te vervoeren. Het Munnikenhof diende als uitvalsbasis om de omliggende gronden verder te ontginnen en te hercultiveren. Dankzij de bedijking van de hogere delen van de Bommelerwaard, waar al vóór 1276 mee was begonnen, hoefde het Munnikenland bij overstromingen van de Bommelerwaard minder water af te voeren dan voorheen. Hoewel dit de klus voor de Cisterciënzers vergemakkelijkte, was de noordwestkant van de Bommelerwaard nog niet ingedijkt, wat betekende dat de monniken nog regelmatig wateroverlast hadden.¹² Ze maakten dan ook dankbaar gebruik van het dijken- en kadenstelsel bij Brakel en Poederoijen toen ze de

⁴ Gelders Archief, toegang 0379 Familie Van Dam van Brakel, inventarisnummer 102: *"De oorsprong van Loevestein en Monnikenland, met geschiedkundige aantekeningen"*, (met drie kaartjes), door (Wilhelmus) van Dam van Brakel, Gorinchem 1856.

⁵ Idem.

⁶ Zie voor een afschrift van de akte Gelders Archief, toegang 0001, inventarisnummer 2337: *Vidimus door de abt van Sint-Bernard van een akte van belening door graaf Otto II van heer Willem van Altena met de tienden te Rodengoije, met het recht deze met bijbehorende rechten in tijns uit te geven aan het klooster van Villars, 1263.01.xx, 1308.08.15 (vidimus)*

⁷ <https://www.canonvannederland.nl/nl/zuid-holland/zuid-holland/priester-hendrik>, geraadpleegd op 20-10-2022.

⁸ Gelders Archief, toegang 0379 Familie Van Dam van Brakel, inventarisnummer 102: *"De oorsprong van Loevestein en Monnikenland, met geschiedkundige aantekeningen"*, (met drie kaartjes), door (Wilhelmus) van Dam van Brakel, Gorinchem 1856.

⁹ Idem.

¹⁰ Idem.

¹¹ Goossens, E. et al (2011) *RAAP-RAPPORT 2025. Cultuurhistorische inventarisatie en archeologiebeleid gemeente Zaltbommel. Deel 1: Toelichting op de archeologische inventarisatie*, p. 25.

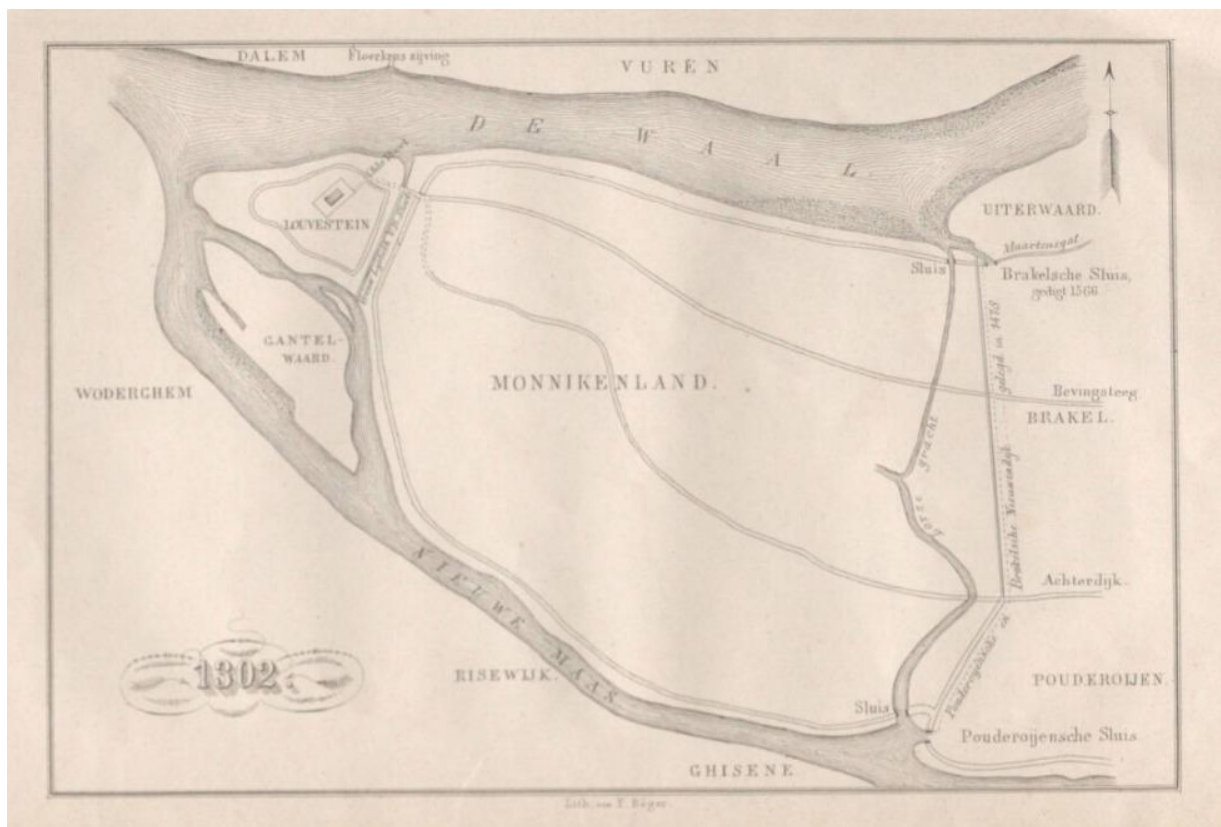
¹² Vriend, M.C. de et al (2007) *Startnotitie m.e.r. Munnikenland*, in opdracht van Waterschap Rivierenland, bijlage 3, p. 3.

Schouwendijk aanlegde. Met de Schouwendijk werd voorkomen dat uit de Bommelerwaard afstromend water aan de zuidkant het nieuw ontgonnen land zou overstromen.¹³

Uiteindelijk kreeg het landschap dankzij het zware werk van de Cisterciënzers zijn karakteristiek middeleeuws kavelpatroon dat voornamelijk een noord-zuid oriëntatie had. Het natte landschap werd ingepolderd en de gronden geschikt gemaakt voor agrarisch gebruik.¹⁴ Het klooster werd tot 'in de eeuwigheid' met het Munnikenland beleend, maar de monniken vertrokken. Munnikenland had toen al een bekading langs beide rivieren. Wanneer en waarom de Cisterciënzers vertrokken is onduidelijk en kan verschillende redenen hebben gehad:

- Toenemend wateroverlast. Ondanks dat de monniken inmiddels het wonen en werken in een door rivierwater geteisterd land gewend waren, nam in de twaalfde en dertiende eeuw de wateroverlast toe. De menselijke activiteiten namen toe en de Maas was op drift. Rond 1280 waren de overstromingen zo ernstig dat dijken werden verwoest.
- De pest die in de veertiende eeuw flink huishield.
- Conflicten. Al in 1295 waren geschillen ontstaan met de Heer van Altena omdat het klooster haar verplichtingen niet kon nakomen.
- Dit hangt mogelijk samen met het jaar 1333, toen de moederabdij door schulden gedwongen was een deel van haar bezittingen te verkopen.

Na het vertrek van de Cisterciënzers kwam het Munnikenland opnieuw toe aan de Heer van Hoorn en Altena, op dat moment Gerard I van Horne (1270-1331) of zijn zoon Willem IV van Horne (1302-1343). Omdat het Munnikenland buiten de nabije veertiende-eeuwse dijkringen lag, nam de wateroverlast toe. Daar bovenop kwam meer invloed vanaf de zee na de St. Elisabethsvloed in 1421. Het Munnikenland werd oudhoevig land dat min of meer werd teruggegeven aan het water. In de loop van de tijd heeft de Maas haar rechteroever landinwaarts verplaatst, waardoor het mogelijk is dat restanten van het Munnikenhof in de huidige Maasbedding liggen.¹⁵

Vrije interpretatie van de landschappelijke situatie van het Munnikenland na de bedijking door de monniken, ca. 1302. Bron: Gelders Archief, toegang 0379 Familie Van Dam van Brakel, inventarisnummer 102: "De oorsprong van Loevestein en Monnikenland, met geschiedkundige aantekeningen", (met drie kaartjes), door (Wilhelmus) van Dam van Brakel, Gorinchem 1856.

¹³ Vriend, 2007, p. 4.

¹⁴ Bonte, A. de et al (2008) *Nieuwe Hollandse Waterlinie en Munnikenland: bouwstenen voor de toekomst*, in opdracht van Gemeente Zaltbommel en Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, p. 9.

¹⁵ Heuveln, B. (1954) *De bodemkartering van het Munnikenland*, Wageningen, pp. 7-8.

Bouw van Loevestein

Het eilandje in de noordwestpunt werd niet ontgonnen door de monniken. Het was de plek waar rond 1358 Slot Loevestein werd gebouwd door Dirk Loef van Horne (ca. 1338-ca. 1403). Dirk was een telg uit de adellijke familie Horne en de zoon van Willem IV van Horne. Hij trouwde Isabelle van Montigny, vrouwe van de Belgische Kasteelbrakel en Hoogitter.¹⁶ Dirk zou een gewelddadige man zijn geweest die via militair geweld zijn bezittingen probeerde uit te breiden. De vestiging van Loevestein op deze locatie was dan ook strategisch op het punt waar de Maas en Waal samenkwamen. Niet alleen vanwege de natuurlijke defensieve barrière die het water kon vormen, maar ook omdat het aan belangrijke handelsroutes lag: de Maas, Waal, Merwede en de stad Woudrichem.¹⁷ Bovendien was Loevestein alleen te bereiken over gronden van Gelre, terwijl Dirks' leenheer de Graaf van Holland was. Loevestein was zo een Hollandse enclave in het Gelders gebied en een belangrijke grenspost voor Holland. Dirk zat er relatief veilig voor zijn leenheer, die toestemming moest vragen aan de Graaf van Gelre om het Munnikenland te mogen doorkruisen. Dirk Loef van Horne zou Loevestein als huis hebben bewoond en de locatie hebben gebruikt om illegaal tol te heffen.¹⁸

Rond 1357 overleed Dirk's broer Willem V van Horne. In plaats van de jonge Willem VI, werd Dirk als oom met het Land van Altena beleend. Rond dezelfde tijd verwierf Dirk ook het Munnikenland.¹⁹ Lang heeft Dirk Loevestein niet kunnen bewonen. In 1371 verloor hij het Munnikenland, en niet lang daarna ook Loevestein.²⁰ Loevestein kwam als belangrijk grenskasteel in handen van de Graaf van Holland, Albrecht van Beieren (1336-1404). Albrecht van Beieren had in 1358 de macht in Holland en Zeeland van zijn broer Willem V overgenomen en was zeer actief in de regio. In 1393 belegerde hij het kasteel in Almkerk, in het Land van Altena, waarna hij het gebouw grotendeels liet afbreken.²¹ Loevestein werd bewoond door een kastelein. De Graaf van Holland benoemde kasteleins voor een korte periode, en uiteindelijk werd ook zijn eigen zoon Willem van Oostervant kastelein.²² In 1372 was Bruijsten van Herwijnen (ca. 1340-1413) kastelein van Loevestein, hij bewoonde de hoofdburcht.²³ Hij liet Loevestein aanpassen met een schildmuur, zodat het meer comfort kreeg, maar ook beter te verdedigen was. Vóór de bouw van de schildmuur had Loevestein een tuin, die bestond uit een gevlochten schutting van rijshout.²⁴ Hoewel het grondgebruik in deze tijd niet exact bekend is, is het mogelijk dat het rijshout van de natte gronden van het Munnikenland werd gehaald. De natte bodem was erg geschikt voor wilgen, ook wel griendlanden genoemd. De takken werden als rijshout gebruikt.

De aanstelling van Bruijsten van Herwijnen was strategisch, want hij was een Kabeljauw en getrouwd met Elisabeth van Beieren (ca. 1350-1415), de bastaarddochter van Willem V.²⁵ Zo kon Albrecht van Beieren bij nieuwe twisten rekenen op hulp uit Loevestein. Maar uiteindelijk werd de kastelein een slachtoffer van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Albrecht van Beieren had vanaf 1392 een conflict met zijn eigen zoon, de Hoekse Willem van Oostervant (1365-1417). Na hun verzoening liet Willem allerlei edelen veroordelen en uit hun functie ontheffen. De Kabeljauwse kastelein Bruijsten van Herwijnen, werd in zijn functie als rentmeester van Zeeland beschuldigd van fraude. Hij wist te ontsnappen aan zijn gijzeling in Amsterdam en verschool zich op Loevestein. De hertog van Gelre gaf vervolgens toestemming aan de graaf van Holland, Albrecht van Beieren, om Loevestein via het Munnikenland te belegeren. Onderdeel van de munitie die bij de belegering hoorde waren blijdestenen, die via de trebuchet gelanceerd werden. Enkele van deze blijdestenen staat tegenwoordig in Loevestein tentoongesteld. Na vijftien dagen wisten de belegeraars Loevestein te veroveren, en was het kasteel weer in handen van de Graaf van Holland.

¹⁶ <https://houseofhorne.com/dirk-loef-van-horne/>, geraadpleegd op 18-08-2022.

¹⁷ Bonte, 2008, p. 9.

¹⁸ Dijkstra, Van Galen *et al*, 2011, p. 31.

¹⁹ <https://houseofhorne.com/?s=munnikenland>, geraadpleegd op 03-10-2022.

²⁰ Dijkstra, Van Galen *et al*, 2011, p. 35.

²¹ Zie hiervoor de canon van Altena: <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/92553/een-kasteel-in-almkerk>, geraadpleegd op 20-10-2022.

²² Dijkstra, Van Galen *et al*, 2011, p. 53.

²³ Idem, p. 53.

²⁴ Idem, p. 40.

²⁵ Idem, p. 38.

Blijdestenen die gevonden zijn op de plek van het trebuchet en die tegenwoordig staan opgesteld in Slot Loevestein. Bron: Slot Loevestein.

Het bouhuis

Op de voorburcht van Loevestein stond een boerderij die volgens een rekening uit 1373 het 'bouhuis' werd genoemd. Blijkbaar kon het rivierwater bij overstromingen tot op de voorburcht komen: twee jaar later werd de boerderij door ijsgang verwoest. Tijdens de herbouw werden twee hooibergen toegevoegd. Daarnaast had de boerderij een koeien- en paardenstal, een zolder voor hooi en koren en een kamertje voor de boerenknecht. Op de boerderij werden verschillende dieren gehouden zodat bij hoogwater, als Loevestein was afgesloten van de buitenwereld, toch rantsoen beschikbaar was. Het is mogelijk dat voor het hooien en het weiden van de dieren gebruik werd gemaakt van de hooi- en weilanden direct rondom Loevestein in het Munnikenland. Bij opgravingen zijn naast sporen van de boerderij ook sporen gevonden van een brouwerij en een bakkerij.²⁶ Zo vormde Loevestein een eigen, (deels) zelfvoorzienende gemeenschap.

Hooi- en weilanden waren eeuwenlang het meest voorkomende landgebruik van het Munnikenland, en ook kleiwinning is al vroeg een belangrijk onderdeel geweest van het landgebruik. In 1386 gaf Willem VI van Horne als Heer van Altena de poorters van Woudrichem het recht om in het Munnikenland klei af te graven voor hun steenoven. Daarnaast is het waarschijnlijk dat de boeren voor eigen gebruik klei afgroeven om potten te maken, waarover later meer.

²⁶ Jansen, S. (2010) *Hollandse Waterlinie Erfgoedreeks: Slot Loevestein*, Stichting Museum Slot Loevestein en Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, p. 16.

2.3 Vijftiende eeuw

Inleiding

Aan het begin van de vijftiende eeuw laaiden de Hoekse en Kabeljauwse twisten weer op, wat opnieuw gevolgen had voor Loevestein. De Hoekse Willem van Oostervant had een conflict met de Kabeljauw Jan V van Arkel (1362-1428), één van de voornaamste en rijkste Hollandse edelen. Naast gronden in Holland had Van Arkel ook enkele stukken grond van het hertogdom Gelre in leen. Het hertogdom Gelre was daarom zijn bondgenoot, waardoor Gelre en Holland tegenover elkaar kwamen te staan. In 1412 werd de vrede tussen Holland en Gelre getekend. Vijf jaar later overleed Willem van Oostervant. Hij werd opgevolgd door zijn zestienjarige dochter Jacoba van Beieren (1401-1436). Jacoba's erfenis werd bedreigd door haar oom Jan van Beieren, de bisschop van Luik. Het conflict dat tussen Jacoba en haar oom ontstond, betekende een voortzetting van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Na tussenkomst van Philips de Goede, hertog van Bourgondië, werd in 1419 in Woudrichem een tijdelijk vredesverdrag getekend: de Zoen van Woudrichem.²⁷ Er werd onder andere afgesproken dat Jan van Beieren na Jacoba's dood haar erfrechten van Holland, Zeeland en Henegouwen zou verkrijgen. Al snel na ondertekening van het verdrag laaide het conflict weer op, dat pas in 1428 na het tekenen van de Zoen van Delft definitief over was.²⁸ Uiteindelijk werd Philips van Bourgondië in 1433 heerser over Holland en viel het graafschap onder het Bourgondische rijk. Karel de Stoute wist in 1472 Gelre in te lijven bij het Bourgondische rijk, dat na zijn dood, in 1477, weer onafhankelijk wilde worden. Het Bourgondische Holland kwam in 1482 bij de Habsburgers terecht. Loevestein lag wederom op de grens tussen conflictpartijen Holland/Habsburg en Gelre. Als grensslot was Loevestein een tijd lang een Habsburgs steunpunt, en de kastelein was verplicht om er minstens vier soldaten in vreedstijd en twaalf soldaten in oorlogstijd te legeren.²⁹

Het Munnikenland

Strijd tegen het water

Omdat het Munnikenland als buitenpolder nog steeds buiten de naburige dijkringen lag, was het een ongestuurd oord dat regelmatig werd geteisterd door wateroverlast. Vanuit de Bommelerwaard vonden meer overstromingen plaats. Ook de zee had steeds meer invloed. Dit betekende dat andersom vanuit het Munnikenland (zee)water richting de Bommelerwaard kon stromen. De Sint-Elisabethsvloed in 1421 liet dan ook zijn sporen na, toen grote delen van de Grote Waard werden verzwolgen en de zee dichterbij het Munnikenland kwam te liggen. Vanuit het westen kon het zeewater via het Munnikenland ook Brakel en Poederoijen bereiken. In 1477 was het weer raak. Wederom had Nederland te lijden onder een stormvloed, waarbij zee- en rivierwater mogelijk ook via het Munnikenland Brakel en Poederoijen teisterde. Het was aanleiding voor de dorpen om afspraken te maken en het laatste gat te dichten: een dijk langs de grens met het Munnikenland.³⁰ Op 1 mei 1478 kwamen vertegenwoordigers van Brakel en Poederoijen bijeen om een besluit te nemen over de aanleg van de dwarsdijk. Er werd afgesproken dat de heemraden de grond zo goedkoop mogelijk aankochten en dat de strook overal even breed zou zijn.³¹ Zo begon de aanleg van de Nieuwendijk. Deze liep vanaf de Waaldijk in het noorden tot in het zuiden bij de sluis van Poederoijen, waar water op de Maas werd geloosd. De dijk doorsneed een doorlopende weg tussen Brakel en het Munnikenland. De aanleg ging moeizaam, en de waterlozing was bewerkelijk en duur. De dijk werd een landschappelijke afbakening tussen Brakel en Poederoijen aan de oostkant, en het Munnikenland in het westen. Hierdoor raakte het Munnikenland nog verder geïsoleerd van de Bommelerwaard en werd het een echte buitenpolder. Van alle kanten kon het worden overstroomd. Helaas zou de Nieuwendijk niet de oplossing blijken waar Brakel en Poederoijen op hoopen.

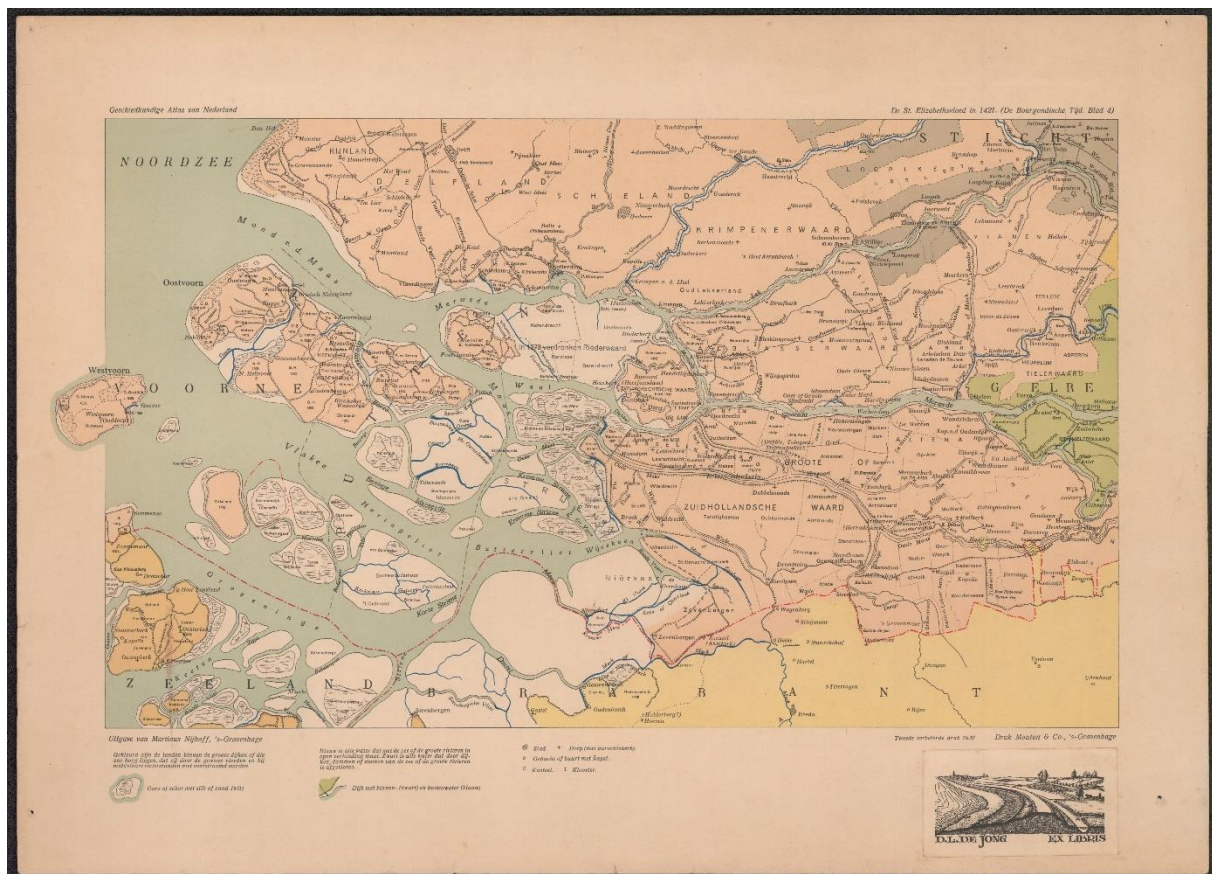
²⁷ <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/92745/jacoba-en-de-zoen-van-woudrichem>, geraadpleegd op 20-10-2022.

²⁸ <https://www.canonvannederland.nl/nl/zuid-holland/zuid-holland/jacoba-van-beieren>, geraadpleegd op 20-10-2022.

²⁹ Dijkstra, Van Galen *et al*, 2011, p. 67.

³⁰ Vriend, 2007, p. 6.

³¹ Hoegen, B. (2022) 'De ontwikkeling van de tweetrapsbemaling bij Brakel, 1738-1838' in: *Molinologie*, nr. 57.

De St. Elisabethsvloed in 1421, kaart uit de *Geschiedkundige Atlas van Nederland*, 1938. Helemaal rechts zien we een puntje van Gelre met het Munnikenland (groen). Het is goed te zien hoe Loevestein bij Holland hoorde (rood/roze). Bron: Streekarchief Voorne-Putten, toegang 620, inventarisnr. TA_REC_201.

Heren en beheer

Met grootgrondbezit speelden vaak kwesties over rechten en grenzen met andere grondbezitters. Dit was niet anders voor het Munnikenland. In ongeveer 1425 was het gebied weer als Gelders leen in bezit van de heer van Horne, Willem VII. Hij had het visrecht, hoewel binnen dit onderzoek onduidelijk is gebleven op welke wateren dat visrecht precies van toepassing was. In 1425 maakte Jan van Langerak inbreuk op dit visrecht.³² Jan van Langerak (?-1436) was heer van Langerak en half-Nieuwpoort, en had veel gronden in zijn bezit. Tussen 1411 en 1417 was hij kastelein geweest op Loevestein, wat betekent dat hij in die jaren op Loevestein woonde.³³ Daarnaast oefende hij in zijn leven nog vele andere functies uit, zoals tollenaar van Woudrichem en baljuw van Schoonhoven. Hij was een voorname man, en hoewel onduidelijk is welke functie hij in 1425 uitoefende toen hij inbreuk maakte op het visrecht, werd hij een jaar later door Jacoba van Beieren tot ridder geslagen.³⁴ Vanuit zijn verschillende functies was hij actief in de regio rondom Munnikenland, en als oud-kastelein zal hij het gebied met alle grenzen en eigendommen goed hebben gekend. Desondanks maakte hij inbreuk op het visrecht van de heer van Horne. Hoewel de akte het niet vermeld, is het waarschijnlijk dat onduidelijkheden waren ontstaan over de grenzen waar de heer van Horne het visrecht had. Vooral in water was dat lastig, omdat een duidelijke grens vaak ontbrak. Het is een goed voorbeeld van hoe grenzen soms moeilijk te bepalen waren, waardoor al snel conflicten konden ontstaan.

³² Gelders Archief, toegang 0001, inventarisnummer 1377: *Aantekeningen betreffende een inbreuk door Jan van Langerak op een visrecht in het Munnikenland, als Gelders leen in bezit van de heer van Horne, ca. 1425.*

³³ Het is niet zeker of hij de hele hoofdburcht bewoonde, of slechts de Riddertoren. Zie: Dijkstra, Van Galen et al, 2011, p. 60.

³⁴ Keijzer, B. de (jaartal onbekend) *Van Langerak (Uit Teylingen)*, online publicatie via: https://www.hogenda.nl/wp-content/plugins/hogenda-search/download_attachment.php?id=11863&type=genealogy, p. 24.

In 1428 wees Willem VII van Horne zijn neef Frederik van Meurs (ca. 1376-1448), de heer van Baer, aan als voogd van zijn minderjarige zoon Jacob I van Horne (1417-1488). Jacob was toen al uitgehuwelijkt aan Frederiks' dochter Johanna (1410-1461).³⁵ Totdat Jacob meerderjarig werd, was Frederik verantwoordelijk voor het Munnikenland en het Land van Altena. Hij stelde Frank Gruyter aan als rentmeester in het Land van Altena en het Munnikenland.³⁶ De rentmeester was verantwoordelijk voor het dagelijks beheer van het gebied, waaronder het contact met de pachters.³⁷ Het laat zien hoe, hoewel fysiek van elkaar gescheiden, het Munnikenland en het Land van Altena bestuurlijk nog met elkaar verbonden was.

Ondertussen waren Holland en Gelre nog volop in conflict. In 1479 werden vijftien extra grafelijke soldaten uit Holland op Slot Loevestein gelegerd. Zij moesten het kasteel beschermen tegen mogelijke aanvallen van de Geldersen vanuit het Munnikenland.³⁸

³⁵ <https://houseofhorne.com/?s=munnikenland>, geraadpleegd op 03-10-2022.

³⁶ Gelders Archief, toegang 001, inventarisnummer 3143: *(Eerste) rekening van (de rentmeester van de heer van Meurs in het Land van Altena) Frank Gruyter van ontvangsten van Munnikenland en van goederen in het Land van Altena, en van uitgaven, 1429-02.22-1430.02.22.*

³⁷ Volgens Van Dam van Brakel (1876) kreeg na het overlijden van Willem VII zijn zoon Willem VIII het Munnikenland in leen. Zijn zoon Jacob verkreeg het vervolgens in 1445.

³⁸ Dijkstra, Van Galen et al, 2011, p. 67.

2.4 Zestiende eeuw

Inleiding

Het onafhankelijkheidsstreven van Gelre resulteerde in het begin van de zestiende eeuw tot de Gelderse Oorlog. Hertog Karel van Gelre (1467-1538) streed samen met zijn maarschalk Maarten van Rossum (ca. 1490-1555) om de onafhankelijkheid van Gelre.³⁹ Tegenstanders waren de Habsburgse vorsten van de Bourgondische Nederlanden die met name uit Holland, Vlaanderen en Brabant bestonden. Deze oorlog zou tot 1543 duren, toen Gelre onderdeel werd van het Habsburgse rijk onder Karel V. In 1555 kwam Karels' zoon Philips II (1527-1598) aan de macht als heer der Nederlanden, waardoor Slot Loevestein onder zijn bezit viel.⁴⁰ Een jaar later werd Philips koning van Spanje. Zijn heerschappij ging gepaard met hoge belastingen en strenge vervolging van protestanten met de doodstraf. Daarom kwamen de Nederlanden in opstand, resulterend in de Tachtigjarige Oorlog. Vanwege de Beeldenstorm, die vanaf 1566 steeds verder richting de noordelijke Nederlanden trok, werd onder leiding van de hertog van Alva (1507-1582), de nieuwe landvoogd van Nederland, een leger gestuurd. De hertog verving hiermee Margaretha van Parma, de halfzus van Philips II. Willem van Oranje (1533-1584) bracht in reactie hierop een leger bijeen tegen de Spanjaarden.⁴¹ In 1588 werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uitgeroepen.

Het Munnikenland

Oorlog en conflict

In 1570 gaf Willem van Oranje de geuzen opdracht om Loevestein, Gorinchem en Woudrichem te bezetten. Op deze manier zouden de opstandelingen drie belangrijke handelsroutes over de Waal, Maas en de Merwede beheersen. Verkleed als monniken wist Herman de Ruyter (ca. 1540-1570) samen met andere geuzen Loevestein binnen te dringen en te bezetten. Helaas liet versterking te lang op zich wachten, en wisten de Spanjaarden Loevestein na enkele dagen weer te heroveren. De Ruyter werd hierbij gedood. Twee jaar later, in 1572, wisten de geuzen het kasteel opnieuw in handen te krijgen. Vanaf dit jaar begon de strijd te verharderen. Tijdens de Opstand tegen Spanje werd de Mauritslinie opgericht. Dijken en rivieren speelden een grote rol in deze linie voor de verdediging van het westen tegen de oprukkende Spanjaarden uit het oosten. De linie werd nog eens extra gesteund door diverse schansen, wachttorens en vestingsteden. Aan de buitenkant konden de polders benut worden als inundatiepolders. Willem van Oranje zag het strategische belang van Loevestein in, en Loevestein werd uiteindelijk één van de ankerpunten binnen de Mauritslinie. Na inname door de geuzen in 1572 werd Loevestein omgevormd van een kasteel tot een modern fort, met wallen en bastions. Vanuit de bastions werden verschillende strategische punten beschermd, zoals de Munnikenlandse watermolen en de Maas- en Waalkaden. Als extra versterking van het fort werd een gracht aangelegd.

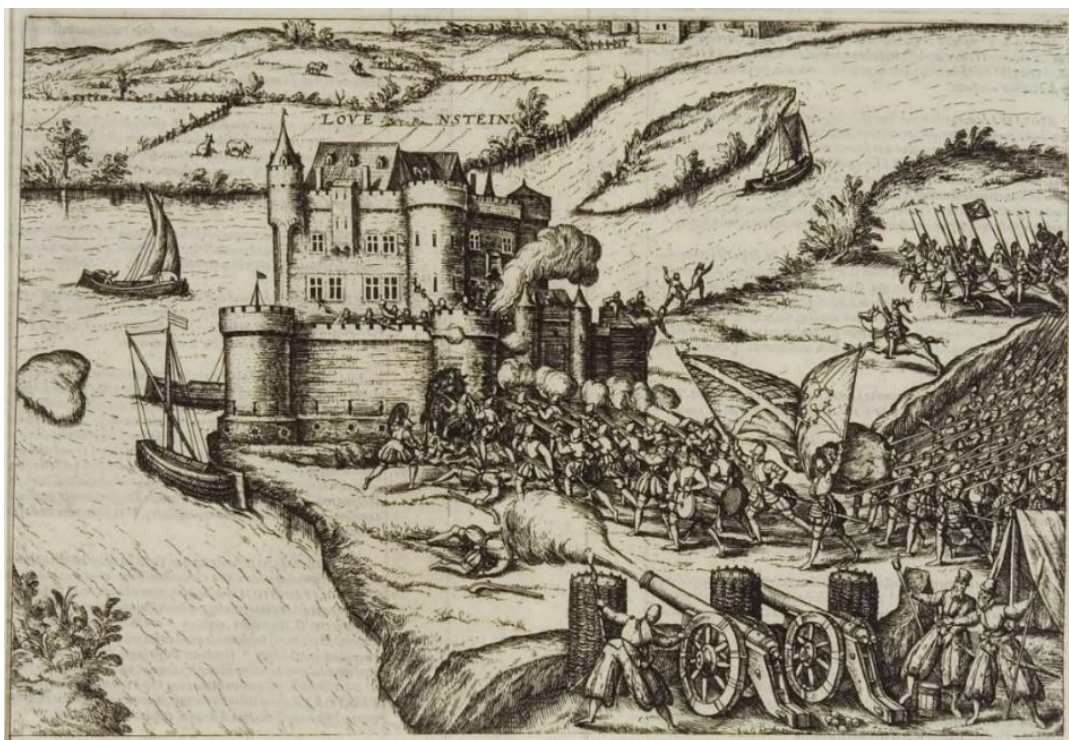
³⁹ <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/gelderland/de-gelderse-oorlogen>, geraadpleegd op 03-10-2022.

⁴⁰ Stelt, C. van der; Jansen, S. (2020) *Canon route Loevestein*, uitgave van de Stichting Museum Slot Loevestein, n.p

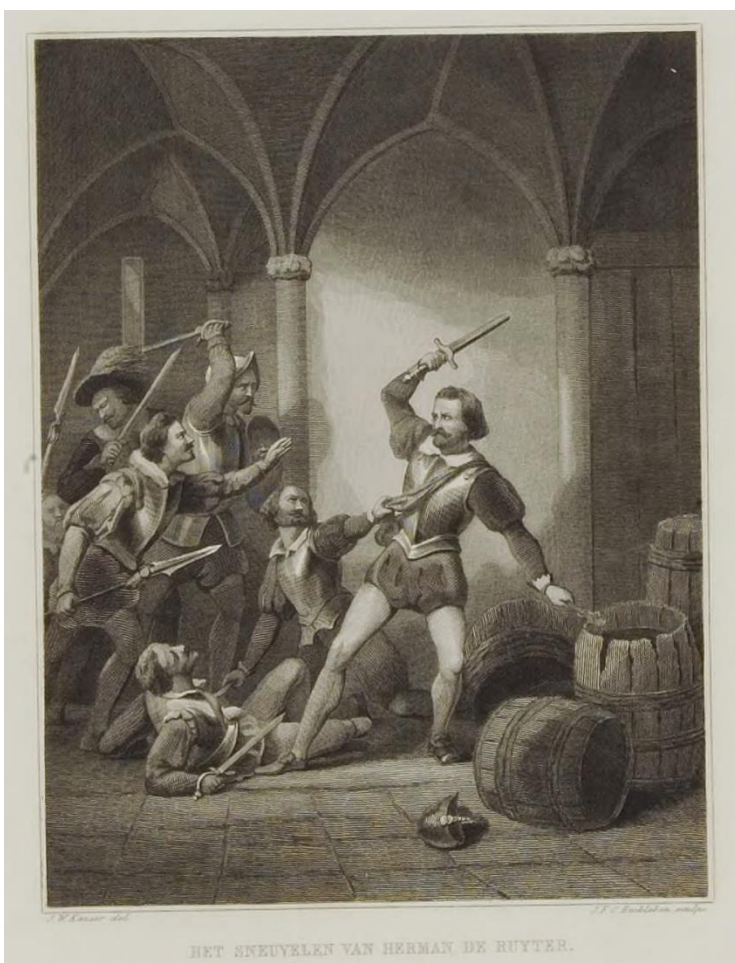
⁴¹ <https://www.canonvannederland.nl/nl/opstand>, geraadpleegd op 03-10-2022.

Kaart van de Mauritslinie uit 1606. Op de kaart is de linie zichtbaar vanaf Hasselt via Arnhem naar Gorinchem.

Aanval op Loevestein, ingenomen door Herman de Ruyter. Bron: Gelders Archief, toegang 1551, inventarisnummer 568.

Het sneuvelen van Herman de Ruyter op slot Loevestein. Bron: Gelders Archief, toegang 1551, inventarisnummer 571.

In 1579 werken een aantal Nederlandse gewesten samen om Philips II te dwingen te stoppen met zijn strenge bewind. De schriftelijke overeenkomst die hiervoor wordt getekend, heet de Unie van Utrecht. In 1581 volgde het tekenen van het Plakkaat van Verlatinge, waarin de Staten-Generaal hun trouw aan koning Philips II opzeggen. Het is een belangrijke stap naar de onafhankelijke Nederlandse staat. Hierna lukt het de Staten-Generaal niet meer om een nieuwe landsheer te vinden. Daarom gaan vanaf 1588 de noordelijke Nederlanden zelfstandig verder als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.⁴² Raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619), de vertrouwenspersoon van stadhouder Willem van Oranje, wist de Republiek tot een succes te maken.⁴³ Desondanks was de oorlog nog niet voorbij. In 1589 veroverde de Spaanse hertog van Parma de Bommelerwaard, waaronder het kasteel Nederhemert en Brakel. Het plan was om hierna ook Loevestein in te nemen. Het slot nam een belangrijke plek in tussen de rivieren: voor oorlogvoering, het vervoeren van wapens, voedsel en andere goederen.⁴⁴ Daarom legden de Spaanse soldaten een schans aan bij Loevestein in het Munnikenland, waarschijnlijk aan de oostkant van het kasteel. Uiteindelijk werd de belegering afgebroken vanwege de hoge waterstand na zware regenval. De natuurlijke barrière van de rivieren pakte gunstig uit voor Loevestein, dat hierna tijdens de Opstand niet meer werd belegerd.⁴⁵ Loevestein werd in gebruik genomen als staatsgevangenis. Deze functie sloot naadloos aan bij de omstandigheden rondom Loevestein: omringd door Maas en Waal met, per voet, de enige ontsluiting door het ongestuvige Munnikenland dat regelmatig overstroomde.

Heren en beheer

Over de precieze eigendom van het Munnikenland in de zestiende eeuw is nog niet veel bekend. Aan het begin van de zestiende eeuw was het Munnikenland een heerlijkheid. Dit hield in dat de heer van de heerlijkheid, lange tijd de heer van Horne, het publiekrechtelijk gezag had over alle inwoners van het grondgebied. Vaak voegde de heer van een heerlijkheid de naam van het gebied toe aan zijn titel: Heer van Munnikenland. De heer van een heerlijkheid had bepaalde rechten, zoals het benoemen van ambten en een schout, maar ook het juridisch recht. De precieze rechten konden per heerlijkheid verschillen. Ondanks het feit dat het Munnikenland een eigen heerlijkheid was, was het ook nog steeds een Gelders leen. Tot rond het midden van de zestiende eeuw werd het gebied nog steeds als leen uitgegeven door de hertog van Gelre aan de familie Van Horne.⁴⁶ Volgens een andere bron werd waldgraaf Thomas van Appeltern (?-?), heer van Persingen, in 1537 door de hertog van Gelre met het Munnikenland beleend.⁴⁷ Zoals al eerder gezien, waren grenzen soms moeilijk aan te duiden. Ook rechten en plichten waren niet altijd duidelijk. Hertog Karel van Gelre vroeg in 1522 in een brief aan de graaf van Horne wie van hen beiden het gezag over het Munnikenland in de Bommelerwaard had.⁴⁸ Daarnaast bestaan meerdere stukken over het Munnikenland waarin hertog Karel van Gelre en ambtman Hendrik Collart van Lynden (?-?) genoemd worden. Als ambtman was Hendrik Collart van Lynden namens Karel een hoge bestuurder in het gebied. Uit de stukken blijkt dat aan de heerlijkheid Munnikenland een schatvrijdom was toegezegd door Karel, wat inhield dat geen belasting aan hem betaald hoefde te worden. Desondanks werd Collart van Lynden enkele keren bij de hertog op het matje geroepen. Hij had bijvoorbeeld pachters van Jacob graaf van Horne in het Munnikenland gevangengenomen, omdat ze graan uitvoerden naar Woudrichem. Dit betekent dat er naast hooi- en griendlanden ook graan werd verbouwd in het Munnikenland. De hertog beval Collart van Lynden de pachters vrij te laten zonder een vergoeding te innen, maar wel om een waarborg of gelofte af te nemen dat de pachters hun graan enkel naar Woudrichem of het Land van Altena vervoerden.⁴⁹ Karel van Gelre gaf aan dat Collart van Lynden moest stoppen met schattingen heffen totdat de hertog en zijn raad kans hadden om naar de kwestie te kijken.⁵⁰

⁴² <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs/bronnenbox/plakkaat-van-verlatinge-1581#collapse-5931>, geraadpleegd op 27-06-2023.

⁴³ <https://www.canonvannederland.nl/nl/johanvanoldenbarnevelt>, geraadpleegd op 03-10-2022.

⁴⁴ Van der Stelt, Jansen, 2020, n.p.

⁴⁵ Dijkstra, Van Galen et al, 2011, p. 78.

⁴⁶ Zie hiervoor Van Dam van Brakel (1876).

⁴⁷ Gelders Archief, toegang 0510, inventarisnummer 1616: *Karel van Gelre beleent waldgraaf Thomas van Appeltern met het Monnikenland in de Bommelerwaard*.

⁴⁸ Gelders Archief, toegang 001, inventarisnummer 1699.1-0111: *(Hertog Karel) schrijft aan de graaf van Horn met de vraag wie van hen beiden het gezag over Munnikenland in de Bommelerwaard toekomt*.

⁴⁹ Gelders Archief, toegang 001, inventarisnummer 5037.1-0041: *Hertog Karel beveelt Hendrik Collart van Lynden, ambtman in Bommeler- en Tielerwaarden om de pachters van Jacob, graaf van Horn in Munnikenland die hij gevangen heeft genomen wegens uitvoer van graan naar Woudrichem vrij te laten zonder innen van een vergoeding, hun de uitvoer toe te staan, maar van alle pachters in Munnikenland waarborg te vragen of gelofte af te nemen dat zij hun graan enkel naar Woudrichem of het Land van Altena voeren en nergens anders heen*.

⁵⁰ Gelders Archief, toegang 001, inventarisnummer 5037.1-0082: *Hertog Karel beveelt Hendrik Collart van Lynden, ambtman in Bommeler- en Tielerwaarden om zijn eerdere bevelen betreffende Munnikenland op te*

Ondertussen was de Tachtigjarige Oorlog nog in volle gang. Voor inwoners van Zuid-Nederland was deze oorlog vaak een grote ramp vanwege Spanjaarden die het platteland afstroopten.⁵¹ Hoe het de boeren in het Munnikenland tijdens de oorlog verging, is onbekend.

Strijd tegen het water

In de zestiende eeuw nam de activiteit van de Waal toe nadat rond 1540 een nieuwe bovenmond bij Lobith was ontstaan. Het resulteerde in toenemend wateroverlast. Voor de polders Brakel en Poederoijen was de Nieuwendijk meer dan ooit een obstakel geworden in hun afwatering. Als oplossing hiervoor werden windmolens langs de dijk gebouwd, waarmee de waterlossing versneld zou worden. Brakel loste zijn water af op de Waal, wat alleen mogelijk was als het water in de Waal niet te hoog stond. Daarom werd aan de oostkant van de Nieuwendijk een boezem aangelegd waar tijdelijk water kon worden opgevangen bij hoge Waalstanden, totdat dit op de rivier kon worden geloosd. Met name in de zestiende eeuw moest vanwege de hoge waterstanden in de Waal vaak gebruik worden gemaakt van de boezem.⁵²

Desondanks zag Brakel zich genoodzaakt tot verdere maatregelen. In 1566 werd besloten dat de waterlossing verlegd moest worden naar de Maas, wat inhield dat een deel van de afwatering door het Munnikenland moest lopen. Een deel van het land werd daarom aangekocht voor het creëren van de benodigde afwatering met buitenboezem. Aan de zuidkant van de Nieuwendijk werden sluizen gebouwd. Wederom werden windmolens ingezet voor de bemaling. Voor de afwatering via het Munnikenland werd een overeenkomst opgesteld waarin stond dat polder Brakel het recht had om water via het Munnikenland weg te laten lopen.

Op dat moment was Diederick van Wylick de schout en erfhofmeester in het Munnikenland. Het waterlozingscontract werd afgesloten tussen hem en de heer van Brakel. De doorgang voor de afwatering moest gegraven worden in de Kaveling, aan de zuidkant bij de Poederoijense dwarskade. De overeenkomst bracht voor de Heer van Brakel enkele verplichtingen met zich mee:⁵³

- Het bouwen van een brug zo breed als de kaveling.
- Het aanleggen van een sluis in een kade, waarschijnlijk langs de Maas.⁵⁴
- Toekomstige reparaties waren tevens voor zijn kosten.
- Onderhoud van de kavelingen tussen de Waal en de Maas.
- Het betalen van 650 Brabantse gulden.
- In het geval dat het Munnikenland schade zou ondervinden van de afwatering, volgde een boete van 25 gulden. Er werd een uitzondering gemaakt voor gevallen van overmacht, zoals ijskering of natuurlijke overstromingen.

Aanvullend had de heer van Brakel in de overeenkomst bedongen dat de Nieuwendijk mocht worden doorgestoken als Brakel was ondergelopen, wat uiteindelijk ook meerdere keren gebeurde. Ondanks de afspraak maakte de heerlijkheid Munnikenland hier steeds bezwaar tegen als het gebeurde.⁵⁵ Volgens de overeenkomst waren de rechten van de heer van Munnikenland:

- De gronden bleven in zijn eigendom en dat van zijn opvolgers.
- De schout en heemraden van het Munnikenland kregen het recht om deze door Brakel aan te leggen Kaveling tegelijkertijd met de andere dijken en sluizen in het Munnikenland te mogen schouwen. Dit gebeurde elke lente.

volgen, op te houden de pachters van de graaf van Horn te belasten tot de kwestie van de hoge heerlijkheid voor de hertog en zijn raden is behandeld en geen schatting meer op te leggen, aangezien Munnikenland leengoed is en schatvrijdom is toegezegd.

⁵¹ <https://miingelderland.nl/inhoud/canons/gelderland/de-tachtigjarige-oorlog> en

<https://www.canonvannederland.nl/nl/page/99160/van-monnik-naar-dominee> geraadpleegd op 03-10-2022.

⁵² Vriend, 2007, p. 6.

⁵³ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3238 Archief van de familie Thooft-Vermeulen, ca. 1600 – 1900, inventarisnummer 6: *Stukken betreffende de polder Het Munnikenland bij Brakel, met tekeningen, resolutieboek van de heerlijkheid Munnikenland bij Brakel 1688 - 1734, stukken betreffende eigendommen in de polder Het Munnikenland en o.a. de families Kreet de Virieu en Thooft, stukken betreffende de families Van Everdingen en Timmer, o.a. betrekking hebbende op 't Spijker te Brakel, genealogische aantekeningen en archivalia betreffende de familie Thooft.*

⁵⁴ Hoegen, 2022, p. 5.

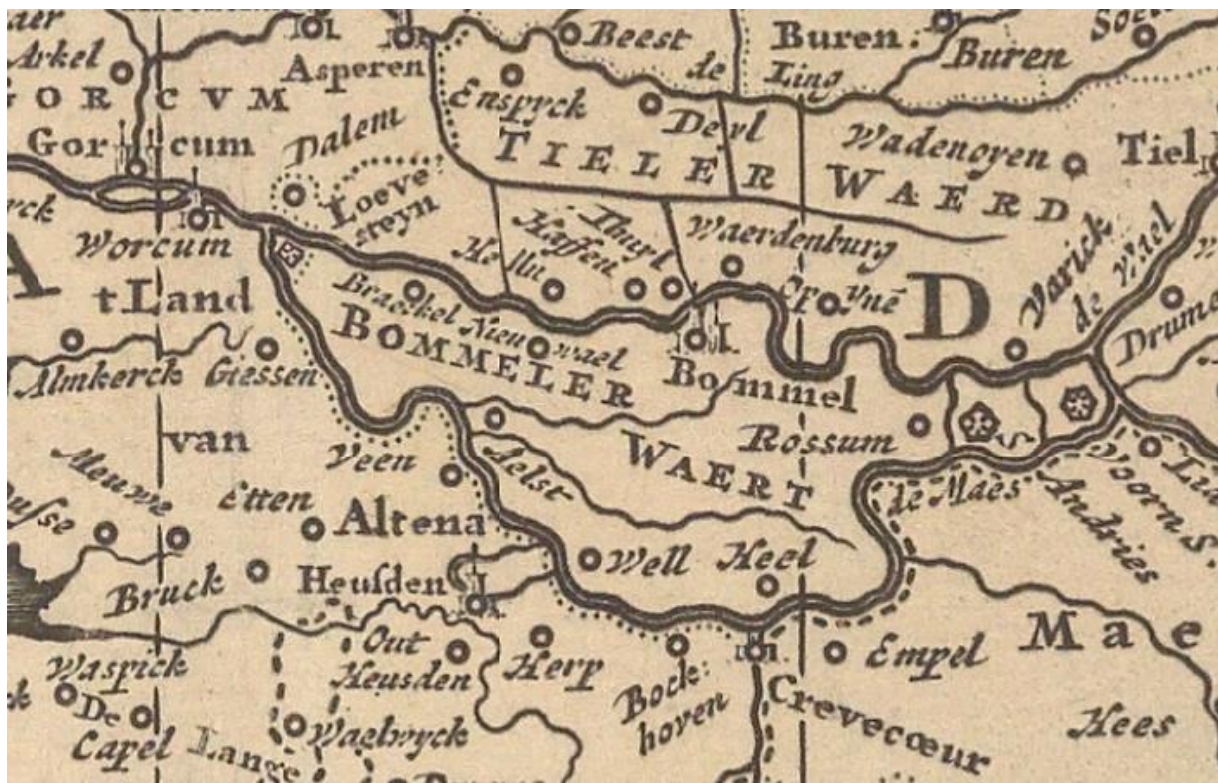
⁵⁵ Idem.

2.5 Zeventiende eeuw

Inleiding

Johan van Oldenbarnevelt was tijdens de zestiende en zeventiende eeuw een belangrijk figuur in de Republiek der Nederlanden. Zo gaf hij in 1602 de aanzet tot oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De organisatie werd zeer succesvol en kreeg uiteindelijk het Nederlandse monopolie op alle handel in de Aziatische wateren oostelijk van Kaap de Goede Hoop. De VOC dreef daar handel en verdedigde haar handelsgebieden. Het enkele jaren later opgerichte WIC lukte het niet om dezelfde handelspositie als de VOC te verkrijgen.⁵⁶ Desondanks was het grotendeels aan de VOC en WIC te danken dat de zeventiende eeuw in Nederland bekend staat als de Gouden Eeuw, de eeuw waarin het een deel van Nederland economisch voor de wind ging. Waar Van Oldenbarnevelt zich vooral op de politiek richtte, lagen de militaire taken voornamelijk bij stadhouder prins Maurits (1567-1625), de zoon van Willem van Oranje. Aan het begin van de zeventiende eeuw kwamen de twee echter steeds vaker met elkaar in conflict door zich met elkaars politieke en militaire terreinen te bemoeien. Ook qua overtuigingen liepen ze uiteen. Waar Van Oldenbarnevelt een wapenstilstand met Spanje tekende, het Twaalfjarig Bestand, wilde prins Maurits oorlog blijven voeren. Tijdens het Twaalfjarig Bestand ontstonden bovendien conflicten tussen Remonstranten (waaronder Van Oldenbarnevelt) en Contraremonstranten. Prins Maurits moest de orde handhaven tussen de twee partijen. In 1618 werd tijdens de Synode van Dordrecht besloten dat het standpunt van de Remonstranten verboden werd. Johan van Oldenbarnevelt werd gearresteerd, net als zijn medestanders, waaronder Hugo de Groot (1583-1645).⁵⁷ Het jaar erop werd Van Oldenbarnevelt onthoofd.

In 1648 werd de Vrede van Münster getekend, waarmee een einde kwam aan de Tachtigjarige Oorlog en het conflict tussen Spanje en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Detail van de kaart 'Belgium Foederatum emendata auctum et novissimè editum / per Nicolaum Vischer', 1618-1679 met de Bommelerwaard en Loevestein. Bron: Universiteitsbibliotheek Gent, barcode 000010714842.

⁵⁶ <https://www.canonvannederland.nl/nl/vocenwic>, geraadpleegd op 03-10-2022.

⁵⁷ <https://www.canonvannederland.nl/nl/johanvanoldenbarnevelt>, geraadpleegd op 03-10-2022.

Het Munnikenland

Heren en beheer

De laatst bekende heer van het Munnikenland was Diederick van Wylick in 1566.⁵⁸ In de decennia hierop bleef de heerlijkheid Munnikenland in bezit van deze familie. In ieder geval van 1611 tot januari 1614 had Johan van Wijlich (Wilich/ Wylick) (ca. 1580-1636) de titel heer tot Kernendonck en het Munnikenland. Jan Hoen was zijn rentmeester en voerde namens Van Wijlich het dagelijks beheer in het Munnikenland. De sociale verhouding van heer van Munnikenland met daaronder zijn rentmeester en daaronder de pachters werd voortgezet. De relatie tussen heer en rentmeester zal gespannen zijn geweest, omdat Hoen zijn heer een som van 2203 gulden, 15 stuivers en 9 penningen schuldig was.⁵⁹ Omgerekend naar de huidige tijd zou dit om zo'n 37.763 euro gaan, een groot bedrag.⁶⁰ Mathijs Cornelisz Crom stond borg voor rentmeester Hoen. In Gorinchem werd Crom ontslagen van zijn verplichting om dit bedrag te betalen.⁶¹ Hoewel het de vraag is hoeveel werk de rentmeester precies te verzetten had in het Munnikenland. In een akte van belening uit 1614 staat vermeld dat de heerlijkheid onbewoond was vanwege de vele overstromingen vanuit de Maas en Waal. Hoewel onduidelijk is hoe lang dit duurde, zegt het veel over de constante strijd die met het rivierwater werd gevoerd.

Johan Torck en Kasteel Munnikenland

In de loop van 1614 ging de titel Heer van het Munnikenland over op Johan Torck (ca. 1580-ca. 1638). Hij verkreeg deze titel door zijn huwelijk met Ermgard van Wylick (ca. 1590-?), de zus van Johan van Wylick. Tussen 1614 en 1637 was Johan Torck heer van Nederhemert, Delwijn en het Munnikenland. Torck was meerdere jaren ambtman, kapitein en gouverneur. Hoewel Slot Loevestein al enkele eeuwen in het Munnikenland stond, is het moeilijk om te beweren dat het kasteel het centrum van het gebied vormde. Hier vonden weliswaar veel (militaire) activiteiten plaats, maar het is lastig te zeggen hoeveel interactie daadwerkelijk bestond tussen het slot en het Munnikenland. Het is waarschijnlijk dat hooi- en weilanden rondom het slot in gebruik waren door de boerderij op de voorburch, maar bewijs ontbreekt tot dusver. De gemene deler tussen Loevestein en het Munnikenland was de ligging tussen de rivieren: voor Loevestein speelde dit een strategische rol in ligging en verdediging; voor het Munnikenland betekende het een strijd tegen het water als de gronden weer overstromden.

In 1616, tijdens het Twaalfjarig bestand, ontstond met de bouw van Kasteel Munnikenland een nieuw centraal punt in het gebied. Er is weinig bekend over dit kasteel dat aan de Waal en dichtbij de Nieuwendijk stond. Als heer van Munnikenland is het waarschijnlijk dat Johan Torck opdracht had gegeven tot de bouw. Het kasteel kon dienen als zijn onderkomen voor wanneer hij zaken moest doen in het gebied en was tegelijkertijd een tastbare bevestiging van zijn machtspositie. Het kasteel en de boerderijen hier omheen werden op de Munnikenlandse stroomgordel gebouwd, een zandige verhoging in het landschap.⁶² Als extra bescherming lagen ze op opgeworpen terpen. De oostelijke gracht bevond zich in een restgeul van deze stroomgordel.⁶³ Tijdens de bouw van het kasteel is dus rekening gehouden met de natuurlijke omstandigheden van de locatie. Bij archeologisch onderzoek zijn vondsten uit de zeventiende en achttiende eeuw aangetroffen, maar niet vanuit de vijftiende of zestiende eeuw. Desondanks kunnen de gedane vondsten uit de veertiende eeuw wijzen op een voorganger van het kasteel of op vroegere bewoning van het gebied.⁶⁴ Ten westen van Kasteel Munnikenland stond een herenboerderij die het Rechthuis werd genoemd. Hier werd binnen de heerlijkheid het recht gesproken.

⁵⁸ Gelders Archief, toegang 0270, inventarisnummer 63: *Acte van overeenkomst tussen Diederick van Wylick, bezitter van het Munnikenland en de geërfden van Brakel over een waterlossing van Brakel door het Munnikenland, 1566; met een accoord over een hierover ontstaan geschil tussen de heren van Nederhemert en Munnikenland en van Delwijnen enerzijds en de geërfden van Brakel anderzijds, 1566-1630.*

⁵⁹ Gelders Archief, toegang 0417 Heerlijkheid Nederhemert 1, inventarisnummer 418a: *Maurits, prins van Oranje, mitsgaders president en raden over Holland, Zeeland en Friesland vergunnen Johan van Wilich te Kernendonck, heer van het Monnickenlandt, om in appèl te komen van een vonnis van het gerecht der stad Gorinchem, waarbij Mathijs Cornelisz Crom, als borg van Jan Hoen, rentmeester van het Monnickenlant, ontslagen wordt van de verplichting om te betalen een som van 2203 gulden 15 stuiver en 9 penningen, die Johan Hoen in zijne kwaliteit van rentmeester aan hem verschuldigd was, 1614 januari 14.*

⁶⁰ Berekening via <https://iisg.amsterdam/en/research/projects/hpw/calculate.php>, geraadpleegd op 10-10-2022.

⁶¹ Heunks, 2008, p. 29.

⁶² Idem, p. 29.

⁶³ Idem, p. 11.

⁶⁴ Idem, p. 25.

Chaarte van het Monnickelandt, gekopieerd door Nicolaas van Geelkercken (1633) naar een origineel van D. Schillink uit 1602. Oriëntatie: zuiden boven. Op de kaart zijn de Munnickenlandse watermolen en de naastgelegen boezem goed zichtbaar. Bron: Gelders Archief, toegang 0124, inventarisnummer 5063-1616-9-0001.

In 1633 maakte Nicolaas van Geelkercken een kaart van het Munnickenland, gebaseerd op een origineel van D. Schillink uit 1602. Omdat een groot deel van de tekst van de kaart mist, is niet duidelijk waarom deze kaart werd gemaakt. Bebouwing ontbreekt grotendeels en ook het landgebruik wordt niet duidelijk. Desondanks geeft het in hoofdlijnen een goed beeld van het Munnickenland uit het begin van de zeventiende eeuw, met name van de infrastructuur. Zo worden de wegen en kaden benoemd, en staat bij de Schouwendijk bijvoorbeeld verduidelijkt dat aan beide kanten een watering lag. Eén van deze wateringen takte ongeveer halverwege de Schouwendijk af richting het zuiden, waarna hij weer westelijk liep als percelingscheiding. Uiteindelijk eindigde deze watering bij de watermolen die vermoedelijk aan het begin van de zeventiende eeuw was gebouwd. Eromheen lag een schans in de vorm van een halvemaaan die de molen en boezem moest beschermen tegen ijsgang. Op de kaart is te zien dat op het buitendijks stuk grond bij Loevestein "Den Hennep" is geschreven, wat betekent dat hier hennep werd geteeld. Hennep had veel mest nodig, wat via de rivieren kon worden aangevoerd, of van vee dat in het Munnickenland graasde. Het was een geschikte plek voor hennep, een plant die extra goed groeit op vruchtbare gronden. Bij het Munnickenland en Loevestein was dit door regelmatige overstromingen vanuit de rivier en het daarbij afzetten van slib zeker het geval. Hennep kon gebruikt worden om touwen mee te maken. In de zeventiende eeuw werd het gewas bovendien gebruikt voor zeildoeken, waar vanwege de vloot oorlogs- en koopvaardischepen van de VOC en WIC grote vraag naar was.⁶⁵ Hennepeteelt kwam dan ook veel voor in Nederland, en ook de gebieden die tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie behoren kennen hier meerdere voorbeelden van, zoals bij de Krimpenerwaard en Oudewater.⁶⁶ Later zou de naam van

⁶⁵ Haartsen, A. (2009) *Ontgonnen verleden. Regiobeschrijvingen provincie Zuid Holland*, Bureau Lantschap, p. 113.

⁶⁶ DaF-architecten (2018) *Actualisatie Gebiedsvisie Oude Hollandse Waterlinie*, i.o.v. provincies Zuid Holland en Utrecht, p. 14.

het grondgebruik overgaan op de naam van de veer tussen Loevestein en Woudrichem die lange tijd "Den Henp" heette.⁶⁷

In een paar gevallen worden op de kaart toponiemen gebruikt, met name de waarden bij de Maas en de Waal. Zo lag bij de Maas de Gantel weert, de huidige Gandelwaard. In zowel de Maas als de Waal lagen eilandjes die allebei de Middelwaard werden genoemd. Ook is op de kaart bij de Waalkade een stuk land zichtbaar dat in de zeventiende of achttiende eeuw door de rivier is verzwolgen.⁶⁸ Volgens de kaart liep hier de zomerdijk. Uiteindelijk werd verder landinwaarts een nieuwe kade opgeworpen.⁶⁹ Het verdrongen land lag waarschijnlijk ter hoogte van de huidige Bloemplaats.

Pachtvoorwaarden onder Torck

Als heer van Munnikenland hield Johan Torck tussen 1614 en 1637 een leenregister bij voor de heerlijkheid. Daarin stond welke gronden hij aan wie beleende en onder welke voorwaarden hij dat deed.⁷⁰ In akten staan beschrijvingen over de ligging van de in leen uitgegeven gronden die iets zeggen over het grondgebruik.

Jan Franssen werd beleend met stukken land in de buurt van de Waal. Volgens de beschrijving lag de Blinde Steeg aan de zuidkant van het land en de rivier aan de noordkant. Verder stond ten westen een lege potschuur en heette het stuk land aan de oostkant de Bloemkamp. Waarschijnlijk werden in de potschuur van rivierklei gemaakte potten gedroogd. Het is mogelijk dat de inwoners van het Munnikenland van de rivierklei uit de Waal en Maas potten voor eigen gebruik maakten. Een andere man die met gronden werd beleend, was Peter Joosten. Hij kreeg landerijen in leen naast die van Franssen, met aan de noordkant de Waal, het land van Franssen in het westen, de Bloemkamp in het zuiden en de hoplanden van de heren van het Munnikenland in het oosten. In het Munnikenland werd dus hop gekweekt, in dit geval door Johan Torck zelf. Dit was een riskante keuze voor het Munnikenland, want voor het kweken van hop mag de grond niet te vochtig zijn. Op de stroomruggen in het oostelijk deel van het riviereengebied werd tot in de achttiende eeuw veel hop gekweekt, maar in het westelijk riviereengebied waren gronden al snel ongeschikt. Hoewel rond Ammerzoden wel sprake was van een hopcultuur, was hopteelt vaak kleinschalig en veelal bedoeld voor eigen gebruik.⁷¹ Zo had Slot Loevestein lange tijd een eigen brouwerij en stond ook bij Kasteel Munnikenland een brouwerij. Het is dus mogelijk dat Torck hop teelde voor eigen gebruik. Op de gronden die Torck als leenheer in leen uitgaf was erfcijns van toepassing, wat betekende dat de leenman pacht moest betalen aan Torck. Dit was deels uitgedrukt in geld en deels in natura. In het geval van Peter Joosten bedroeg de erfcijns vier gulden, twintig stuivers en twee kapoenen. Naast het geld moest hij jaarlijks dus twee gecasteerde hanen aan Johan Torck betalen. Zowel tijdens als na de middeleeuwen waren kapoenen een gebruikelijk betaalmiddel.⁷² Volgens de overeenkomst moest dit jaarlijks op Kerstmis betaald worden. Was de belasting niet op tijd ontvangen, dan was Johan Torck gemachtigd om dubbele erfcijns te eisen. Als de betaling langer dan zes maanden uitbleef, mocht hij zijn landen teruggeisen en de overeenkomst opzeggen. Eén van de voorwaarden van de belening was dat de leenmannen behuizingen op hun grond bouwden die verplicht bewoond moesten worden. Als een stuk in leen uitgegeven land aan een dijk grensde, zoals bij leenman Christianen van Dorn het geval was met gronden aan de Maaskant, moest hij bijdragen aan het onderhoud van de dijk.

Uit zijn huwelijk met Ermgard van Wylich kreeg Johan Torck drie dochters. Na zijn overlijden in 1638 ging daarom zijn titel vrijheer tot Nederhemert, heer tot Delwijnen en Munnikenland over op zijn broer Lubbert Torck (1580-1644).⁷³ Deze titel heeft hij waarschijnlijk behouden tot in 1642.

⁶⁷ Streekarchief Langstraat Heusden Altena, toegang 0230 Stadsbestuur, Woudrichem, 1591-1810, inventarisnummer 241: *Verpachtingscondities van het veer op Loevestein, genaamd "Den Henp", 1801-1807*.

⁶⁸ Heunks, 2008, p. 23.

⁶⁹ Idem, p. 20.

⁷⁰ Gelders Archief, toegang 0270 Heerlijkheid Nederhemert 2, inventarisnummer 21a: *Leenregister van de heerlijkheid Monnickenland, afkomstig van Johan Torck, heer van Nederhemert, 1614-1637*.

⁷¹ Volkers, K. en Kik, C. (2016) 'Nieuwe hoop voor de Nederhop? Ondergang en opleving van de hopteelt in Nederland' in: *Tijdschrift voor Historische Geografie*, jaargang 1, nummer 3 2016, pp. 147 en 151.

⁷² <https://www.bhic.nl/onderzoeken/hulp-bij-onderzoek/cijnsregisters>, geraadpleegd op 22-09-2022.

⁷³ Gelders Archief, toegang 0417 Heerlijkheid Nederhemert 1, inventarisnummer 465: *Lubbert Torck vrijheer tot Nederhemert, heer tot Delwijnen en Monnickenlandt, kapitein van een compagnie Nederlandse soldaten, in dienst van de H.M. Heeren Staten, beleent Dirck van Hemert, als schoonvader van Adriaens Salomons, soone van wijlen Salomon Adriaens, met een halve morgen hopland, gelegen in Grietgen van Tiels hoff, ten Zutphensche rechten te verheergewaden met een pond goed geld, 1640 januari 31*.

In 1642 werd het Munnikenland namelijk aangekocht door Constantijn Huygens (1595-1687). Hij was de bekende Nederlandse dichter, diplomaat, geleerde, componist en architect.⁷⁴ Zijn tweede zoon Christiaan Huygens (1629-1695) is als belangrijk wiskundige, natuurkundige en astronoom waarschijnlijk de bekendste telg van de familie.⁷⁵ De familie Huygens had in de buurt van het Munnikenland veel grond in hun bezit. In 1630 had Constantijn al kasteel Zuilichem gekocht en stadhouder Willem II gaf hem de heerlijkheid Zelhem in eigendom. Het Munnikenland kocht hij samen aan met zijn broer Maurits Huygens (1595-1642), secretaris van de Raad van State, en hun neef George Gleser (?-1652), kapitein van de lijfgarde van de prins. Gleser was ook eigenaar van landgoed Oostduin in Zeeland. Met de aankoop werd Constantijn Huygens Heer van Zuilichem, Zeelhem en Munnikenland.

Een kwart eeuw later, in 1667, werd het Munnikenland verdeeld.⁷⁶ Hiervoor werd een akte van verdeling opgemaakt, waarin verschillende rechten en plichten staan opgenomen. De akte betrof meerdere personen. Allereerst wordt genoemd Petronella Campen (?-1669), de weduwe van Maurits Huygens. Als weduwe van Maurits had Petronella zijn aandeel van het Munnikenland geërfd. Na de dood van Maurits trouwde ze met Johan Eyckberg, die net als Maurits tijdens zijn leven secretaris van de Raad van State was, maar van wie ze inmiddels ook weduwe was geworden. Daarna worden Constantijn junior (1628-1697), de bekende Nederlandse staatsman, en zijn broer Lodewijk Huygens (1631-1699) genoemd. Petronella Campen was dus hun aangetrouwde tante. Tot slot wordt vermeld Daniel Gleser, heer van Middelburg, de zoon van de inmiddels overleden kapitein George Gleser.

In de akte worden de gronden van het Munnikenland in drie delen opgesplitst en verdeeld. Waarom de akte is opgesteld, is onduidelijk. Wellicht had dit te maken met het overlijden van zowel Maurits Huygens als George Gleser, waardoor behoefte was om te verduidelijken wie van de erfgenamen welke gronden in eigendom had en wat ieder zijn rechten en plichten waren. Op basis van loting kwam het eerste deel bij de Waal toe aan Petronella Campen, het tweede deel aan de Maas aan Lodewijk Huygens heer van Zuilichem, en het derde deel bij Loevestein aan Daniel Gleser. Met de verdeling werden deze gronden volledig eigendom van elk van de drie comparanten, zonder het recht zich met elkaars delen te bemoeien. Over gemeenschappelijke zaken werden afspraken gemaakt en in de akte vastgelegd. Deze afspraken geven meer informatie over de rechten, plichten en sociale structuren, en in iets mindere mate over het landgebruik:

- Allereerst de rechten die hoorden bij de heerlijkheid Munnikenland, zoals het visrecht en het aanstellen van ambten zoals de schout, buurmeester, heemraden en de gezamenlijke rentmeester. Deze rechten bleven gemeenschappelijk. De aanwezigheid van een rentmeester betekent dat het dagelijks beheer van het Munnikenland zijn verantwoordelijkheid was.
- Ten tweede het herenhuis of adellijk huis inclusief behuizing, stallen, tuinen, boomgaarden, gaardhoven, hooibergen, grachten en pleinen dat zowel door de comparanten gezamenlijk als door ieder apart gebruikt kon worden. Dit betrof het Kasteel Munnikenland, dat de bestuurlijke kern van het Munnikenland vormde. Uit de omschrijving komt naar voren dat het een voornaam huis betrof dat door de nutstuinen waarschijnlijk grotendeels zelfvoorzienend was. De rentmeester mocht het achterhuis met schuren, hooibergen en de brouwerij tot zijn beschikking houden. Het onderhoud van huis en de bijgebouwen was een gezamenlijke last. Wilde één van de comparanten het huis verbouwen of andere grote werkzaamheden uitvoeren, dan was toestemming van de twee anderen nodig.
- Ten derde bleven de kribben langs de Maas en de Waal, inclusief de huidige en toekomstige nieuwe aanwas, voor gemeenschappelijk gebruik. Dit betrof ook de Hollandse kribbe bij Slot Loevestein. Het onderhoud van de kribben was een gezamenlijke last. Zou één van de comparanten hier iets in willen veranderen, terwijl de anderen het daar niet mee eens waren, dan had die comparant het recht om dat werk toch op eigen kosten te laten uitvoeren. Eventuele nieuwe aanwas van gronden die daaruit voortvloeiden zouden vervolgens wel voor de drie comparanten gezamenlijk zijn. Kribben werden in rivieren aangelegd om erosie tegen te gaan, maar veroorzaakten vaak ook aanwas van nieuw land door afzettingen van de rivier. Vooral dit creëren van nieuw land was interessant voor landeigenaren die gronden langs een rivier in hun bezit hadden: het was een redelijk eenvoudige manier om het grondbezit uit te breiden.
- Ten vierde waren de molens, inclusief eventuele sluizen, bruggen, weteringen en boezems in gezamenlijk eigendom, hoewel helaas niet beschreven staat om hoeveel het ging. De

⁷⁴ https://nl.wikipedia.org/wiki/Kasteel_Munnikenland

⁷⁵ <https://www.canonvannederland.nl/nl/christiaanhuylgens>, geraadpleegd op 03-10-2022.

⁷⁶ Gelders Archief, toegang 0510 Diverse charters/diverse aanwinsten, inventarisnummer 1266: *Akte van verdeling van het Munnikenland bij Loevestein, 1667*.

weilanden in de boezems daarentegen kwamen ten goede aan de comparant die volgens de loting deze gronden in eigendom kreeg.

- Ten vijfde waren de wegen en stegen in het Munnikenland, waaronder ook bruggen, in gemeenschappelijk eigendom. Het is opvallend dat hier niet bij staat of de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de wegen ook een gezamenlijke kwestie was, maar dat was waarschijnlijk wel het geval.
- Ten zesde was de Goelschen weerd, of Goelsenwaard, een gezamenlijk eigendom. De rentmeester was verantwoordelijk voor het beplanten van deze waard met rijshout tot zo ver aan de kribben als vereist was. Helaas wordt niet beschreven wat deze vereiste was. Resterend rijshout zou de rentmeester verkopen, waarbij de opbrengst werd verdeeld.
- De kaden moesten op dezelfde wijze worden onderhouden als vóór de verdeling, maar er wordt niet beschreven hoe. Mocht het onderhoud veranderen, dan was goedkeuring van alle drie de comparanten nodig.
- De comparanten moesten gezamenlijk betalen voor het onderhoud dat andere huizen in het Munnikenland nodig hadden op het moment dat de akte werd opgesteld. Was hierna sprake van reparaties of onderhoud van de huizen, dan kwam dat voor rekening van de comparant die dat stuk land in eigendom had.
- Voor het innen van de tienden was iedereen zelf verantwoordelijk, maar over de totale opbrengst van deze belasting had elke comparant recht op een derde. Andersom moesten de comparanten zelf betalen voor de belasting waar ze op aangeslagen werden.
- Ook bij het doorsteken van kaden moesten de eventuele onkosten verdeeld worden over de comparanten.

Vervolgens worden per derde deel de betreffende gronden opgesomd. Vermeld wordt het aantal boerderijen binnen het te verdelen gebied en de boeren die daar woonden. Het eerste deel, dat aan Petronella Campen toekwam, betrof gronden aan de Waal waar ook Kasteel Munnikenland stond. Volgens de akte stonden hier de boerderij van Aert Geritsen, de boerderij van Corstiaen Brandt met het Buiten Weerdje, en de helft van de boerderij van de schout wiens naam niet wordt genoemd. De schout moest tien gulden cijns per jaar betalen aan zijn landheer. Naast meerdere kampen behoorde tot de eigendommen van het eerste deel ook een perceel dat de 'hoge potschuren' werd genoemd.

Het tweede deel, dat Lodewijk Huygens kreeg, betrof gronden aan de Maas, waaronder de Gandelwaard die ook op de kaart uit 1633 stond aangegeven. Hier stonden de boerderijen van de weduwe van Andries, Cornelis Pieters, en de boerderij van Gerritsen. Alleen Gerritsen moest een jaarlijkse cijns van dertien gulden betalen. Een andere boerderij bij de Maas stond leeg, deze was voor het laatst door ene Claes Cheunufs bewoond. Op een ander perceel was een boerderij afgebroken en inmiddels beplant met een elzenbos. Elsentakken werden vaak gebruikt voor geriefhout of hakhout. Wat verder opvalt in de opsomming van percelen zijn 'koijskampen' en 'de koijs'. Zowel kooi als kooikamp waren in de regio Zuilichem termen om eendenkooien mee aan te duiden, wat betekent dat in het zuidelijk deel van het Munnikenland minstens één eendenkooi lag.⁷⁷ De gevangen eenden werden gebruikt voor consumptie.

In het derde deel van de gronden, rondom Loevestein, stonden de boerderijen van Tijs Dirksen en Hartman. Hartman betaalde zes gulden cijns per jaar. Verder lag hier de Bloemkamp aan de Waal en een perceel dat de 'lage potschuren' werd genoemd. Dit betekent vermoedelijk dat op in ieder geval twee plekken in het Munnikenland potten van klei werden gedroogd, namelijk bij de hoge potschuren en bij de lage potschuren. Omdat de uitwatering van Brakel door de gronden van het derde deel liep, ontving de eigenaar als vergoeding jaarlijks f. 33 gulden van Brakel.

Mocht de akte alle gronden in het Munnikenland betreffen, dan betekent dit dat in 1667 negen boerderijen in het gebied stonden, waarvan één onbewoond. De boerderijen aan de Maas en de Waal bevonden zich op de hogere plekken in het landschap waar nog tot in de 21e eeuw sprake was van bebouwing. Waar de boerderijen bij Loevestein precies hebben gestaan, is onzekerder. Het ligt voor de hand dat deze ook op hoger gelegen delen in het landschap stonden, als bescherming tegen overstromingen. Het is mogelijk dat één van deze boerderijen het Munnikenhof betrof, aangezien dit toponiem nog eeuwenlang is gebruikt.

De akte geeft een inkijkje in het sociale systeem van een agrarisch gebied als het Munnikenland in de zeventiende eeuw. Bij het eigendom van de gronden hoorde vele lusten, met name het innen van de belastingen, maar er stonden ook genoeg plichten tegenover. De daadwerkelijke uitvoering hiervan zal grotendeels bij de rentmeester hebben gelegen. Het is de vraag in hoeverre de boeren in het Munnikenland verschil merkten als de landerijen in eigendom overgingen, zoals met de akte van verdeling gebeurde. De boeren vormden de constante factor in het Munnikenland. Zij hooiden en beweidde de landen, en leefden daar samen met de dynamiek van de rivieren.

⁷⁷ Edelman, C.H.; Vlam, A.W. (1949) *Over de perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied Betuwe en Bommelerwaard*, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, p. 28.

Slot Loevestein, ca. 1646-1687 door J. Esselens. Bron: Gelders Archief, toegang 1551, inventarisnummer 436.

Tussen 1646 en 1687 werd een tekening gemaakt van Slot Loevestein vanuit Woudrichem, rond het punt waar de Waal en Maas samenkomen. Op de tekening is veel bedrijvigheid te zien van vissers en andere schepen op de rivieren. Slot Loevestein lag op het uiterste landpuntje, beschermd door hoge wallen. Aan de oostkant stonden bomen, die als het ware een afbakening vormden tussen het militaire Loevestein en het agrarische Munnikenland. Het is mogelijk dat de tekening in de winter is gemaakt bij hoge waterstanden van de rivier. Hoewel het weinig zegt over het Munnikenland, laat het goed de tegelijkertijd geïsoleerde als strategische ligging van Loevestein aan de rivieren zien.

Grens tussen de heerlijkheden Munnikenland en Brakel

Onderstaande kaarten zijn op respectievelijk 10 november 1699, 14 december 1699 en 7 juni 1701 gemaakt. Op al deze kaarten zien we de noordoostelijke hoek van het Munnikenland met het Kasteel Munnikenland en de Waal. In ieder geval de eerste en de laatste kaart, en waarschijnlijk ook de tweede, zijn gemaakt om duidelijkheid te geven over de grens tussen het Munnikenland en de heerlijkheid Brakel.

Waarden en zanden in de Waal tussen Brakel en Loevestein, 10 november 1699, door F. Bellingan. Bron: Gelders Archief, toegang 0124, inventarisnummer 5716-1706-17-0001.

Caartjen van de situatie der Waalstroom met de sanden en kribben voor en omtrent het Munnikenlandt..., 14 december 1699, door W. Leempoell. Bron: Gelders Archief, toegang 0124, inventarisnummer 5716-1706-17-0002.

Waarden en zanden in de Waal tussen Brakel en Loevestein, 7 juni 1701, door F. Bellingan. Bron: Gelders Archief, toegang 0124, inventarisnummer 5716-1706-17-0003.

Op de kaarten is een eilandje in de Waal te zien, de kijfwaard, die tot de heerlijkheid Brakel behoorde. 'Kijf' betekent twijfel of twist, wat suggereert dat eigendomsgeschillen over het eilandje bestonden. Aan de kade bij Kasteel Munnikenland stonden vijf boerderijen. Op de kaart uit december staan de namen van de eigenaren van de boerderijen, van oost naar west: Verwijks, Hendrik Janssen, Hertman, Verwijks en den Schouts Huijs. Kasteel Munnikenland wordt op deze kaart 't Huijs genoemd. Voor een deel parallel aan de kade, lag een sloot die de grens tussen Brakel en het Munnikenland vormde. Volgens de kaart stonden aan het einde van de sloot rietbossen die met palen vast waren gemaakt, en die het einde vormde van de grenssloot. Op de kaart uit december is zichtbaar hoe vanaf de noordkant van Kasteel Munnikenland een kade over de Brakelse waarden liep die de grenssloot doorkruiste. Deze kade ontbreekt echter op de twee andere kaarten. Ook staat op deze kaart aangegeven waar een oude krib lag (A) en waar een nieuwe krib was aangelegd (D). Ook bij Slot Loevestein lag een krib, volgens de kaarten werd dit 'Hollands Hooft' of de Hollandse krib genoemd.

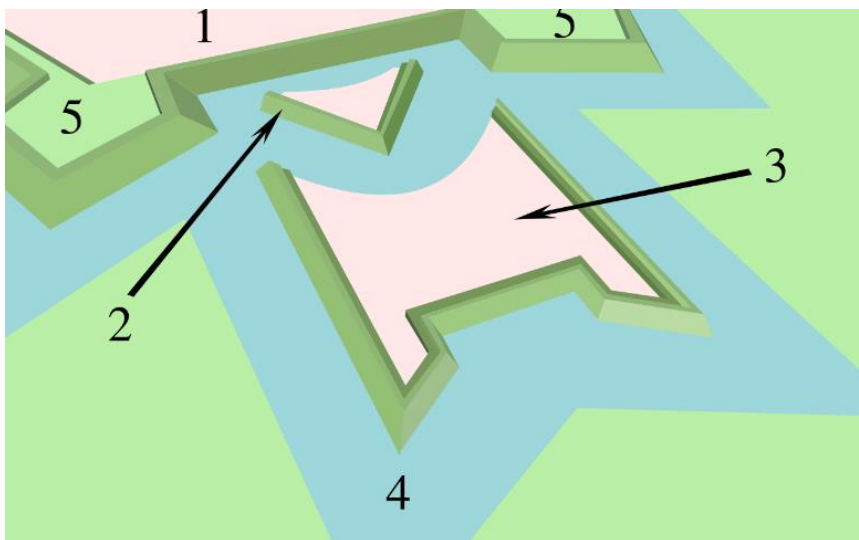
Opvallend zijn de drie boten die op de kaart van november in de buurt van Kasteel Munnikenland zijn ingetekend, waarvan één vissersboot. Deze doen vermoeden dat hier een aanlegplaats voor boten was, hoewel dit niet op andere kaarten staat aangegeven of in andere bronnen naar voren komt. De geelbruin gekleurde landtong bij de krib van Kasteel Munnikenland was volgens de kaarten uit november en juni een 'duikend' stuk land, dat soms onder water liep en soms boven het water lag. Het is opmerkelijk dat dit stuk land op de kaart uit december veel kleiner is. Dit kan te maken hebben met hoge waterstanden, waardoor de landtong was 'weggedoken'. Bij het vergelijken van de kaart uit november 1699 en juni 1701 is bovendien goed te zien hoe de geul naar het Kasteel Munnikenland steeds verder dichtslibde door aanwas uit de Waal.

De kaarten tonen hoe regelmatig sprake was van onduidelijkheden en onenigheid over grootgrondbezit, met name waar de grenzen lagen. Tegelijkertijd tonen de kaarten hoe eigenaren en bewoners van het gebied omgingen met de strijd tegen het water. Enerzijds werd het land vaak overspoeld door de rivier, anderzijds werden maatregelen genomen om land van de rivier te winnen. Zo bestond een dynamiek tussen de bewoners en de rivieren.

Oorlog en conflict

Na het arresteren van Johan van Oldenbarnevelt en zijn medestanders in 1618, werd Hugo de Groot samen met enkele andere medestanders gevangengezet in de staatsgevangenis van Loevestein. Inmiddels is hij de bekendste gevangene die er heeft verbleven. De Groot wordt beschouwd als één van de grondleggers van het Volkenrecht, het Internationaal Recht. Hij schreef diverse boeken, waaronder over het recht van de vrije zee en het recht van oorlog en vrede. Al op vijftienjarige leeftijd was De Groot meegereisd met Van Oldenbarnevelt naar het Franse hof om steun te krijgen in de opstand tegen Spanje.⁷⁸ In 1618 werden Hugo de Groot en Rombout Hoogerbeets – ook een aanhanger van Van Oldenbarnevelt – in Loevestein gevangengezet. Beide zijn veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf. Hugo besteedt zijn gevangenschap in Loevestein aan het lezen van boeken die in grote kisten bij hem worden afgeleverd. Dankzij onoplettendheid van de bewakers weet hij, geholpen door zijn vrouw Maria van Reigersberg en hun dienstmeid Elsje, in 1621 in één van de kisten te ontsnappen. Via de Waal komt hij terecht in Gorinchem en weet hij uiteindelijk naar Frankrijk te vluchten.⁷⁹ Het is indrukwekkend dat het Hugo de Groot is gelukt uit de geïsoleerde staatsgevangenis van Loevestein te ontsnappen. Ingesloten op het uiterste puntje van het Munnikenland, tussen rivieren en regelmatig overstromend land, lag het fort in een zeer ongestoord oord.

In 1672 werd De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aangevallen door Engeland en Frankrijk, gesteund door de bisdommen Münster en Keulen. Inmiddels staat dit bekend als het Rampjaar. Vanwege de dreiging van de Fransen vanuit het zuiden werd de Maasdijk bij Woudrichem op drie plaatsen doorgestoken, waardoor het Land van Heusen en Altena geïndeerd werd. Loevestein vormde samen met Woudrichem en Gorinchem een vestingdriehoek. Ook de omgeving van Loevestein werd onder water gezet, waardoor het Munnikenland werd overspoeld. Na het opblazen van kasteel Brakel en kasteel Poederoyen door het Franse leger, besefte Constantijn Huygens dat zijn Kasteel Zuilichem in de Bommelerwaard gevaar liep. Hij schreef meerdere brieven over zijn kasteel, onder andere twee aan de Franse legeraanvoerder Henri de la Tour d'Auvergne, die hij al kende. In zijn brieven verzocht hij zijn eigendommen in de Bommelerwaard te sparen. Het werkte: kasteel Zuilichem werd ongemoeid gelaten. Uiteindelijk durfden de Fransen een belegering van de vestingdriehoek niet aan: de waterlinie had standgehouden en werd hierna de Hollandse Waterlinie genoemd, waarmee het een permanent karakter kreeg. Loevestein werd een belangrijke vesting in de Hollandse Waterlinie. Het slot en de omgeving werden verder versterkt, onder andere door een hoornwerk langs de Waal tegen het Munnikenland aan te bouwen. Het hoornwerk zou niet lang blijven liggen, al in 1677 werd geconstateerd dat een groot deel van het vestingwerk was verzwolgen door de Waal.⁸⁰ Het zijn mooie voorbeelden hoe ook vanuit het militaire oogpunt strijd werd geleverd met behulp van het water, maar ook tegen het water. Hoewel de rivieren naar de hand van de mens gezet konden worden voor tactische inundaties, was totale beheersing van het water onmogelijk.

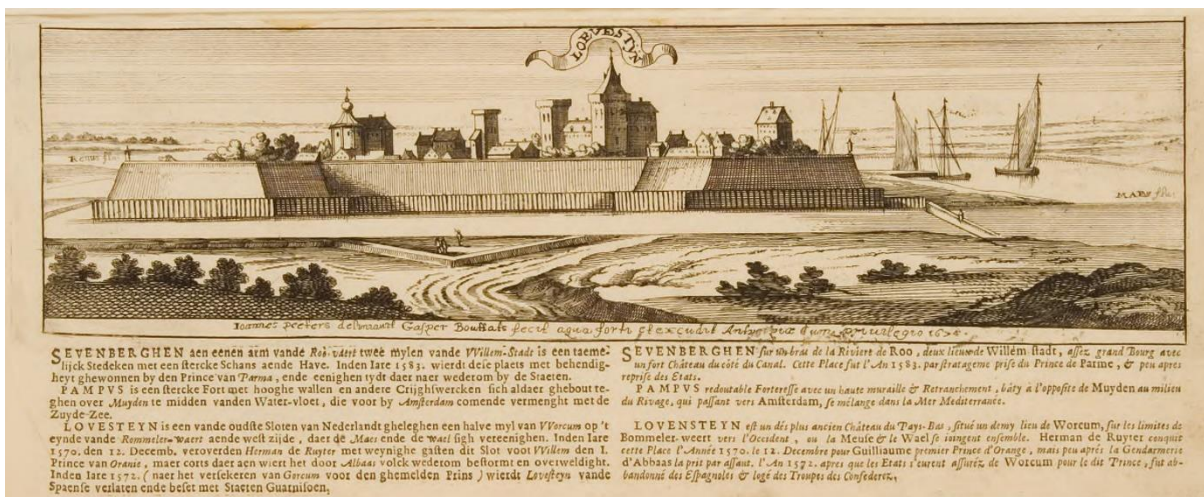

Voorbeeld van een hoornwerk (nummer 3). Bron: Wikipedia.nl.

⁷⁸ <https://www.canonvannederland.nl/nl/hugodegroot>, geraadpleegd op 03-10-2022.

⁷⁹ <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/99165/hugo-de-groot-op-slot-loevestein>, geraadpleegd op 20-10-2022.

⁸⁰ Dijkstra, Van Galen et al, 2011, p. 79.

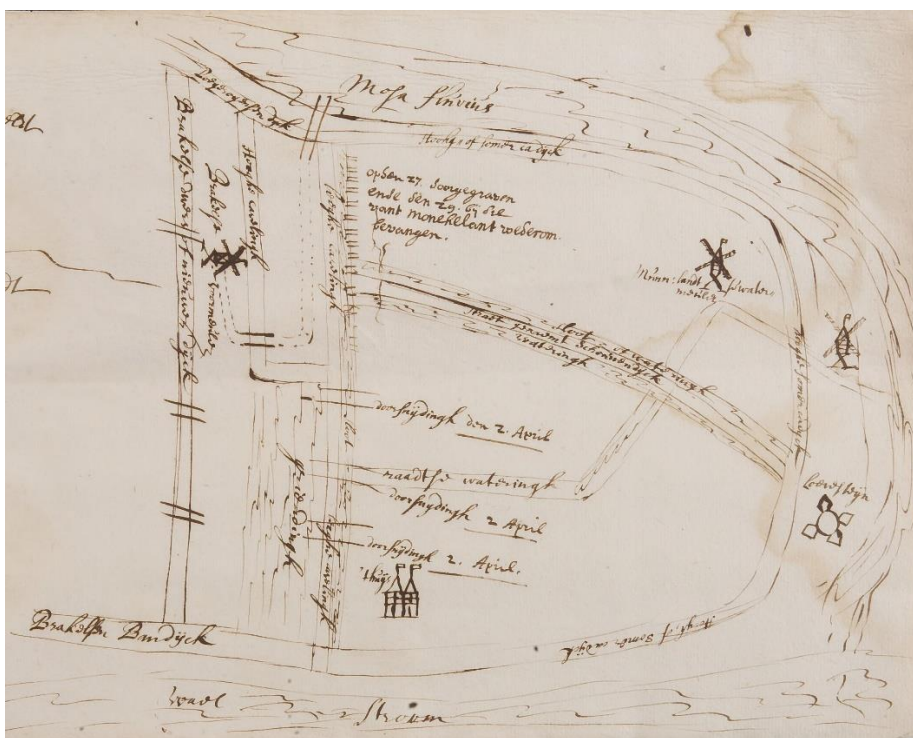

Slot Loevestein, ca. 1674 door Jan Peeters en Gerard Bouttats. Bron: Gelders Archief, toegang 1551, inventarisnummer 3438.

Op deze tekening uit circa 1674 is de vestingfunctie van Slot Loevestein goed zichtbaar, met hoge wallen die het slot tegen aanvallen moest weren. Vanaf het Munnikenland lag een smalle brug om het water over te steken om het slot te bereiken.

Strijd tegen het water

In akten uit 1652 en 1661 staat hoe Brakel het recht had om bij wateroverlast de Nieuwendijk andere kaden door te mogen steken. Op onderstaande kaart staat hoe op 2 en 27 april 1658 op verschillende plekken de kaden werden doorgestoken. Hier is tevens de wipmolen zichtbaar die zuidelijk van Loevestein stond. Deze pompte het water dat bij de Munnikenlandse Watermolen vandaan kwam, af op de Maas. Vanwege de gevolgen voor het Munnikenland is het niet moeilijk voor te stellen dat de bewoners tegen de uitvoering van deze afspraak protesteerden. De zeventiende eeuw was al een erg turbulente tijd wat betreft de activiteiten van de rivieren en, daaruit voortvloeiend, hoge waterstanden. Een deel van de gronden langs de Waal is in de zeventiende eeuw verzwolgen door de rivier. Desondanks moesten de bewoners toezien dat de dijk of kades werden doorgestoken om de Brakelse waterafvoer te versnellen.

Deze kaart van het Munnikenland is gemaakt vanwege de waterlozingsovereenkomst van Brakel in het Munnikenland, 1658. Bron: Gelders Archief, toegang 0124, inventarisnummer 5396.

2.6 Achttiende eeuw

Inleiding

De Republiek gleed in de achttiende eeuw steeds verder af, met grote werkloosheid en een steeds minder grote rol binnen de internationale politiek als gevolg. Tegelijkertijd raakten steeds meer Nederlanders, met name wetenschappers, geleerden en schrijvers, geïnspireerd door de Verlichting. Bij de Nederlandse Verlichting werd kennis als de remedie voor maatschappelijke problemen beschouwd, en aanhangers waren vaak kritisch op het bestaande gezag. De kerkelijke leer werd aan de kaak gesteld en aanhangers waren voorstander van een actievere deelname van vrouwen aan het maatschappelijke debat. De Verlichting streefde met name naar een nieuwe samenleving. De patriotten, een groep die voornamelijk uit burgers bestond die tot dan toe nauwelijks een stem hadden, herkenden zich in de Verlichtingsidealen. Ze waren tegenstanders van de Republiek: volgens hen was de verslechterende toestand van de Republiek de schuld van de stadhouder en corrupte regenten.⁸¹ De patriotten eisten inspraak en toezicht en wilden meer vrijheid en gelijkheid. Via allerlei drukwerk, zoals tijdschriften en spotprenten, probeerden ze hun landgenoten te beïnvloeden en van hun zaak te overtuigen. Hun tegenstanders, de orangisten, waren voorstanders van de stadhouder en publiceerden hun eigen drukwerk. In 1787 probeerden de patriotten de macht te grijpen, maar tevergeefs. Nadat ze in 1795 hulp kregen uit Frankrijk en in Amsterdam een geweldloze revolutie plaatsvond, werd de stadhouder Willem V voorgoed verjaagd. Het betekende de oprichting van de Bataafse Republiek (1795-1801).⁸² Verschillende ambten, zoals stadhouder en raadpensionaris, werden afgeschaft en de grondbeginselen van mensen- en burgerrechten werden opgetekend.

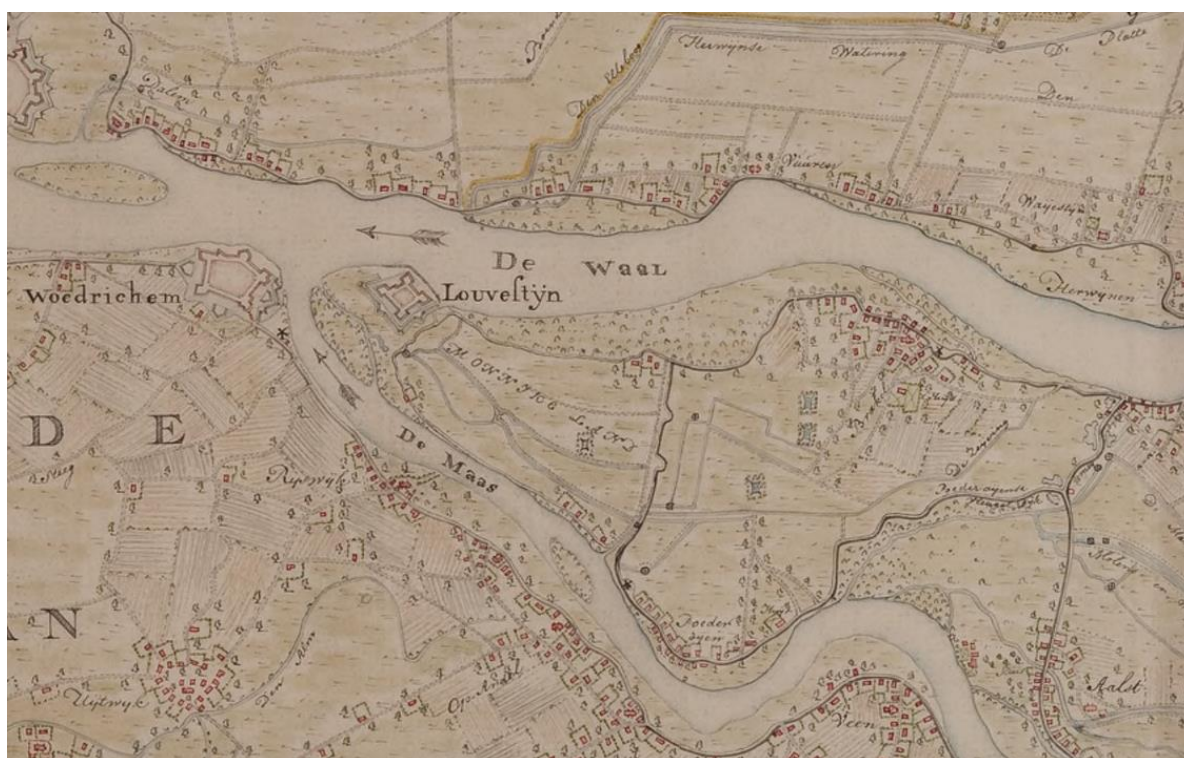
Het Munnikenland in het noorden als onderdeel van Bataafs Brabant, ca. 1795, door Hendrik Verhees en G. van Baarsel Amst. Bron: Gelders Archief, toegang 0509, inventarisnummer 265.

⁸¹ <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/140115/revolutie-in-het-land>, geraadpleegd op 20-10-2022.

⁸² <https://www.canonvannederland.nl/nl/patriotten>, geraadpleegd op 03-10-2022.

Het Munnikenland

In circa 1746 is een vrij gedetailleerde kaart gemaakt met het Munnikenland en Loevestein. Hierop is te zien dat behalve Loevestein ook bebouwing in het noordoosten bij Kasteel Munnikenland en in het zuidoosten stond. Op ongeveer de locatie van het Munnikenhof stond een boerderij en ook de Munnikenlandse Watermolen is zichtbaar. Met name de weteringen staan duidelijk aangegeven, waardoor goed te zien is hoe de uitwatering van Brakel via het Munnikenland afstroomde. In het noorden en het westen langs de rivieren staan bomen ingetekend, wat inhield dat hier grienden of rijshout stond, en ook bij de boerderijen en het Munnikenhof zouden volgens deze kaart bomen hebben gestaan, waarschijnlijk als geriefhout voor eigen gebruik van de boer. Wat tot slot opvalt is de eendenkooi die tussen de Schouwendijk en de Blinde Steeg lag, herkenbaar aan de vier zogenaamde vangpijpen. Op de kaart is zichtbaar dat bij Brakel meerdere eendenkooien lagen. Aan het begin van de achttiende eeuw woonde binnen de vesting van Slot Loevestein nog altijd een boer, Jan Hagen. Zijn opslagschuur bevond zich in de vesting, terwijl hij gronden buiten Slot Loevestein bewerkte. Omdat het rijden met zijn paard en wagen van en naar Loevestein te veel schade aan de toegangsdijk en de brug toebracht, werd het hem vanaf 1728 verboden om dit te doen. Het betekende het einde van de hoogstwaarschijnlijk eeuwenlange bedrijfsmatige landbouw binnen Loevestein.⁸³

Caart Figuratief van het terrein tusschen de Grave en Tiel, Gorinchem en Geertruidenberg: vervattende alle de gemaakte dispositiën van de jaare 1746 tot het formeren van de inundatie van 's Bosch en de forten, ca. 1746, door Joh. Camp, detail. Bron: Gelders Archief, toegang 0609, inventarisnummer 862-0003.

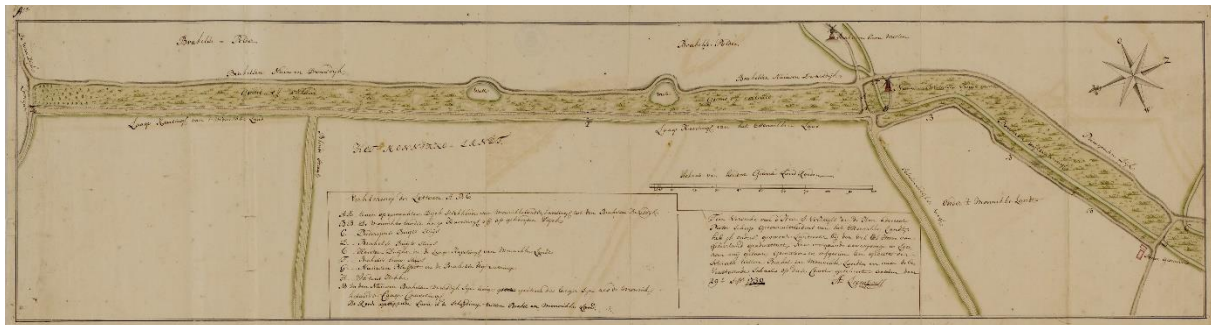
Heren en beheer

Met de kwestie van de kribben rond 1699/1700 was het geschil over de grenzen tussen de heerlijkheid Brakel en het Munnikenland nog niet opgelost. Op 29 september 1739 kwam landmeter A. Leempoel langs om naar de grenzen te kijken, deze keer bij de Nieuwendijk. Dit deed hij op verzoek van de heer J. Verzeijll, die in het oostelijk deel van het Munnikenland gronden had, en de heer advocaat Pieter Scherp. Scherp representeerde het Munnikenland. Op de kaart is een stelsel aan dijkjes zichtbaar die met elkaar verbonden waren. Het meest opvallend is de Nieuwendijk, met links het noorden. Naar de onderkant van de kaart lopen de Blinde Steeg, die zuidelijk van Kasteel Munnikenland liep, en de Schouwendijk of Schouwendijkse Weg. Helemaal rechts is de Poederoijense Dijk zichtbaar en de Brakelse uitwatering.⁸⁴ De letters op de kaart geven verschillende landschapsonderdelen aan die informatie geven over de inrichting van het land met betrekking tot dijken en andere kunstwerken. Zo is de dijk met de letter B een stuk dijk dat later

⁸³ Dijkstra, Van Galen *et al*, 2011, p. 94.

⁸⁴ Dit is waarschijnlijk de uitwatering waar de eerder vermeldde akte uit 1566 over ging.

verder is opgehoogd met daarachter de Brakelse uitwatering, de Poederoijense buitensluis en de Brakelse buitensluis. In het verlengde van de Schouwendijk liep een pad door de Brakelse uitwatering naar de molen die tussen de dijken stond, de Nieuwe Brakelse buitenmolen. Deze stond naast de Brakelse binnensluis. Verderop aan de Nieuwendijk, bij de letter E, bevond zich een houten duiker. Het land naast de Nieuwendijk bestond uit onlanden, oftewel natte landen, die volgens de kaart als griendlanden werden gebruikt. Hier lagen tenminste twee wielen die herinneren aan oudere dijkdoorbraken, en die volgens de tekst lager in het land lagen dan de landen van Munnikenland.

De limieten tussen Brakel en het Munnikenland, 29 september 1739, door A. Leempoel. Oriëntatie: noorden links. Bron: Gelders Archief, toegang 0124, inventarisnummer 6600-1746-8-0003.

Familie De Bie

In 1779 kocht Cornelis de Bie (?-1784), wonende te Brakel, landerijen in het Munnikenland in de buurt van Slot Loevestein van Hendrik van Barneveld, heer van Noordeloos.⁸⁵ Het ging om negentien morgen hooi-, wei- en bouwland, en daarnaast nog zeven morgen griendlanden. Aan de zuidkant werden de landerijen begrensd door de Maas, aan de noordkant door landerijen van de weduwe van Tiffelen, en aan de oostkant door gronden van de heer Verzeijl. De aangekochte landerijen waren erfpachtvrij, wat inhield dat De Bie volledig eigenaar werd en niet nog aan een andere partij belasting hoefde te betalen. Daarnaast kwamen bij de gronden enkele rechten en plichten richting De Bie. Zo ontving hij jaarlijks een cijns (belasting) van f. 6 gulden van Brakel vanwege de uitwatering die over zijn gronden liep. Ook van Jan Oosterbaan ontving hij jaarlijks f. 3 gulden erfcijns over diens huis. Bij het eigendom van de gronden hoorde bovendien het recht van De Bie om te stemmen bij het aanstellen van ambtenaren in het Munnikenland. Als plicht stond hier tegenover dat De Bie moest meebetalen aan de jaarlijkse reparaties van de Munnikenlandse Kade en de watermolen, hoewel het bedrag niet in de akte staat opgenomen. Het kan zijn dat dit bedrag, afhankelijk van de uitgevoerde werkzaamheden, per jaar verschilde. In totaal werden de gronden aangekocht voor een bedrag van f. 600 gulden.

Naast het feit dat Cornelis de Bie meerdere gronden in het Munnikenland in zijn eigendom had, was hij ook de beheerder van de bezittingen van zijn nichtje Adriana Maria de Bie (1776-1855). Adriana was haar ouders op jonge leeftijd verloren, en erfde hun gronden in het Munnikenland. Vanwege haar jonge leeftijd werd haar bezit beheerd door oom Cornelis de Bie.

In 1782 verkocht Cornelis het opstaande hout van een deel van een stuk grond in het Munnikenland. Het werd gekocht door Hendrik Oosterbaan voor f. 50 gulden. Zijn vader, Jan Oosterbaan, stond borg voor het bedrag dat Hendrik pas in 1783 hoefde te betalen.⁸⁶ Blijkbaar was Cornelis de overeenkomst met Hendrik goed bevallen, omdat hij in 1783 meerdere stukken grond in het Munnikenland aan Hendrik verpachtte. Het ging om drie percelen langs de Munnikenlandsche Kade, waaronder het Munnikenhof. Op de kaart uit ca. 1746 was al een boerderij te zien nabij de locatie van het Munnikenhof, maar uit dit archiefstuk blijkt dat het toponiem van de oorspronkelijke kloosterboerderij ook nog altijd werd gebruikt. Het eerste perceel was twee morgen groot en werd voor f. 30 gulden verpacht. Het tweede perceel was drie morgen groot en werd voor f. 90 gulden verpacht. Het derde en laatste perceel, het Munnikenhof, werd met een grootte van vier morgen voor f. 115 gulden aan Oosterbaan verpacht. Aan de verpachting zaten per perceel voorwaarden verbonden die grotendeels met elkaar overeenkwamen. Zo was een voorwaarde dat Oosterbaan de percelen voor de helft moest hooien, en voor de helft moest beweiden. Daarnaast was Oosterbaan verantwoordelijk voor alle heiningen en afzettingen van het land, en de banwerken die aan de

⁸⁵ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerkwijck 1657-1885, inventarisnummer 112: *Stukken betreffen de aankoop van landerijen in het Munnikenland van Hendrik van Barneveld, heer van Noordeloos, door Cornelis de Bie, 1779.*

⁸⁶ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerkwijck 1657-1885, inventarisnummer 111: *Conditioes van verpachtingen van landerijen van Cornelis de Bie, 1779-1784.*

keuring van de schouw en buurmeester moesten voldoen.⁸⁷ Dit laatste hield in hij dat hij verantwoordelijk was voor het schoonmaken van de sloten die langs de percelen liepen. Ook moest hij toestaan dat, wanneer het nodig was, grond van de verpachtte percelen werd gebruikt voor onderhoud van de Munnikenlandsche Kade. Niet alleen in het Munnikenland, maar ook in de heerlijkheid Brakel lagen gronden in bezit of beheer van De Bie die door Hendrik Oosterbaan werden gepacht.

Nadat Cornelis de Bie in 1784 overleed, was zijn nichtje Adriana Maria de Bie zijn enige erfgename. Vanwege haar nog altijd jonge leeftijd werd haar bezit weer beheerd door een ander. Deze keer was dat Dirk Walraven van Kerkwijk, die dat namens haar andere oom en voogd Teunis den Adel deed.⁸⁸ Bij de gronden die Adriana van haar oom Cornelis had geërfd, stond nog tot in de jaren 1790 expliciet vermeld dat deze van hem afkomstig waren. Ondertussen werden, ondanks het overlijden van Cornelis, de verpachtingen aan Hendrik Oosterbaan voortgezet. Hij bleef jarenlang dezelfde gronden bij het Munnikenhof en de naastgelegen landen pachten, hoewel vermeld moet worden dat hij niet de enige pachter was.⁸⁹ Oosterbaan bleek ook nog andere talenten te hebben: in 1784 werd hem vanuit een aanbesteding het graven van een sloot langs de kade van het Munnikhof en nog twee percelen gegund. Het is niet duidelijk of dit van bovenaf was opgelegd door de schouw of buurmeesters, of dat het op initiatief van De Bie gebeurde. Uit de aanbesteding blijkt dat het Munnikenland eigen maten had. De nieuwe sloot moest namelijk acht voet breed en vier voet diep worden volgens de Munnikenlandse maat. De aannemer moest ervoor zorgen dat het vee geen schade zou aanbrengen aan het hout op de kade, anders werden de kosten op hem verhaald. Uiteindelijk heeft Oosterbaan de sloot voor f. 33 gulden uitgegraven. Omdat opeenvolgende jaren dezelfde percelen werden verpacht, is goed te volgen wat de jaarlijkse veranderingen in pacht prijs waren. Te zien is dat pacht prijzen niet alleen per jaar sterk konden verschillen, maar ook per perceel:

	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791
Vier morgen bij het Munnikenhof voor hooien of weiden	f. 115	f. 138	f. 110	f. 123	f. 115	f. 111	f. 117	f. 86	f. 105
Drie morgen daarnaast gelegen voor hooien of weiden	f. 90	f. 96	f. 75	f. 100	f. 90	f. 85	f. 71	-	-
Twee morgen voor hooien of weiden	f. 30	f. 20	f. 24	f. 12	f. 29	f. 27	f. 20	f. 36	f. 60
Drie morgen langs de Schouwewindijk	-	f. 72	f. 70	f. 70	f. 102	f. 88	f. 35	f. 59	f. 80
Gras op de kade om te hooien of grazen	-	f. 2	Niet verpacht	f. 2	f. 3	f. 4	-	-	-

Tot aan 1795 werd het bezit van Adriana Maria de Bie beheerd door Dirk Walraven van Kerkwijk. In dat jaar trouwde Adriana met Catharinus Samuel van Kerkwijk (1772-1837), de zoon van Dirk Walraven.⁹⁰ Op deze manier bleef het bezit van Adriana bij de familie Van Kerkwijk. Als man van Adriana kwam het beheer van het eigendom toe aan Catharinus Samuel. Zo verpachtte hij vanaf 20 april 1796 enkele percelen hooi- en weiland in het Munnikenland voor een gezamenlijk bedrag

⁸⁷ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerkwijk 1657-1885, inventarisnummer 111: *Conditioes van verpachtingen van landerijen van Cornelis de Bie, 1779-1784*.

⁸⁸ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerkwijk 1657-1885, Inleiding.

⁸⁹ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerkwijk 1657-1885, inventarisnummer 134: *Conditioes van verpachting van land in het Munnikenland, 1784-1795*.

⁹⁰ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerkwijk 1657-1885, Inleiding.

van f. 546.⁹¹ Bij de verpachting werd een overeenkomst opgesteld waarin de rechten en plichten van pachter en verpachter werden vastgelegd:

1. Het was de plicht van de pachter om alle omheiningen van de percelen in orde te houden en om de sloten te baggeren. Het gras van de hooilanden moest op 1 juli zijn gemaaid, waarna de rest van de zomer niet meer dan een schaar hooi mocht worden gemaaid. Zou de pachter deze voorwaarde overtreden, dan moest hij dubbele pacht betalen.

2. De pachter moest in de zomer de landen twee keer bloten, wat inhield dat hij stengels van het gras en ander kruid dat niet door het vee was opgegeten, zelf moest maaien. Hiermee werd de groei van gras gestimuleerd. De periode waarin de pachter dit moest doen werd vastgelegd: tussen 1 en 15 juli of tussen 15 augustus en 1 september. Deed de pachter dit niet, dan stond het de verpachter vrij om dit zelf te doen en de kosten op de pachter te verhalen.

3. De pachter had voor sommige bouwlanden de vrijheid om deze zelf te ploegen. Wel moest pachter ervoor zorgen dat hij hiermee geen ongelijkheden in het land veroorzaakte, dat moest zo egaal mogelijk blijven. Werden door het ploegen toch oneffenheden gecreëerd, dan moest de pachter de schade herstellen. Bovendien moest hij per perceel 25 gulden betalen ten behoeve van de armen. Het is interessant dat dit geld niet naar de verpachter ging, maar naar de armen. Het geld ging wellicht naar het Fonds Polder Munnikenland van de Diaconie, hoewel onbekend is wanneer dit fonds precies is gesticht. Lange tijd was het gebruikelijk dat bij verpachtingen in het Munnikeland armengelden werden geheven, hoewel later zou blijken dat een deel niet naar de armen ging, maar rentegevend werd belegd.⁹² De pachter mocht ook geen paarden of beesten op de stoppelvelden laten lopen. Bij een stoppelveld is het graan geoogst, maar zijn de stoppels nog niet ondergeploegd.

4. Het ontvangen van de tienden van de landerijen bleef voorbehouden aan de verpachter. Ook behield de verpachter de vrijheid om sloten in de genoemde landerijen aan te graven wanneer het hem goeddunkte, om in oktober of later in het jaar greppels aan te leggen, en eventueel door het ijs veroorzaakte oneffenheden in het land weer te egaliseren.

Onder de te verpachten landen bevond zich het Munnikenhof, dat gehooïd of beweïd kon worden. Op dit perceel werd met f. 113 gulden ingezet door David van Giessen en Dirk Bo(c)k. Ook familielid Andries Bok zette in op een ander perceel dat door Kerkwijk werd verpacht. Een jaar later, in 1797, verpachtte Kerkwijk de tiend van een stuk vochtig land met haver en vlas langs de Schouwendijk. De pachtovereenkomst geeft een kijkje in het leven en de werkzaamheden van de waterboer in het Munnikenland.

⁹¹ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3257 Archief van de familie Van Kerckwijck 1657-1885, inventarisnummer 95: *Akten van verpachting door Catharinus Samuel van Kerkwijk enige percelen bouw-, wei- en hooiland in het Munnikenland, 1796-1798*.

⁹² Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3140 Archief van de Hervormde gemeente Poederloijen 1767-1975, Inleiding.

KAART van Het Gehele Monnike-land [Munnikenland - Monnikenland] Binnen en Buiten de kade of dijk gelegen, 1792 (gekopieerd in 1843). Oriëntatie: zuiden bovenin. Bron: Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3152, inventarisnummer G50.

Bovenstaande, zeer gedetailleerde kaart is gekopieerd in januari 1843 maar toont de situatie van grondgebruik en eigenaren van het Munnikenland van 17 september 1792. De eeuwenoude percelenstructuur is goed te zien. De Schouwendijk vormde de ontsluitingsweg en centrale structuur van het gebied. Aan de zuidkant bij de Maas is de Munnikenlandsche Kade te herkennen. De kade liep vanuit het zuidoosten, waar de afwatering van Brakel was, langs de Maas en enkele boerderijen richting het westen, waar de kade uitkwam bij de watermolen. De kade werd onderbroken door een klein gebouw dat hier stond, waarschijnlijk de boerderij die het Munnikenhof werd genoemd. Volgens de kaart was het Munnikenhof in bezit van Adriana de Bie. Aan de westkant eindigde het Munnikenland met Slot Loevestein, dat grotendeels op de kaart zichtbaar is, gelegen tussen de weilanden. In het oosten is de Nieuwendijk met enkele omdijkte wielen zichtbaar. Langs de Nieuwendijk stonden vijf watermolens, waarvan één aan de kant van het Munnikenland. De molens hielpen bij de afwatering vanuit Brakel en Poederoijen. Verder stonden in het noorden en zuiden enkele dijkhuisjes aan de dijk. Opvallend is een solitaire boom die is ingetekend op de Nieuwendijk, waarschijnlijk was dit een opvallend herkenningspunt in het landschap of markeerde het een grens.

In het zuiden van het Munnikenland lagen drie boerenerven. De grootste, die direct bij het betreden van het Munnikenland aan de Munnikenlandsche Kade lag, was in bezit van de erfgenamen van het echtpaar Peter van Renesse en Willemken van Rijsewijk. Op basis van de kaart betrof het een redelijk rijke boer, met het voorhuis van de boerderij aan de kade en daarachter twee hooibergen en twee andere bijgebouwen. De erfgenamen hadden meerdere percelen in het Munnikenland in hun bezit, voornamelijk in bezit als weiland. De meeste hiervan lagen in een rechte lijn achter de boerderij, en een paar lagen verderop aan de bocht van de Schouwendijk. Recht achter de boerderij lag een perceel bouwland. Hier werd mogelijk vlas of haver verbouwd, gewassen waarvan we weten dat die toentertijd in het Munnikenland voorkwamen. Bovendien gedijen vlas en haver goed bij natte omstandigheden. Verderop langs de Munnikenlandsche Kade lagen twee kleinere boerderijen. De eerste was in bezit van de erven van Trijna Mechelina Bock, en de andere boerderij van Arien Jansen Bock. Het is waarschijnlijk dat dit familie van elkaar was, de naam Bock verschijnt vaker op de lijst met eigenaren. De erven bestonden uit een boerderij met enkele bijgebouwen. Aan de noordkant liep een pad dat de erven met elkaar verbond en met de Schouwendijk en de Munnikenlandsche Kade.

Uitsnede van de kaart met Kasteel Munnikenland en nabijgelegen boerderijen.

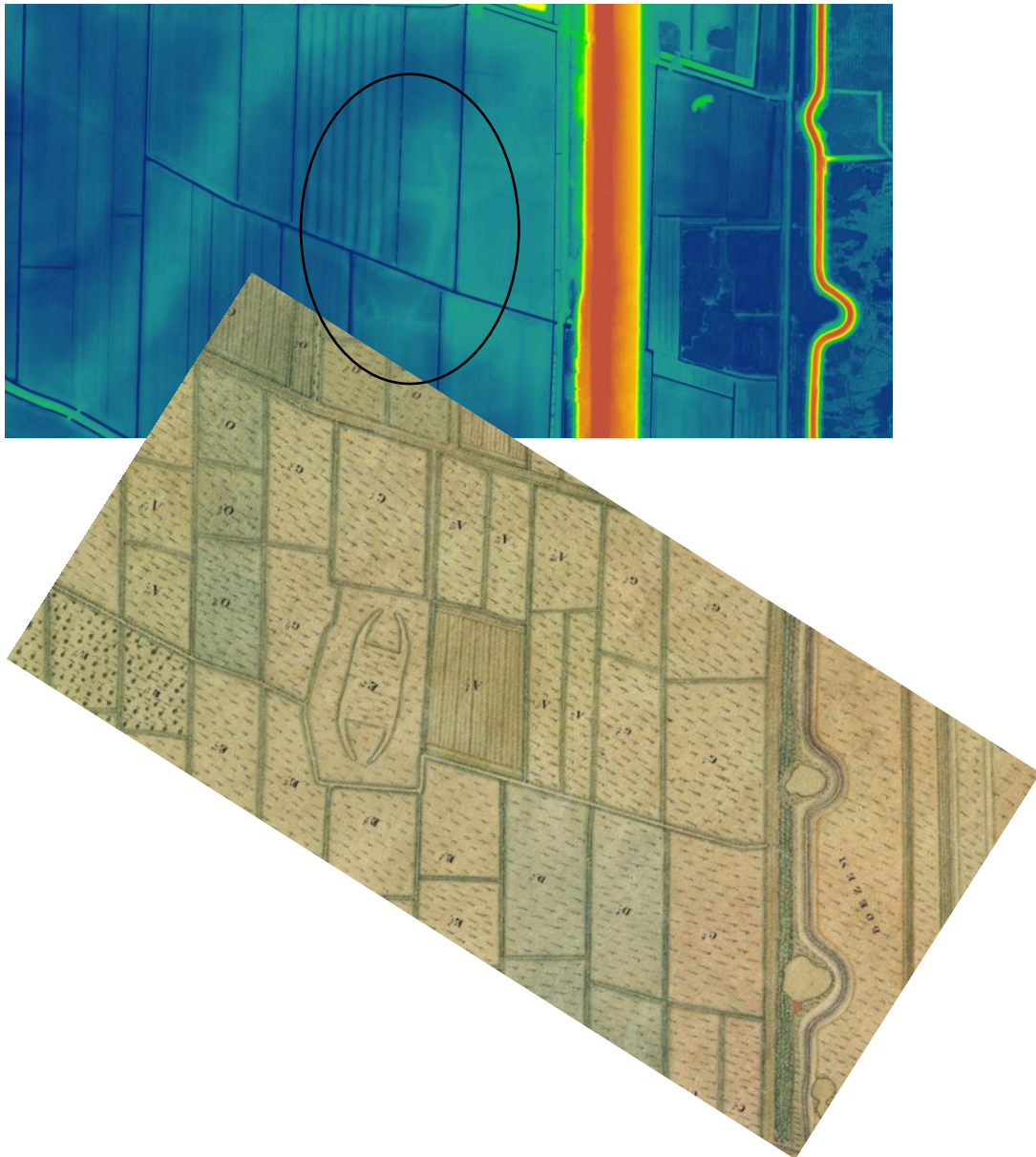
In het noordoosten van het Munnikenland stond Kasteel Munnikenland. Dit was in bezit van de heer J. Verzijl, een familienaam die we inmiddels al vaker in het Munnikenland zijn tegengekomen. Het terrein omvatte volgens de kaart Het Kasteel, de Plantage en het Steegje. Het kasteel was te bereiken via een rechte oprijlaan met brug over de gracht. In het verlengde van de oprijlaan richting de Waal is een rechte laan te zien, lopend naar de plaats waar rond 1700 vermoedelijk de aanmeerplaats voor boten was. Achter het kasteel lag een agrarische schuur en daarachter waarschijnlijk moestuinen. Op het kasteelterrein stonden enkele bomen, wellicht fruitbomen die in de nutstuin zouden passen. Daarbuiten, om de slotgracht, was het terrein beplant met bomen. Dit is waarschijnlijk de 'plantage', wat betekent dat hier bomen werden gekweekt voor de houtopbrengst. Een stuk grond tegenover het kasteel was niet met bomen beplant, hier lag een siertuin met een geometrisch ontwerp. Dit stukje open terrein zorgde ervoor dat bewoners vanuit het kasteel tussen de bomen door uitzicht hadden op de uiterwaarden van de Waal. Het was een belangrijke zichtlijn. De hele opzet en inrichting rondom het kasteel toont aan hoe de gronden voor de bewoners een combinatie waren van nut (de moestuinen en plantage) en plezier (siertuinen, zichtlijn).

In de buurt van het Kasteel Munnikenland stonden vier boerderijen. De boerderij aan de oostkant van het Kasteel was in bezit van de buurmeester Aart van Tiffelen. De familienaam Van Tiffelen is een naam die vaker voorkomt op de lijst van eigenaren. Vanaf de dijk liep een rechte toegangsweg naar de T-boerderij en het achtererf waarop twee hooibergen stonden. Het erf bestond grotendeels uit een boomgaard. Aan de westkant van het Kasteel stond boerderij het Raadhuis, in bezit van de weduwe van Cornelis Tijssen Verzijl. Het erf bestond uit een T-boerderij met op het achtererf een hooiberg en aan de andere kant van de dijk moestuinen en een boomgaard. De kleine boerderij met boomgaard hiernaast, volgens de kaart 't klijn huijsje tusschen den dijk en Blomkampen', was in bezit van de heer Jan Versteeg. Zoals de naam al aangeeft betrof het een eenvoudige, kleine boerderij met hooiberg. Versteeg bezat ook de grote boerderij die verderop aan de dijk lag, uiteraard 'het groote huijs en hoff' genaamd. Deze boerderij had een bijgebouw, wellicht een bakhuisje, twee hooibergen en nog twee kleinere bijgebouwen. Het werd omgeven door landen van Versteeg: diverse percelen die in gebruik waren als blomkamp, en twee bouwlanden met daarop een potschuur. Volgens de kaart stonden meerdere potschuren in het Munnikenland. Zo stond op de griend van mevrouw Bars (I1) een grote potschuur. Op het perceel hiernaast aan de dijk (P2), in bezit van buurmeester Aart van Tiffelen, stond een potschuur tussen de bouwlanden en grienden. Deze potschuren lagen net als die van Versteeg dichtbij de Waal, net aan de binnenlandse kant van de dijk. Ook vlakbij Loevestein, op perceel Q1 van Hendrik van Tiffelen,

stond een potschuur in het weiland. Een ander opvallend gebruik is de bakkerswerf (perceel M1), in bezit van Gijsbert Bock. Hier werden waarschijnlijk potten gebakken.

Op de kaart zijn een paar toponiemen of veldnamen leesbaar, zoals Vossenkamp (A6), de Wei bij den molen (A22), de Bovenste Goolsche waard en Benedenste Goolsche waard (B4 en B5), de Gepse gauw wei (C6), De draek wei (C9) en de Gandelwaard (DDD1). In sommige gevallen zegt de veldnaam iets over de kwaliteit van het land, zoals De draek wei die aan de Schouwendijk grensde. Dit was land van een slechte kwaliteit, en op latere topografische kaarten staat dit perceel aangeduid als natte gronden. Enkele percelen op de kaart werden onlanden genoemd, dit betrof land dat onbruikbaar was, zelfs als griendland, omdat het waarschijnlijk te nat was.

Veruit de meeste gronden van het Munnikenland waren in gebruik als weiland. Een ander veelvoorkomend gebruik was griendlanden, waar rijshout op groeide. Dit was vaak wilgenhout, maar kon ook elzen- of populierenhout zijn. Het rijshout kon voor verschillende doeleinden worden gebruikt, zoals voor het vlechten van manden. Langs de rivieren lagen vaak griendlanden, omdat wilgen goed groeien in natte omstandigheden. Bovendien konden ze bescherming bieden tegen ijsgang. In gebieden die vaak overstroomden was dit grondgebruik vergeleken met bouwlanden een veiligere keuze. Hetzelfde geldt voor enkele rietkampen in het gebied. Heel af en toe had een eigenaar in het Munnikenland een stuk bouwland in bezit, maar dit kwam niet vaak voor. Een bijzonder grondgebruik is de eendenkooi die in het midden van het gebied lag en inmiddels al minstens een eeuw oud was. Deze eendenkooi was in bezit van de heer schepen Hendrik Timmer en consorten. Waarschijnlijk had Hendrik Timmer als schepen het jachtrecht in het Munnikenland en was hij daarom in bezit van de eendenkooi. De contouren van de eendenkooi zijn tegenwoordig nog (deels) in de ondergrond aanwezig.

Vergelijking van de kaart uit 1792 met de AHN3 kaart. De AHN kaart toont de hoogteverschillen in het landschap, in dit geval vóór het project Ruimte voor de Rivier. Hierop is te zien dat de contouren van de eendenkooi tot in de 21^e eeuw zichtbaar waren in de ondergrond.

Ook op deze luchtfoto's uit 2010 en 2017, genomen tijdens droge zomers waardoor gewassen verkleuren (ook wel cropmarks genoemd), zijn de contouren van de eendenkooi zichtbaar. Bron: topotijdreis.nl.

Het lijkt erop dat het grondbezit van het Munnikenland in de achttiende eeuw versplinterd raakte en er in plaats van één grootgrondbezitter meerdere kleinere eigenaren waren. De meeste van deze eigenaren zullen hun land of delen van het land hebben verpacht, met daarbij ieder hun eigen voorwaarden. Hoewel tot nu toe alleen de pachtvoorwaarden van De Bie zijn gevonden, zullen de andere pachtovereenkomsten in hoofdlijnen vergelijkbaar zijn geweest. In de pachtovereenkomsten stond een goed beheer van de landen voorop. Dit betrof niet alleen de weiden bouwlanden, maar ook de sloten en kades. Het onbedijkte Munnikenland functioneerde min of meer als een terugstroompolder waarbij het water via de sluis de polder in stroomde. Het rivierwater zette vruchtbaar sediment af, maar kon ook verslibbing van de watergangen tot gevolg hebben. Dit betekende dat veel energie gestoken moest worden in onderhoud van de watergangen en dat de boeren zich constant aan de veranderende omstandigheden moesten aanpassen. Door rechten en plichten in pachtovereenkomsten vast te leggen, werkten pachters en verpachters samen aan een leefbaar Munnikenland. Tegelijkertijd schetst de kaart een beeld van een welvarend Munnikenland met meerdere boerderijen en bewoners. En dat terwijl het gebied meerdere keren in de geschiedenis is verlaten en overstromingen vanuit de rivieren nog om de haverklap voorkwamen. De bewoners hadden geleerd te overleven met het vele water en maakten van de nood een deugd.

Oorlog en conflict

Toen aan het einde van de achttiende eeuw de Fransen de patriotten te hulp wilden schieten, ontstond wederom dreiging voor Nederland. In 1794 werd nogmaals water als verdedigingsmiddel ingezet, ditmaal door de landen voor de Diefdijklinie te inunderen, en ook het Munnikenland werd blank gezet. Dit gebeurde in de winter, waardoor het Franse leger eenvoudig over het bevroren ijs kon lopen. Ook Loevestein was op deze manier gemakkelijk te bereiken, maar de aanval werd vanuit het fort afgeslagen.

Het huys Loevesteyn, 1745, door Aert Schouman. Bron: Gelders Archief, toegang 1551, inventarisnummer 437.

2.7 Negentiende eeuw

Inleiding

In 1804 kroonde Napoleon zichzelf tot keizer en twee jaar lang heerste hij over bijna heel Europa. Volgens hemzelf was hij geïnspireerd door de Verlichting. Nederland werd onder zijn overheersing een Franse vazalstaat. Napoleon benoemde zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning van Holland, maar vier jaar later, in 1810, werd hij afgezet en werd Nederland ingelijfd bij het Franse rijk.⁹³ In datzelfde jaar is Loevestein, nadat het eeuwenlang bij Holland had gehoord, tot Gelderland gaan behoren.⁹⁴ Het vormde toen samen met Brakel, Poederoijen en Munnikenland één gemeente die onder het canton van Waalwijk viel. De titel Heer van Munnikenland verdween en het Rechthuis bij Kasteel Munnikenland werd sindsdien het Raadhuis genoemd.⁹⁵

In 1813 werd Napoleon verslagen. De zoon van de voormalige stadhouder Willem V werd uitgeroepen tot koning Willem I van Nederland.⁹⁶ Onder Koning Willem I ontstond het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, maar in de zuidelijke Nederlanden was hij niet populair. In 1830 vond een gewapende strijd plaats die uiteindelijk in 1839 resulteerde in de onafhankelijkheid van België. Willem I deed afstand van de troon ten gunste van zijn zoon Willem II.⁹⁷

Het Munnikenland

Oorlog en conflict

Met de eenwording van Nederland in de negentiende eeuw ontstond de behoefte om vestingwerken te bouwen die een groter deel van het land moesten beschermen. Koning Willem I benoemde Cornelis Kravenhoff tot inspecteur-generaal der fortificatiën. Aan Kravenhoff de taak om de Oude Hollandse Waterlinie te herorganiseren. De Stelling van Amsterdam werd uitgebreid en Utrecht aan de linie toegevoegd, waardoor deze langer werd en zich uitstreckte vanaf Muiden tot aan de Biesbosch. Kravenhoff beschouwde Gorinchem als een essentieel onderdeel van de linie en Woudrichem was een belangrijke vesting als extra verdediging voor Gorinchem. Kravenhoff realiseerde zich dat Woudrichem weer afhankelijk was van Loevestein, waardoor zijn oog op het Slot viel, ook vanwege de af te grendelen accessen van de Waal en Waaldijken. Gezamenlijk met Woudrichem kon het strategische punt aan de rivieren en op de grens van Brabant en Holland worden verdedigd.⁹⁸ Ook voor de verbinding met de Bommelerwaard werd Loevestein onmisbaar geacht, omdat werd verwacht dat vijandelijke troepen vanuit die richting naar de waterlinie zouden oprukken. Zo ontstond de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

In het waterrijke Nederland werd water het uitgangspunt om het westen van Nederland te kunnen beschermen tegen vijandige invallen. Bij een vijandige dreiging werd het water op kniehoogte gezet: te laag water voor boten, maar te hoog om sloten te kunnen zien, waardoor overstekende soldaten opeens onder het water konden verdwijnen. Veel van de bestaande kunstwerken, zoals kaden en dijken, werden ingezet als inundatiedijk. Zo werd ook de uitwateringssluis in het zuidoosten van het Munnikenland bij inundatie ingezet om water toe te laten, eigenlijk een omgekeerd watermanagement. Daarnaast lagen mogelijkheden tot inundatie van de Bloemkamper Polder. Deze kon via een duiker in de kade worden geïnundeerd, of door inzet van de Munnikenlandse watermolen. Hiermee werd Loevestein extra beschermd. Ook in andere delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werden de eeuwenoude structuren van de dorpspolders ingezet, bijvoorbeeld als inundatiekades.⁹⁹

In de Bommelerwaard vormde een tijdlang de Brakelse Zijving de oostgrens van het inundatiegebied. Ter versterking van de linie werden tussen 1879 en 1886 batterijen bij Brakel en Poederoijen gebouwd. Deze batterijen moesten niet alleen nabijgelegen forten, sluizen en accessen, maar ook de hoger gelegen delen in het landschap, zoals dijken, beschermen.¹⁰⁰ Uiteindelijk werden de batterijen kleiner dan beoogd, omdat de slappe bodem de bouw bemoeilijkte. Omdat Loevestein een sleutelpositie innam, niet alleen bij de verdediging van vesting Woudrichem, maar ook bij de verdediging van het Land van Altena, werd het kasteel halverwege de negentiende eeuw extra versterkt. Daarnaast werden extra militaire voorzieningen gecreëerd, waaronder huisvesting en een betonnen bomvrije schuilplaats. Het risico bij inundatie was dat

⁹³ <https://www.canonvannederland.nl/nl/napoleon>, geraadpleegd op 04-10-2022.

⁹⁴ Janssen, S. (2013) *Munnikenland in Beweging*, Bergman Media Group, p. 85.

⁹⁵ Hoewel het op veel kaarten en in archiefstukken ook nog vaak het Rechthuis werd genoemd.

⁹⁶ <https://www.canonvannederland.nl/nl/napoleon>, geraadpleegd op 04-10-2022.

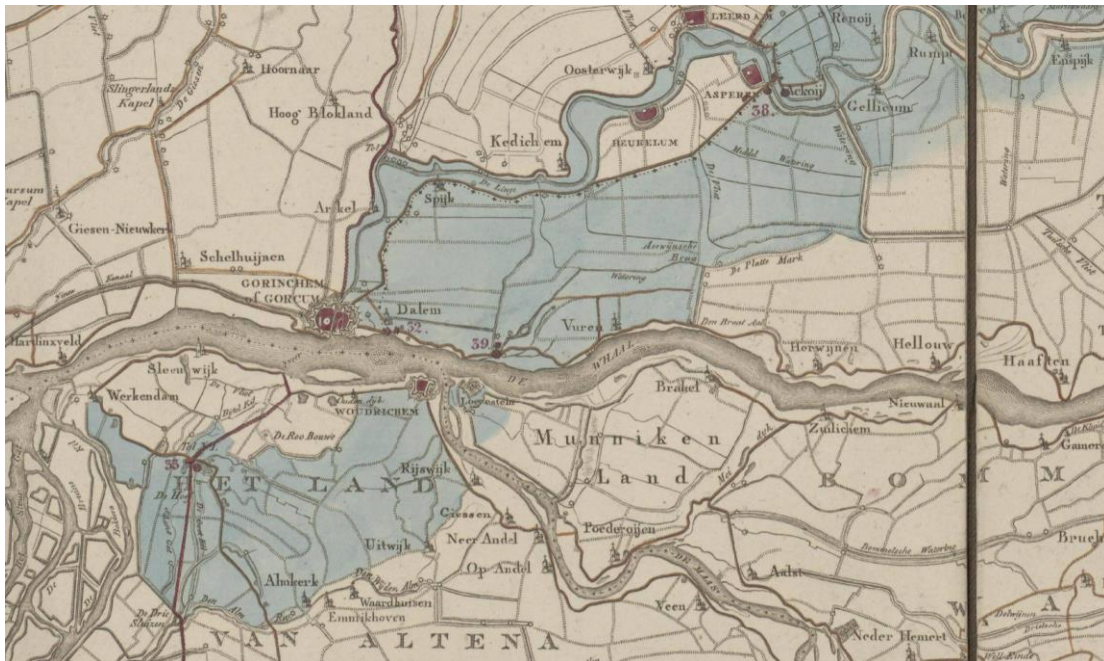
⁹⁷ <https://www.canonvannederland.nl/nl/koningwillem1>, geraadpleegd op 04-10-2022.

⁹⁸ Hemmen, van F.; Mulder, J. (2014) *Het 'geheime wapen' ontrafeld... De wonderlijke dualiteit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie; de relict, het verhaal, de kansen (Oogst van een quickscan-onderzoek naar het Gelderse deel van de waterlinie)*, i.o.v. Dienst Landelijk Gebied, p. 49.

⁹⁹ Vriend, 2007, p. 9.

¹⁰⁰ Janssen, 2013, p. 95.

soldaten op Loevestein door het water konden worden ingesloten. Daarom werd in 1885 een detachement pontonniers gevestigd op het kasteel dat een schraagbrug kon maken. In het geval van oorlog kon de brug worden gebruikt om contact te houden tussen Loevestein, het Munnikenland en het land van Altena.¹⁰¹ Daarnaast bestond uiteraard de voetveer tussen Loevestein en Woudrichem. Dankzij deze snelle verbinding zullen de soldaten op Loevestein vooral veel contact hebben gehad met inwoners van Woudrichem. In 1877 hielpen ze daar de burgemeester bij een vissersopstand.¹⁰² Zowel de provinciegrenzen als de rivieren waren blijkbaar geen barrière voor de soldaten om zo nu en dan te helpen in omliggende gebieden. Met de versterkingen voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie werden het Munnikenland en Loevestein zo min of meer omgevormd tot een militair landschap, bestaand uit inundatiepolders, forten en batterijen. Zo vormde dit gebied een belangrijk onderdeel van de Hollandse landsverdediging. In 1871, kort na de Frans-Duitse oorlog, vond een proefinundatie plaats.

Detail van een kaart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie waar Loevestein en het Munnikenland deel van uitmaakte. Het Munnikenland staat foutief aangegeven, op de kaart beslaat dit ook het deel ten oosten van de Nieuwendijk (Polder Brakel). Bron: Nationaal Archief, toegang 4.0SK, inventarisnummer H97.

Een open landschap was belangrijk voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Vanuit de forten en batterijen moesten soldaten vrij schot hebben. Daarom werden rondom Slot Loevestein en de batterijen bij Brakel en Poederloijen limietpalen geplaatst die de Kringenwet uit 1853 verbeeldde. Dit hield voor Loevestein in dat binnen de eerste kring, op maximaal 300 meter, alleen houten bouwwerken geplaatst mochten worden. Deze waren snel af te breken. In de tweede kring, tussen 300 en 600 meter afstand, mochten de houten gebouwen een stenen fundering hebben. Tussen 600 en 1000 meter afstand was alle soorten bebouwing toegestaan, maar dit kon zonder overleg door het Ministerie van Oorlog worden gesloopt als dat nodig was.¹⁰³ De voorwaarden van de Kringenwet waren afhankelijk van de klasse die aan een vestingwerk werd toegekend. Hoewel in dit onderzoek niet naar voren is gekomen onder welke klasse de Batterij van Brakel viel, zijn waarschijnlijk Kasteel Munnikenland en de boerderij oostelijk hiervan onder de Kringenwet gesloopt. Dit gebeurde respectievelijk in 1879 en 1877, toen de batterij werd gebouwd. Het Raadhuis, dat verder dan 600 meter van de batterij af lag, werd niet gesloopt. Het perceel van Kasteel Munnikenland werd in gebruik genomen als weiland, de omgrachting bleef voornamelijk bestaan.¹⁰⁴ Het perceel van de boerderij werd bouwland.¹⁰⁵ Enkele van de stenen paaltjes die de eerste kring van de Kringenwet rondom Loevestein verbeeldde, zijn nog steeds rondom de buitenste gracht te vinden.

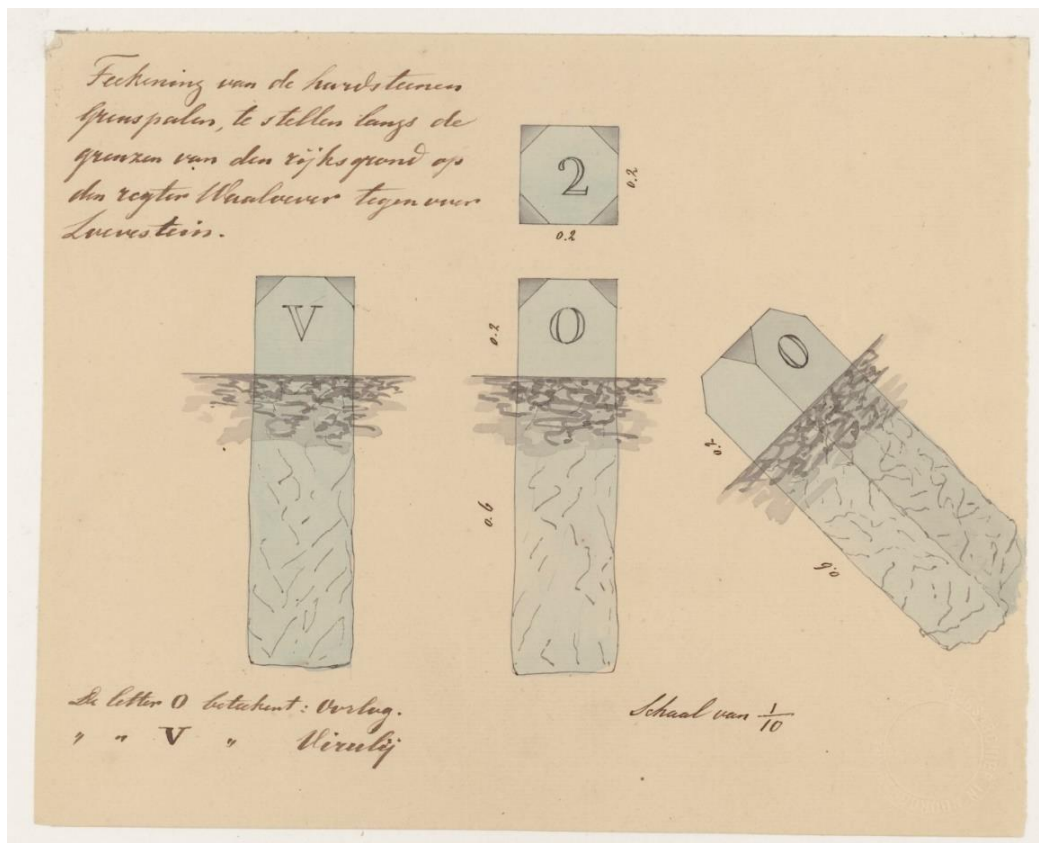
¹⁰¹ Delpher, *Het Vaderland*, 12-09-1885.

¹⁰² <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/140790/vissersoproer-in-woerkum>, geraadpleegd op 20-10-2022.

¹⁰³ <https://www.canonvannederland.nl/nl/utrecht/stad/utrechtse-vestinggordel/verdieping/kringenwet>, geraadpleegd op 20-09-2022.

¹⁰⁴ Kadaster Archiefviewer, gemeente Poederloijen, leggerartikel 365.

¹⁰⁵ Kadaster Archiefviewer, gemeente Poederloijen, leggerartikel 309.

Tekening van de grenspalen die de Kringenwet verbeeldten. Bron: Brabants Historisch Informatie Centrum, toegang 343, inventarisnummer 1175.

Heren en beheer

Vanaf 1812 vielen Loevestein met Munnikenland onder de gemeente Poederrijen. De Franse overheersing zal zijn gevolgen hebben gehad voor de organisatie van het gebied, hoewel onduidelijk is op welke hoogte. Wel merkten de boeren van het Munnikenland de gevolgen. In 1813 werd een groot deel van hen verplicht om suikerbieten te verbouwen. Engeland was in die tijd een grote speler in suikerbieten, maar Napoleon had alle handel tussen Engeland en het Europese vasteland verboden. Hierdoor was een grote schaarste aan suiker ontstaan. Om de productie van suiker in Europa te stimuleren, moesten veel boeren verplicht suikerbieten verbouwen.¹⁰⁶ Op een lijst werd bijgehouden welke boeren dat waren. Aangezien Napoleon nog hetzelfde jaar werd verslagen en Nederland weer onafhankelijk werd, zal het verbouwen van suikerbieten in het Munnikenland niet lang hebben geduurd.

Delen van de Waal waren eigendom van de gemeente Poederrijen, maar ook de naastgelegen gemeente Brakel had delen van de rivier in haar bezit. Zoals al eerder gezien, was het bij water moeilijk om grenzen te markeren, waardoor conflicten konden ontstaan. Bij de Waal werd dit opgelost door een wilgenboom te planten die als een duidelijk zichtbare, natuurlijke grenspaal in het landschap fungeerde. Onderstaande kaarten zijn beide aan het begin van de negentiende eeuw gemaakt. Op beide kaarten is op dezelfde plek langs de Waal de wilgenboom ingetekend en benoemd. Omdat de gronden langs de Waal waarschijnlijk nog deels in gebruik waren als rijshoutlanden en hier mogelijk meerdere wilgen stonden, zal de grensboom een opvallende wilg zijn geweest, een markant herkenningspunt in het landschap. Op de tweede kaart is zichtbaar dat het bezit tot halverwege de breedte van de Waal liep. De andere helft behoorde toe aan gemeenten aan de overzijde van de rivier. Op dezelfde kaart zijn ook de eerste contouren van de Bloemplaat zichtbaar. Deze plaat zou in de loop van de negentiende eeuw steeds verder verzanden. In de jaren 1880 was hier zoveel aanwas ontstaan, dat er rijshout kon groeien. In het decennium hierna zou de Bloemplaat nog meer nieuwe aanwas krijgen, waardoor de Bloem Strang uiteindelijk grotendeels dichtslibde.

¹⁰⁶ Kromwijk, W. en Bosch, H. (1986) 'Geschiedenis van de suikerbietenteelt' in: *Teelthandleiding*, nummer 21, december 1986, p. 5

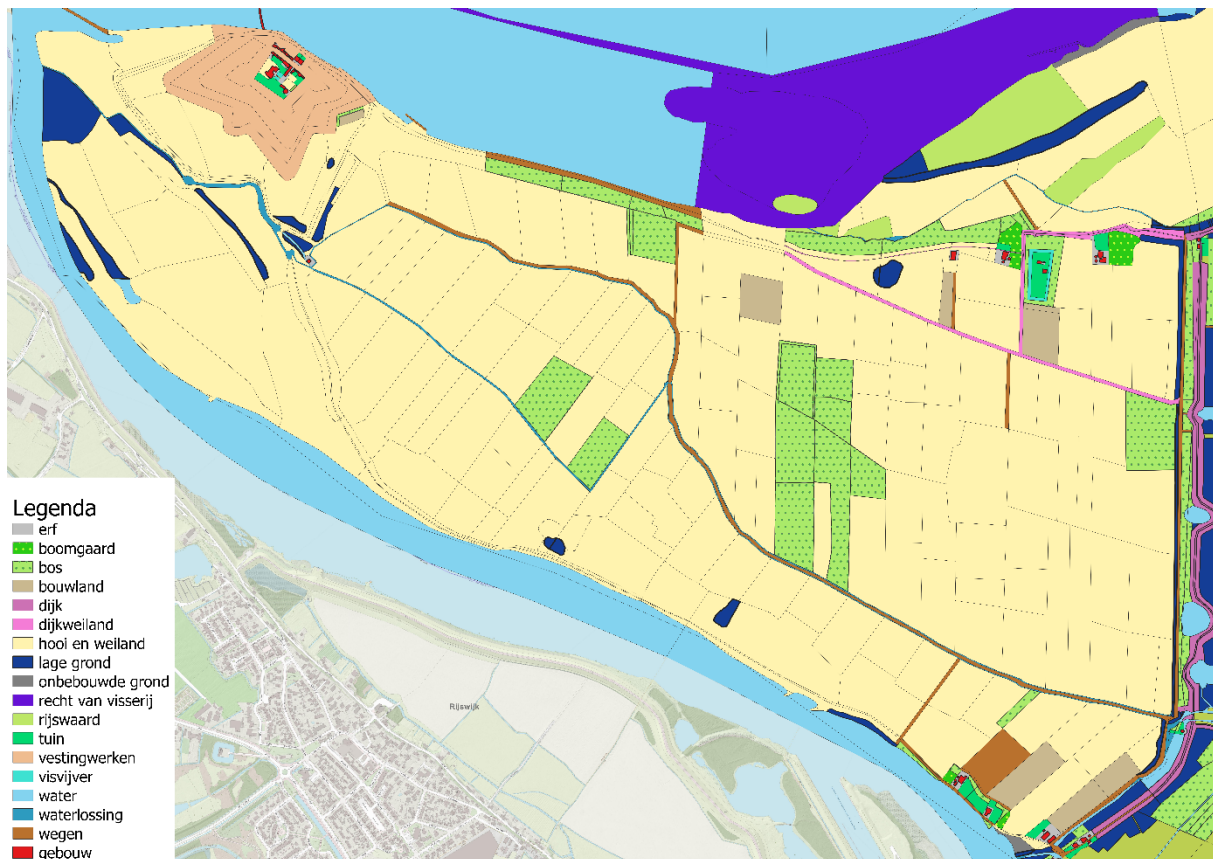
Detail van de Kadastrale kaart 1811-1832. Rechts is de wilgenboom ingetekend, en ook de grenslijn die over de Waal liep. Bron: Beeldbank RCE, objectnummer MIN05136A01.

Kaart van den Beneden Boemelerwaard, 1823, detail. Ook hier staat de wilgenboom ingetekend. Bron: Gelders Archief, toegang 0379, inventarisnummer 132.

Grondbezit en -gebruik in 1832

Dankzij de invoering van het kadaster, een systeem om belasting op grond te kunnen heffen, is in 1832 een gedetailleerde kaart van heel Nederland uitgebracht. Dit is gebaseerd op grondmetingen die tussen 1811 en 1832 hebben plaatsgevonden. Uit het kadaster zijn niet alleen de eigenaren en de te heffen belastingen af te leiden, maar ook het grondgebruik. De originele kaarten geven daarnaast soms meer informatie over het landschap of toponiemen. Hieronder wordt aan de hand van de gedigitaliseerde kadasterkaarten uit 1832 ingegaan op de eigenaren en het grondgebruik van het Munnikenland en Loevestein aan het begin van de negentiende eeuw.

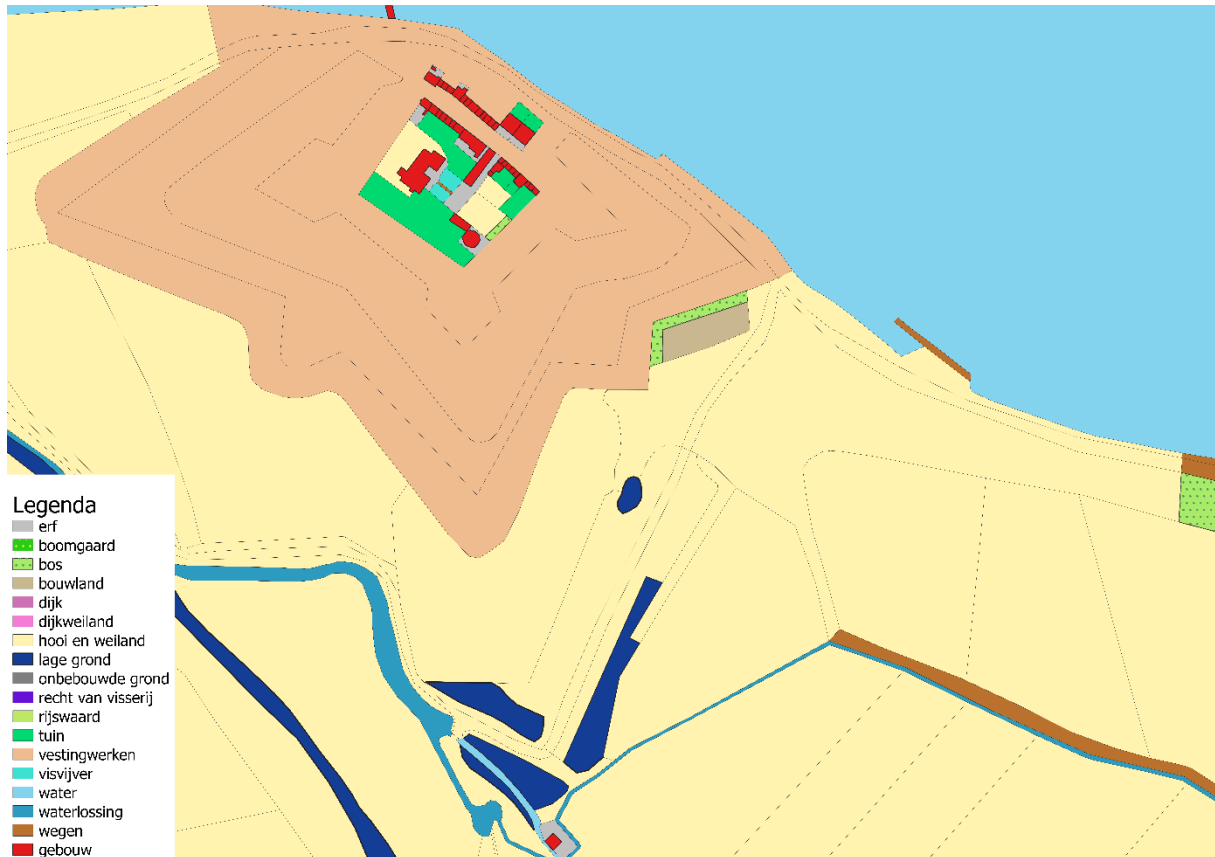
Grondgebruik in 1832. Bron: HISGIS, bewerkt door auteur.

Bovenstaande kaart toont het grondgebruik in 1832. Centraal lag de grillige Schouwendijk, die vanaf de Nieuwendijk door de hooilanden heen naar Slot Loevestein liep. Aan beide kanten van de weg lagen sloten. Daarnaast zijn de Nieuwendijk en de Blinde Steeg nog steeds opvallende structuren. Bewoning vond alleen in het noordoosten en zuidoosten plaats, met uitzondering van Loevestein. In het noorden vormde Kasteel Munnikenland het voornaamste huis. Het was in bezit van burgemeester Wilhelmus van Dam tot Brakel (1777-1858) die later dijkgraaf van het polderdistrict Bommelerwaard beneden de Meidijk werd. Het kasteel lag binnen een gracht, die Van Dam tot Brakel gebruikte als visvijver.¹⁰⁷ Daaromheen lagen bos, bouwlanden, hooi- en weilanden en boerderijen met boomgaarden, omsloten door kaden. Waarschijnlijk waren de bossen rondom de gracht nog steeds in gebruik als houtplantage: in 1845 werd een verkoopadvertentie gepubliceerd van 46 iepen bij het kasteel.¹⁰⁸ Nog steeds is de rechte laan zichtbaar die vanaf het kasteel richting de Waal liep. Aan de westkant stond het Raadhuis met boomgaarden. Aan de overzijde van een smalle kade lag de bijbehorende tuin. Deze kade liep langs de noordkant van het Raadhuis, en verder westwaarts kwam deze samen met de Blinde Steeg. Kasteel Munnikenland en de boerderij oostelijk daarvan werden door een andere kade beschermd. Aan beide zijden lagen dijkweilanden, wat doet vermoeden dat deze kader niet alleen breder, maar ook hoger was. Veruit het grootste deel van het Munnikenland was nog altijd in gebruik als hooi- en weiland, hier en daar afgewisseld door griendlanden. De eendenkooi was inmiddels verdwenen. In het noorden en zuiden lagen enkele bouwlanden, dichtbij de boerderijen. Hoewel deze gronden wellicht iets hoger lagen dan andere delen van de polder, en daardoor iets beter beschermd tegen

¹⁰⁷ Kadaster Archiefviewer, gemeente Poederloijen, leggerartikel 14.

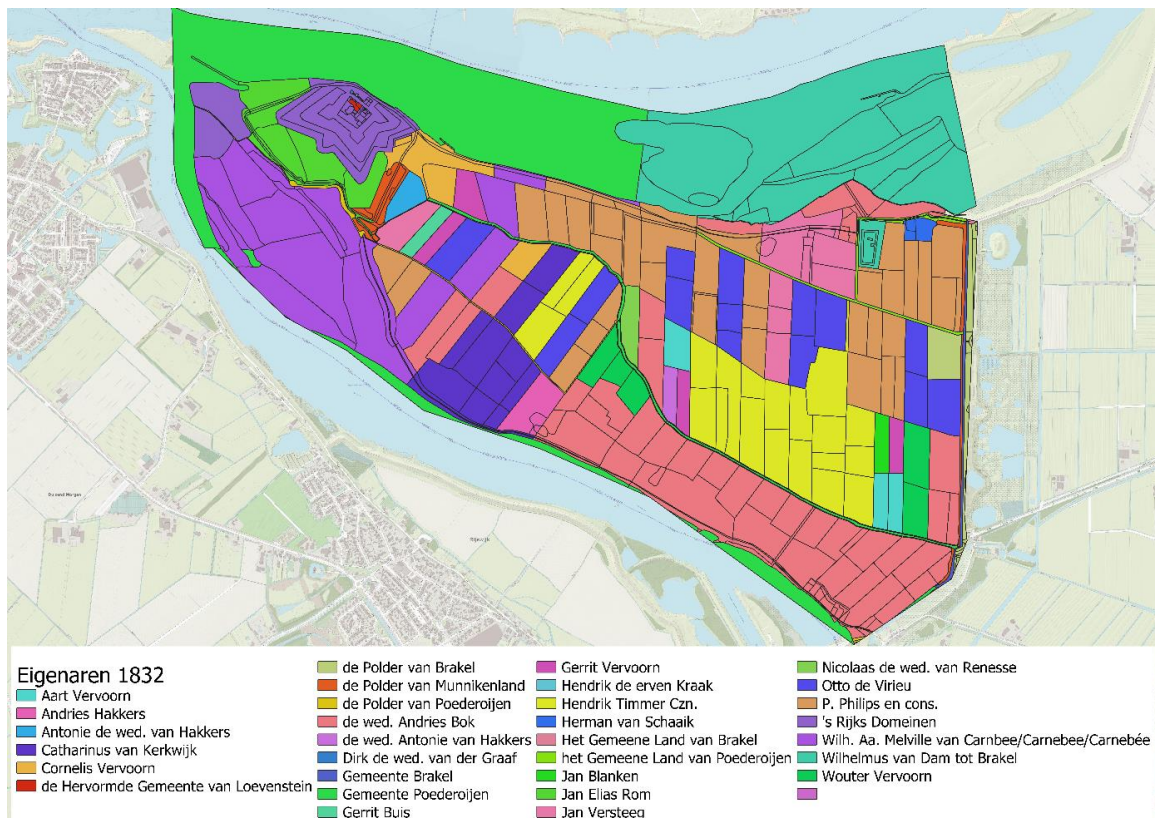
¹⁰⁸ Delpher, *Algemeen Handelsblad*, 20-01-1845.

overstromingen, zal de ligging met name praktisch zijn geweest: de boeren konden efficiënt en snel hun bouwland bereiken. Dit afwisselende grondgebruik van hooi-, griend- en bouwlanden komt overeen met oudere kaarten. Opvallend zijn de vele blauwgekleurde natte gronden in het gebied, vooral langs de dijken en kaden. Waarschijnlijk waren dit kleiputten die werden gebruikt voor het onderhoud van de kaden, zoals die tot in de twintigste eeuw nog bestonden. Delen van de Waal hebben een paarse kleur. Deze wateren vielen onder de gemeente Brakel en hierop ruste visrecht, behorende tot Wilhelmus van Dam tot Brakel.

Grondgebruik bij Slot Loevestein en de naaste omgeving in 1832. Bron: HISGIS, bewerkt door auteur.

Ook nabij Slot Loevestein lag een perceel bouwland, namelijk aan de oostkant van het fort. Dit bouwland werd aan de noordwest kant afgesloten met een strook bos, waarschijnlijk geriefhout voor eigen gebruik van de boer of Loevestein. Binnen het kasteelterrein van Loevestein lagen drie percelen hooi- en weiland, waarvan één achter het kasteel. Ook stond er een klein perceel bos, waarschijnlijk een geriefbosje om in de stookbehoefte van het kasteel en de bebouwing op het kasteelterrein te voorzien. Het kasteel was te bereiken via de brug over de gracht dat volgens het kadaster in gebruik was als visvijver. In visvijvers werden zeevissen gehouden als voedselvoorraad, zodat ze vers bleven. Binnen het kasteelterrein stonden voornamelijk soldatenbarakken, maar ook enkele huizen, een pastorie, een laboratorium, een wapenmagazijn en een kruitmagazijn. Het laat zien hoe binnen de omgrachting van Loevestein een kleine gemeenschap leefde. Buiten de vestingwerken waren de gronden in gebruik als hooi- en weilanden. Zuidelijk is de watermolen zichtbaar met de ligging aan de waterlossingen. De uitwatering tussen de Munnikenlandse Watermolen richting de Maas werd het 'Oude Maasje' genoemd. Naast de watermolen lag een brug om de uitwatering over te kunnen steken.

Overzicht van de eigenaren in het Munnikenland in 1832. Bron: HISGIS, bewerkt door auteur.

Niet alleen het grondgebruik, maar ook de eigendomsverhoudingen zijn een interessant gegeven. Bovenstaande kaart toont de diverse eigenaren binnen het gebied. De meesten hadden aanzienlijke stukken grond in hun bezit, in sommige gevallen bij elkaar geclusterd en in andere gevallen verspreid door het hele gebied. Eén van de grotere eigenaren was de eerdergenoemde burgemeester Wilhelmus van Dam tot Brakel. Hij had delen van de Waal met het visrecht in zijn bezit, en ook Kasteel Munnikenland. Omdat Van Dam tot Brakel een landhuis bij Kasteel Brakel bewoonde, is het waarschijnlijk dat Kasteel Munnikenland werd verhuurd en door iemand anders werd bewoond.¹⁰⁹

In de westhoek waren veel percelen in bezit van de erven van Pieter baron Melville van Carnbee. In het kadaster wordt de naam ook wel als Carnebee of Carnebée gespeld. Het ging hier hoogstwaarschijnlijk om de Nederlandse bestuurder en zeeofficier Pieter baron Melvill van Carnbee (1743-1826), sinds 1815 verheven tot de Nederlandse adel en vanaf 1822 baron. Hij was in zijn tijd een gevierd zeeofficier, dankzij een zeegevecht met de Britten op de Middellandse Zee in mei 1781, een gevecht dat hij overigens verloor. Na zijn overlijden in 1826 werden zijn bezittingen in het Munnikenland geërfd door zijn dochter Wilhelmina Adriana Melvill van Carnbee (1778-1851), hier in het kadaster en op de kaart opgenomen als Wilh. Aa. Melville van Carnbee. Een groot deel van de gronden in de polder was in bezit van de weduwe Andries Bok, zij had onder andere het Raadhuis in haar bezit. De familie Bok had diverse generaties lang belangrijke functies binnen de polder Munnikenland en daarbuiten, zoals buurmeester, poldermeester en dijkheemraad van Munnikenland.¹¹⁰

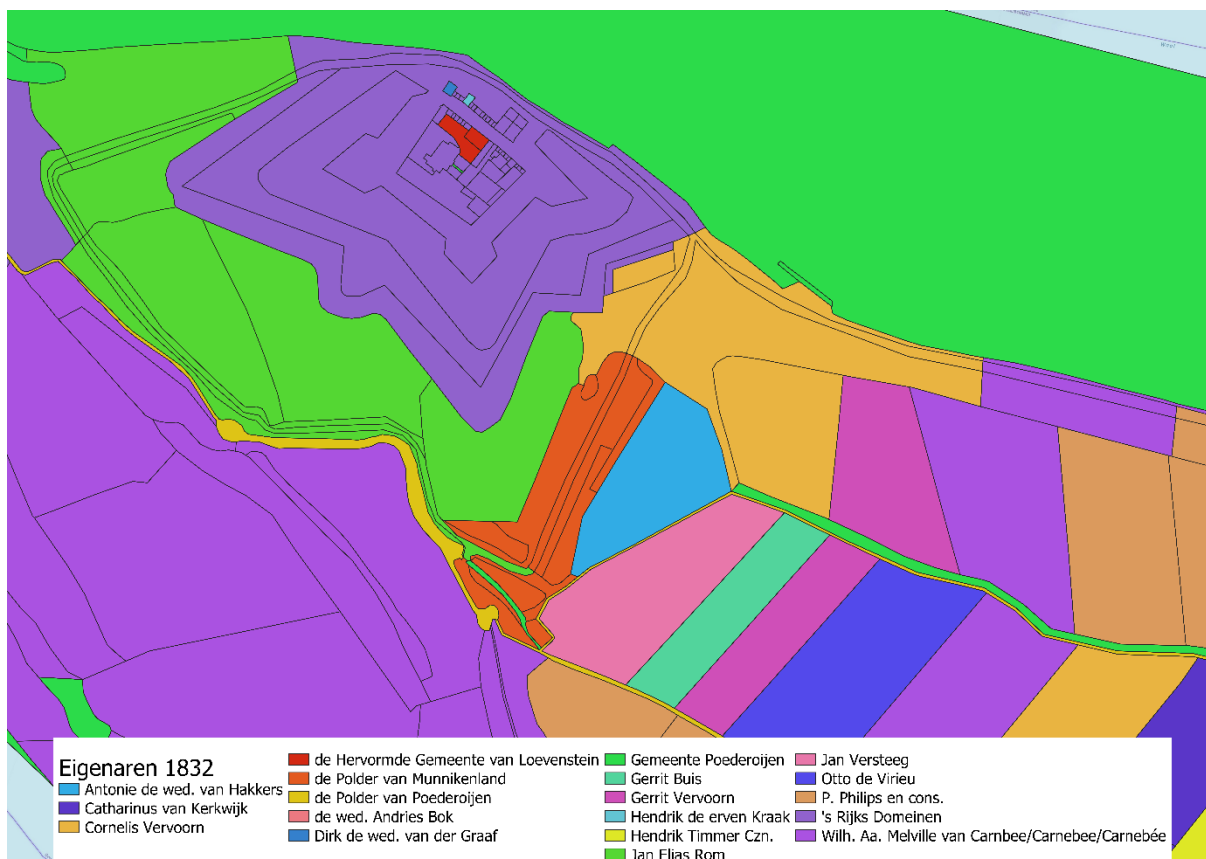
Een andere grondeigenaar was Otto de Virieu (1745-1830), landeigenaar en bestuurder in de Bommelerwaard en burgemeester van Zaltbommel, later ook dijkgraaf.¹¹¹ Tot slot was P. Philips, koopman in Maastricht, een belangrijke grondeigenaar in het Munnikenland. Het is waarschijnlijk dat het hier gaat om Philip Philips (1796-1883). Hoewel geboren in Zaltbommel, had hij aan het begin van de negentiende eeuw samen met zijn twee broers een tabakshandel in Maastricht opgericht.¹¹²

¹⁰⁹ www.kastelenmagazine.nl/nieuws/op-zoek-naar-het-verdwenen-kasteel-brakel/, geraadpleegd op 06-10-2022.

¹¹⁰ Zie stambomen vanaf Andries Bok (1766-1830): <https://www.genealogieonline.nl/familie-carnas/I159489.php>, geraadpleegd op 08-09-2022.

¹¹¹ parlement.com/id/vg09llx7d5th/o_de_virieu, geraadpleegd op 08-09-2022.

¹¹² <https://mestreechtersterke.nl/paggebr.philips.htm>, geraadpleegd op 08-09-2022.

Eigenaren in 1832, detail Loevestein. Bron: HISGIS, bewerkt door auteur.

De gronden van Loevestein waren voornamelijk in bezit van 's Rijks Domeinen. Opvallend is dat de brug naar het kasteel eigendom was van de gemeente Poederloijen. Verder stonden op het kasteelterrein enkele panden die in particulier bezit waren, zoals een huis met erf van de weduwe van Dirk van der Graaf, een ander huis van de erven van Hendrik Kraak, en de parochie van de Hervormde Gemeente van Loevestein. Het garnizoen van het leger op Loevestein viel onder de pastorale zorg van de Hervormde Gemeente.¹¹³ Om het slot heen waren enkele percelen hooi- en weiland in bezit van Jan Elias Rom, volgens het kadaster een gepensioneerde kolonel. Naast kolonel van de infanterie in Poederloijen was hij bovendien tussen 1805 en 1840 Heer van Poederloijen. Hoewel alle heerlijke rechten in 1798 waren afgeschaft, waren deze na 1813 deels hersteld. Functies die hij daarnaast uitoefende waren opperkerkmeester in Poederloijen, fabrikant en steenbakker.¹¹⁴

De kaart laat een beeld zien van diverse grondeigenaren, van personen met een belangrijke bestuurlijke functie tot kleine grondeigenaren die zelf landbouwers waren. Wat met name opvalt is dat de gronden rondom Loevestein in bezit waren van personen met een (voormalige) militaire functie. Met name de grote grondeigenaren verpachtten de gronden in hun bezit, vaak voor torenhoge prijzen. Hierdoor kwam de daadwerkelijke bewerking van de agrarische landen bij kleinere landbouwers terecht.

¹¹³ <https://www.hervormdpoederloijen.nl/wp-content/uploads/2016/01/Definitief-beleidsplan-2015-2020.pdf>, geraadpleegd op 08-09-2022.

¹¹⁴ With, A. de. 'Johan Elias Rom, Heer van Poederloijen van 1805-1840' in: "Vier Heerlijkheden", Historische Werkgroep Stichting De Vier Heerlijkheden te Brakel, jaargang 19, nummer 1 2021, pp. 8-16.

Kasteel Munnikenland

Na de samenvoeging van het Munnikenland met de gemeente Poederroijen zal de functie van Kasteel Munnikenland als zetel van de heerlijkheid zijn komen te vervallen. Desondanks bleef het gebouw in gebruik als een statig huis, zoals te zien is op de tekening uit 1823. Het huis bestaat op de tekening uit drie verdiepingen met een neoklassieke uitstraling, met pilasters naast de deuren en een fronton boven de gevel. De raampartijen waren voorzien van decoratieve ontlastingsbogen. De zijkanen bestonden uit trapgevels, aan de bovenkant bekroond door twee kleine torentjes. Op de tekening is nog net een bijgebouw op het achtererf zichtbaar.

Het Kasteel Munnikenland in 1823. Bron: Gelders Archief, toegang 0379, inventarisnummer 1327.

De grandeur van het huis werd verder versterkt door de landschappelijke aanleg eromheen. Op onderstaande kaart van de gemeente Brakel uit 1850 is op één kaartblad een deel van de gemeente Poederroijen met Kasteel Munnikenland weergegeven. Op dat moment was het kasteel in bezit van Wilhelmus van Dam tot Brakel. Naast het kasteel stond een klein bijgebouw met daarachter een groter bijgebouw. Rondom het kasteel stonden bomen, zoals ook op de tekening uit 1823 zichtbaar is. Het achtererf was in gebruik als bouwland of moestuin. De siertuin die op de kaart 1792 aan de noordkant van het kasteel buiten de omgrachting lag, was inmiddels verdwenen. Rondom de gracht en langs de kade aan westkant stonden bomen, de plantage. Ook zijn het Raadhuis en de boerderij aan de oostkant zichtbaar, beide met twee hooibergen. Op de kaart staat de karakteristieke wilg aan de Waal ingetekend die als grensboom fungeerde. Deze kaart uit 1850 is mogelijk de laatste tot nu toe bekende kaart waar Kasteel Munnikenland in detail op staat afgebeeld. Na het overlijden van Wilhelmus van Dam tot Brakel in 1858, erfde zijn 42 jaar jongere weduwe Helena Ditmars zijn bezittingen. In 1879 werd het kasteel gesloopt.

Atlas...der gemeente Brakel...perceelen in de polders Monnikenland en Overzijving... : geteekend naar de kadastrale kaarten van 1823 met de sedert plaatsgehad hebbende veranderingen tot 1850, door G. Genis en A. Soutendijk. Met detail van Kasteel Munnikenland. Bron: Gelders Archief, toegang 0379, inventarisnummer 595-0008.

Strijd tegen het water

Ondertussen ging het leven met en de strijd tegen het water door, wat kenmerkend was voor het leven in het Munnikenland. Enerzijds zorgden overstromingen voor vruchtbare gronden, maar het kon ook een hoge prijs hebben. Vooral vanaf halverwege de negentiende eeuw is de frequentie en de gevolgen van de overstromingen goed te volgen via krantenartikelen in diverse regionale en nationale kranten. Het Munnikenland had in die tijd een eigen poldermeester, in 1869 was dat C. de Jongh en vanaf 1887 Jielis de Jongh.¹¹⁵ Hieronder zijn, zoveel mogelijk chronologisch, gebeurtenissen beschreven die verband houden met de overstromingen en de gevolgen die dit had.

In 1856 brak de Maasdijk door, waardoor de hele oogst met haver en aardappels verloren ging. Hoewel het rivierwater grotendeels vanzelf zou afwateren, versnelde de watermolen de waterafvoer.¹¹⁶ Begin 1861 overstroomde het Munnikenland opnieuw. Inwoners vluchtten naar Gorinchem of Loevestein, of klommen op de daken. Ijs in de rivieren bemoeilijkte reddingspogingen.¹¹⁷ De veerman van Slot Loevestein wist samen met anderen vijf vrouwen en zeven kinderen te redden. Eén gezin in het Munnikenland kon zich niet op tijd in veiligheid te brengen, waardoor een moeder met drie kinderen verdronken.¹¹⁸ De overstroming van 1875 was extra rampzalig, omdat hierna de mazelen uitbraken.¹¹⁹ In 1876 redde schipper D. den Bree de bewoners en het vee van de boerderij van Hendrik van Zaten. Hiervoor kreeg Den Bree een beloning van f. 40 gulden.¹²⁰

Vanwege de vele overstromingen, waardoor regelmatig oogsten mislukten, is het extra opmerkelijk dat de pacht prijzen in het Munnikenland uitzonderlijk hoog waren. Het *Algemeen Handelsblad* schreef in 1871 over een dreigende overstroming van de Waal. In het Munnikenland werd geprobeerd het water een halt toe te roepen door noedkaden op te werpen en bestaande waterkeringen te verhogen. Er werd gevreesd dat dit niet genoeg zou zijn, en dat de hooi- en

¹¹⁵ Delpher, *Arnhemsche courant*, 12-07-1869; Delpher, *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 28-09-1887.

¹¹⁶ Delpher, *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 18-06-1856.

¹¹⁷ Delpher, *Bataviaasch handelsblad*, 09-03-1861.

¹¹⁸ Delpher, *Provinciale Drentsche en Asser courant*, 12-01-1861.

¹¹⁹ Delpher, *Arnhemsche courant*, 23-11-1875.

¹²⁰ Delpher, *Arnhemsche courant*, 23-03-1876.

bouwlanden alsnog zouden overstromen. Dit zou dramatisch zijn voor de pachters, omdat de landerijen peperduur werden verpacht en de pachters weinig of niet bemiddeld waren.¹²¹ De *Arnhemsche courant* schreef in 1872: "Bij de verpachting der landerijen van mevrouw de douairière van Dam van Brakel, gelegen in het Munnikenland, was de pachtlust zeer geanimeerd en overtroffen de pachtprizen over het algemeen, nog verre die van 1871, welke reeds enorm hoog waren."¹²² En ook in 1887: "Bij de heden in Munnikenland gehouden (...) verpachting (...) aan verschillende eigenaren toebehoorende, uitmakende ongeveer 330 hectaren, was de uitkomst wederom in het voordeel der verpachters, daar aanmerkelijk hogere sommen over het algemeen besteed werden dan in het vorig jaar."¹²³ De *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant* schreef in 1889 dat de hoge pachtprizen hoogstwaarschijnlijk nadelig zouden uitpakken voor de pachters, omdat ze met de hooibouw niet voldoende winst zouden kunnen behalen.¹²⁴ Vaak werd op een dreiging van overstroming geanticipeerd door alvast het hooi binnen te halen, maar dit was lastiger voor aardappels en andere gewassen. Hierdoor was het een vrij riskante onderneming om bouwlanden in het Munnikenland te hebben. Krantenartikelen meldten dan ook vaak een enorme schade voor landbouwers bij overstromingen.

LANDBOUW EN VEETEELT.

Naar men ons schrijft, waren de verpachtingen van wei- en hooilanden in de Bommerwaard, evenals in de Betuwe, aanmerkelijk hooger dan verleden jaar. Op de in de laatste dagen in Munnikenland gehouden „drie-notarissen-verpachtingen” werden voor de 330 bunders graslanden f 80 en hooger per bunder betaald. De beneden-waarden te Brakel gaven ongeveer f 900 meer. Met het oog op de lage boterprijzen, van 80 tot 95 ct. per KG., staat het te bezien, of menig veelhouder zijne pachtsom wel verdienen zal. Ook het vette vee blijft laag, van 54 tot 60 ct. per KG. Alleen de prijzen van hooi houden zich goed staande. Puik hooi geldt 22 à 23 gld. per 500 KG., en binnenveldsch 17 à 18 gld.

Krantenartikel over de hoge pachtprizen in het Munnikenland. Bron: Delpher, *De Standaard*, 10-05-1887.

Ondertussen bleef men aldoor actie ondernemen om nieuwe overstromingen te voorkomen. In 1861 vond in het Raadhuis een aanbesteding plaats voor versteviging van de Maaskade.¹²⁵ In 1879 werd voor een bedrag van f. 15.047 gulden de Maaskade verhoogd.¹²⁶ Ook werd voor f. 31.482 gulden een stoomgemaal opgericht langs de Maas. Reden hiervoor was dat de sloten bij elke overstroming dichtslibden. Er moesten vervolgens kosten worden gemaakt om deze sloten weer uit te graven, wat bovendien door de afgelegen ligging ook nog eens moest gebeuren door arbeiders uit Brakel. Dit bracht allemaal extra hoge onderhoudskosten met zich mee. Het stoomgemaal werd aan de Maaskant gebouwd. Sloten werden extra diep uitgegraven en er werd een aanvoersloot gecreëerd.¹²⁷ De machinist van het stoomgemaal kwam in het bijbehorende huis te wonen. In 1882 volgde een aanbesteding voor het verhogen en verzwaren van de kade langs de Waal.¹²⁸ Ironisch genoeg liepen deze werkzaamheden vertraging op door hoogwater, waardoor zo'n 70 tot 80 arbeiders werkloos rondliepen.¹²⁹ Uiteindelijk had het hoge water geen gevolgen voor de werkzaamheden die al waren verricht, en werd in 1883 verder gegaan met het grote project dat zo'n f. 60.000 gulden kostte.¹³⁰ De maatregelen brachten extra gevaar met zich mee: hoe hoger de dijken, hoe zwaarder eventuele overstromingen. Bovendien werd na de bouw van het stoomgemaal het uitwateringssluisje bij de Munnikenlandse watermolen dichtgemetseld om extra onderhoud voor de machinist te beperken. Gevolg was dat het langer duurde voordat de polder was leeggestroomd, waardoor meer bemaling nodig was.¹³¹

¹²¹ Delpher, *Algemeen Handelsblad*, 04-07-1871.

¹²² Delpher, *Arnhemsche courant*, 08-05-1872.

¹²³ Delpher, *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 03-05-1887.

¹²⁴ Delpher, *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 14-05-1889.

¹²⁵ Delpher, *Nederlandsche Staatscourant*, 29-06-1861.

¹²⁶ Delpher, *Arnhemsche courant*, 14-07-1879.

¹²⁷ Heuveln, 1954, pp. 25-26.

¹²⁸ Delpher, *Nederlandsche Staatscourant*, 20-04-1882.

¹²⁹ Delpher, *De Zuid-Willemsvaart*, 22-11-1882.

¹³⁰ Delpher, *Arnhemsche courant*, 22-02-1883.

¹³¹ Heuveln, 1954, p. 31.

De krantenberichten zijn typerend voor het leven van de boeren in het Munnikenland: enerzijds zorgden de overstromingen voor een vruchtbare bodem, en daarmee voor gewilde gronden waar torenhoge pachtprizen voor werden gevraagd. Anderzijds brachten de overstromingen grote risico's met zich mee, variërend van overslag, verwoesting van gewassen en gronden tot verdrinking. Ondanks de verwoede pogingen van de bewoners om grip te krijgen op de rivieren, was het leven in het gebied onvoorspelbaar.

Kaart met overstromingen in de Neder Betuwe, de Tielerswaard, Maas en Waal, de Bommelerwaard beneden den Meidijk en Noord-Brabant, veroorzaakt door de doorbraken in maart 1855, detail. Bron: Gelders Archief, toegang 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, inventarisnummer 288.

Het Munnikenland in de tweede helft van de negentiende eeuw

Topografische kaarten laten in hoofdlijnen de landschappelijke veranderingen in het Munnikenland zien. Het landgebruik bleef grotendeels hetzelfde en bestond tot aan het einde van de negentiende eeuw nog altijd voornamelijk uit hooi- en weilanden, afgewisseld door enkele griendlanden en bouwlanden. Uit een krantenartikel blijkt dat ook boeren uit de omgeving, waaronder uit Gorinchem, hun vee in het Munnikenland lieten grazen. In het artikel valt te lezen dat één van de koeien op haar terugkeer uit het Munnikenland zo dertel was, dat het vanaf de Dalemse dijk bij Gorinchem op het dak van een boerderij sprong. Hierna "... vervolgde (zij) evenals het paard van St. Nicolaas, haren weg over dat dak en wilde zich aan het einde daarvan omkeeren, toen het dak den last niet kon torschen en de ongevraagde gast beneden in den stal terecht kwam bij hare natuurgenoeten en volstrekt geen letsel had bekomen."¹³² De koeien werden waarschijnlijk met een boot over de Waal van en naar het Munnikenland vervoerd.

Bewoning bleef zich concentreren bij Loevestein, in het noordoosten langs de Waal en in het zuidoosten bij de Maas. De boerderijen bij de Waal waren vanuit het zuiden te bereiken via de Munnikenlandse Kaveling, of met een omweg via de Schouwensdijk en de Blinde Steeg. Hier werden de boerderijen beschermd door een kade, zoals ook op de kaarten uit 1832 zichtbaar was. In het zuiden, langs de Maas, was de Munnikenlandse Kade de enige bescherming tussen de boerderijen en de rivier. In 1890 werd de Munnikenlandse watermolen gesloopt nadat deze door de bouw van het stoomgemaal in 1879 min of meer zijn functie had verloren. Het stuk grond bleef in bezit van de Polder van Munnikenland en werd na de sloop in gebruik genomen als weiland.

¹³² Delpher, *Algemeen Handelsblad*, 12-11-1884.

2.8 Twintigste eeuw

Inleiding

De twintigste eeuw begon turbulent met de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Hoewel Nederland neutraal bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog, ving het veel vluchtelingen op uit andere delen van Europa. Voedsel werd schaars en de werkloosheid hoog.¹³³ Op Loevestein lagen een paar honderd manschappen gelegd, wachtend op een vijand die uiteindelijk niet zou komen.¹³⁴ In de Tweede Wereldoorlog kon Nederland zijn neutraliteit niet behouden. De Grebbelinie werd de hoofdverdedigingslinie, maar ook de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd in paraatheid gebracht. De landen stonden onder water, maar het mocht niet baten: na het bombardement van Rotterdam op 14 mei capituleerde Nederland. Loevestein werd vervolgens tijdens de oorlog gebruikt om waardevolle Nederlandse archief- en museumstukken in op te slaan, de Duitsers waren hiervan op de hoogte.¹³⁵

Na de Tweede Wereldoorlog stuurde de overheid aan op een zelfvoorzienend Nederland. Herhaling van de Hongerwinter in 1944-1945 moest worden voorkomen. Ontwikkelingen in de landbouw moesten leiden tot een hogere productie van de Nederlandse boeren, waardoor Nederland niet meer grotendeels afhankelijk zou zijn van import. De ruilverkavelingen waren onderdeel van het optimaliseren van de Nederlandse landbouwsector.¹³⁶

Het Munnikenland

Oorlog en conflict

Ondanks de neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog, bracht de oorlog wel degelijk gevolgen met zich mee voor Nederland. Voedsel ging op de bon, en met name vanuit België vluchtten veel mensen de grens met Nederland over. Vanwege de dreiging bleef het leger paraat staan en werden niet alleen de grenzen, maar ook belangrijke verdedigingswerken extra versterkt. Dit betrof ook de waterlinie, wat betekende dat op Loevestein een groot aantal extra manschappen werd gehuisvest. Het was tijdens de mobilisatie dat de Schouwendijk tot aan Loevestein werd doorgetrokken, waardoor het fort een betere verbinding over het land kreeg. Langs de Nieuwendijk werden in 1914 meerdere groepsschuilplaatsen aangelegd waar militairen konden schuilen. Hetzelfde jaar vond een proefinundatie van de waterlinie plaats, voor het geval het nodig was om tijdens de oorlog het verdedigingswerk in gebruik te nemen.

Ook in 1939, op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, vond een proefinundatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie plaats. Het was een generale repetitie voor mei 1940. De waterlinie kon zijn kracht tonen nadat de Duitsers door de Grebbelinie heen waren gebroken, maar het kreeg niet lang die kans. Op 14 mei gaf Nederland zich over na het bombardement op Rotterdam en kon worden begonnen met het leegpompen van de geïnundeerde landen. Al snel werd Slot Loevestein onder Duits toezicht aangewezen als locatie voor de opslag van historische documenten van het toenmalige Algemeen Rijksarchief (het tegenwoordige Nationaal Archief). Ook stukken van het Nederlandse Openluchtmuseum en museum Boijmans Van Beuningen werden hier ondergebracht. Omdat Loevestein sinds de Nederlandse overgave in mei 1940 niet meer werd gebruikt voor militaire doeleinden, werd het kasteel als een geschikte plek hiervoor beschouwd. Bovendien hoefde men hier niet te vrezen voor geallieerde bombardementen, omdat het zich ver genoeg van belangrijke militaire en economische doelen bevond.¹³⁷

In ieder geval aan het begin van de oorlog werd Loevestein slechts bewoond door de fortwachter Van Panhuys en zijn gezin. Diens zoon en een onderduiker, een Rotterdamse marinier, waren verantwoordelijk voor de kostbare stukken die ter bescherming in het kasteel lagen.¹³⁸ Pas later in de oorlog werd Loevestein door de Duitsers geconfisqueerd.¹³⁹ In heel Nederland werden tijdens de oorlog veel kastelen, buitenplaatsen en landgoederen gevorderd door de bezetter. Zowel de grote huizen als de bijbehorende gronden waren ideaal voor de Duitsers: groot en comfortabel genoeg om manschappen in onder te brengen, vaak met een ideale ligging, en in de nabijheid van bouwlanden en moestuinen.¹⁴⁰

¹³³ <https://www.canonvannederland.nl/nl/eerstewereldoorlog>, geraadpleegd op 06-10-2022.

¹³⁴ Van der Stelt, Jansen, 2020, n.p.

¹³⁵ <https://historiek.net/slot-loevestein-was-schuilplaats-voor-belangrijke-historische-archieven/137429/>, geraadpleegd op 06-10-2022.

¹³⁶ <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/gelderland/ruilverkaveling>, geraadpleegd op 06-10-2022.

¹³⁷ <https://historiek.net/slot-loevestein-was-schuilplaats-voor-belangrijke-historische-archieven/137429/>, geraadpleegd op 20-09-2022.

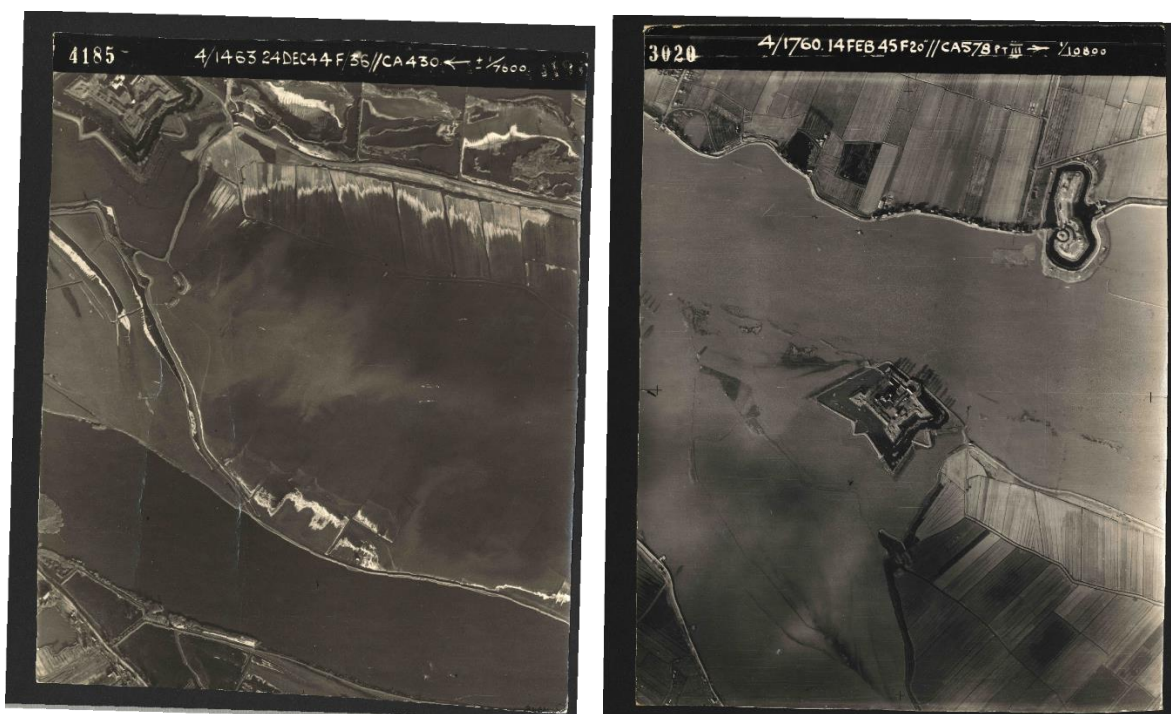
¹³⁸ Van der Stelt, Jansen, 2020, n.p.

¹³⁹ Idem.

¹⁴⁰ Zie hiervoor ook het landelijke project Oorlog in Arcadië.

Tijdens de oorlog zijn twee Britse vliegtuigen neergestort in het Munnikenland. De eerste, een Sterling bommenwerper, was in de nacht van 15 op 16 augustus 1942 onderweg naar het Duitse eiland Borcum om daar zeemijnen te leggen. Toen twee van de motoren het begaven, raakte het vliegtuig uit koers en vloog over het Munnikenland. De piloot besloot een noodlanding te maken en stortte neer in de Gandelwaard achter Loevestein. Het verhaal gaat dat de bemanning bij Slot Loevestein aanklopte en werden verwelkomd door de fortwachter, die ze vervolgens uitleverde aan de Duitsers.¹⁴¹ Hoewel de rol van de fortwachter van Loevestein onzeker is, werden de Britten meegenomen als krijgsgevangenen en belandden ze in het krijgsgevangenkamp Stalag VIIIB bij Breslau. Uiteindelijk overleefden ze allemaal de oorlog.¹⁴²

De bemanning van het tweede vliegtuig dat in het Munnikenland neerstortte had minder geluk. In de nacht van 27 april 1943 vertrok het vliegtuig op weg naar Duisburg voor een bombardement. Op de terugweg werden de Britten neergeschoten door een Duits vliegtuig. Rond 03.15 uur 's nachts stortte het brandende toestel neer aan de westkant van de Nieuwendijk, op percelen akkerland met de namen Hekkenspoel en De Drie Morgen. Veldwachter Giessen, burgemeester Pos en de lokale arts waren al snel ter plaatse, maar de Duitse Wehrmacht was ze voor. Alle vijf de bemanningsleden waren omgekomen bij de crash en de lichamen werden overgebracht naar Loevestein. Een dag later werden de stoffelijke resten overgedragen aan de gemeente Poederloijen, waar op 30 april een grote menigte aanwezig was bij de begrafenis van de Britten. De Duitsers konden niet aanwezig zijn om de Britten de militaire eer te bewijzen.¹⁴³

Luchtfoto van het overstroomde Munnikenland op 24 december 1944 (links) en het overstroomde Loevestein op 14 februari 1945 (rechts). Dit betrof geen militaire inundatie, maar een natuurlijke overstroming. Bron: Wageningen UR Library, Special Collections.

In mei 1940 had de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen kans gehad zich te bewijzen. In 1944 kreeg het een nieuwe kans, maar ditmaal in dienst van de Duitsers. De geallieerden maakten een opmars naar Nederland, onder andere als onderdeel van operatie Market Garden bij Arnhem. De Duitsers besloten in oktober 1944 de waterlinie zelf in te zetten voor hun verdediging. Begin november bereikten de geallieerde soldaten de Maas bij Heusden. Grote delen van de Bommelerwaard en het Land van Altena werden *Sperrgebiet*.¹⁴⁴ Loevestein kwam min of meer op de grens van het bevrijdde zuiden en het nog bezette noorden van Nederland te liggen. De Groningse verzetsstrijder Johannes Dijkhuis kwam op 3 november 1944 ter hoogte van Gorinchem en Loevestein om het

¹⁴¹ Mondelinge mededeling van Jacques Mombers op 16-09-2022.

¹⁴² Informatiebord 'Eerbetoen Geallieerde Vliegeniers' op de locatie waar het vliegtuig een noodlanding maakte, zoals gezien op 15-09-2022.

¹⁴³ Informatiebord 'Eerbetoen Geallieerde Vliegeniers' op de locatie waar het vliegtuig crashte, zoals gezien op 15-09-2022.

¹⁴⁴ <https://www.waterschaprivierenland.nl/november-1944-front-langs-grote-rivieren>, geraadpleegd op 29-06-2023.

leven nadat hij zwemmend over de Waal berichten probeerde over te brengen naar het bevrijdde zuiden.¹⁴⁵ Loevestein kwam nabij de frontlinie te liggen, waar de gevechten heviger werden. Met name tijdens de kerstdagen van 1944 was de strijd rondom Loevestein hevig.¹⁴⁶ In het waterrijke gebied hielp de natuur beide strijdende partijen een handje. Op luchtfoto's die de Britse RAF aan het einde van de oorlog veel maakte, is zichtbaar dat grote delen van het Munnikenland overstroomd waren, met uitzondering van de hoger gelegen oeverwallen. Alleen de Schouwendijk en de halvemaan van de voormalige watermolen zijn nog te onderscheiden. Het zal de frontlinie extra hebben versterkt en de opmars van de geallieerden hebben bemoeilijkt. Op de tweede foto uit februari 1945 is het Munnikenland weer droog, maar ligt de omgeving van Loevestein onder water. Het Slot werd zo een tijdje een geïsoleerde enclave en was tussen november 1944 en mei 1944 een eenzame wachtpost. Tegelijkertijd was de verderop gelegen Biesbosch in gebruik als plek voor onderduikers en voor verzetsleden om geheime communicatie door te geven. Ook hier bewees de kracht van het water zich in conflictsituaties. Op 5 mei 1945 werd Nederland bevrijd en was de oorlog over.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Fort Vuren gebruikt als interneringspark voor oud-NSB'ers. De mannen werden in het Munnikenland tewerkgesteld. Omdat de geïnterneerden zo ver uit elkaar werkten, lieten de bewakers via geweerschoten weten wanneer het tijd was voor de schaft. Alleen waren de bewakers blijkbaar niet de enigen in het Munnikenland met een geweer. In ieder geval één keer werd een schot gelost waarvan de bewakers zeker wisten dat zij het niet waren. Ook gaf één van de wachtcommandanten aan dat geïnterneerden bij Fort Vuren soms werden beschoten vanaf de andere kant van de rivier, dus vanuit het Munnikenland. De schutter bleek een man uit Gorinchem te zijn die zijn karabijn gebruikte om bij de Waal op eenden te jagen.¹⁴⁷

Heren en beheer

De gronden in het Munnikenland werden grotendeels verhuurd, waaronder gronden in de Gandelwaard.¹⁴⁸ Dit gebied zuidelijk van Loevestein nam een bijzondere positie in binnen het Munnikenland. De Gandelwaard hoorde niet bij de polder Munnikenland, en er werden geen polderlasten betaald. Andersom werd vanuit de polder het recht van overgang van de hooiwagens uit de Gandelwaard geweigerd. Hierom werd een tijdelijke veer in het leven geroepen om het hooi naar de andere zijde van de Maas te vervoeren.¹⁴⁹

Net als in 1832 hadden enkele grotere grondbezitters stukken grond in het Munnikenland in bezit die werden verpacht. Het overgrote deel van de landen was nog altijd in gebruik als hooi- en weiland, en het hooi werd naar andere gebieden geëxporteerd. In 1929 werd tussen Woudrichem en het Munnikenland een pontveer over de Maas in werking gesteld voor het hooivervoer.¹⁵⁰ De al eerdergenoemde familie Philips uit Maastricht verkocht in 1904 nog vijftien percelen weiland en uiterwaard met een totale oppervlakte van meer dan 33 hectare.¹⁵¹ Ook de familie Bok had nog gronden in het Munnikenland in bezit: in 1918 verkocht A. Bok drie morgen Ossenwei, gronden waar runderen werden geweid.¹⁵²

¹⁴⁵ <https://www.groningen4045.nl/stolpersteine/johannes-dijkhuis>, geraadpleegd op 29-06-2023.

¹⁴⁶ Van der Stelt, Jansen, 2020, n.p.

¹⁴⁷ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3116 Archieven van het gemeentebestuur Brakel, Poederloijen, Munnikenland en Loevestein 1810-1811 en Brakel 1811-1955, 1810-1955, inventarisnummer 1446: *Stukken betreffende het schieten met vuurwapens in het Munnikenland, waarvan bewaarders van het interneringskamp voor aanhangers van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB-ers) worden verdacht, 1946.*

¹⁴⁸ Delpher, *De Banier*, 17-08-1936.

¹⁴⁹ Heuveln, 1954, p. 33.

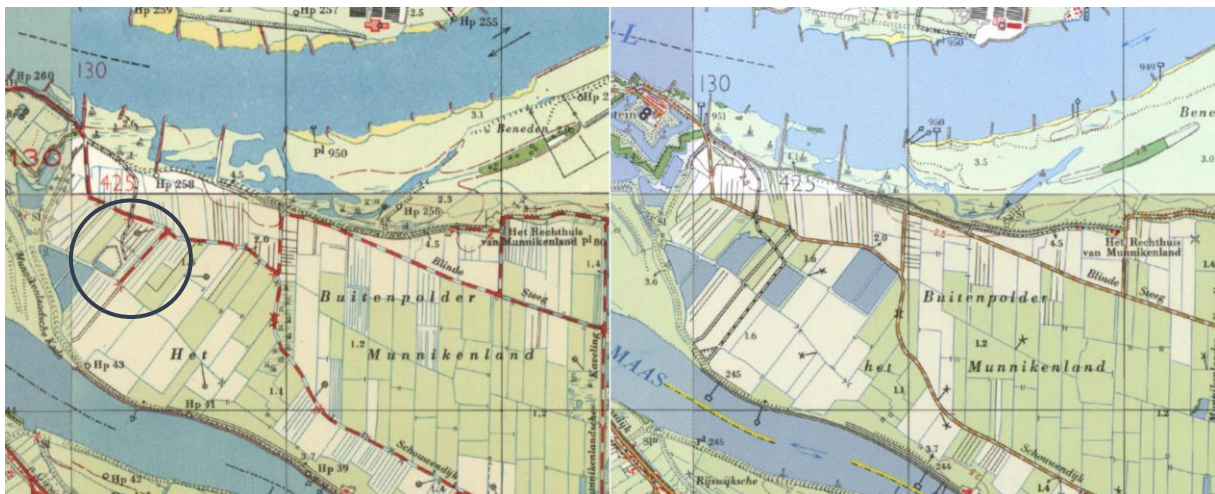
¹⁵⁰ Delpher, *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 17-07-1929.

¹⁵¹ Delpher, *De Nederlander*, 06-02-1904.

¹⁵² Delpher, *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant*, 15-06-1918.

Topografische kaart uit ca. 1907. Bron: topotijdreis.nl.

Het Munnikenland op de topografische kaarten van ca. 1958 en 1969. Op de kaarten is te zien hoe de klei afgravingen toenamen. Ter ontsluiting werden een weg en een spoorlijntje aangelegd (zie cirkel) die hierna nog verder richting de Maas werd doorgetrokken. Bron: topotijdreis.nl.

Klei afgravingen

Vanaf ongeveer halverwege de twintigste eeuw werd door de steenfabriek Heuff & Co. klei gewonnen in het Munnikenland. In 1948 werden landen zuidoostelijk van slot Loevestein, die voorheen in gebruik waren als natuur, ontgrond.¹⁵³ Hierna verschoven de afgravingen naar voormalige agrarische percelen in het zuidelijk deel van het gebied, tussen de Munnikenlandse Kade en de Schouwendijk. Een paar lagere gelegen percelen werden gebruikt als kleidepot voor het onderhoud van de kaden.¹⁵⁴ Er werd vanaf de Schouwendijk een weg aangelegd ter ontsluiting van de kleiwinninglocaties. Op de kaart uit circa 1958 is ook het spoorlijntje te zien waarmee de klei naar de Waal werd vervoerd. Daar werd de klei op een schip geladen en naar de steenfabriek aan de overkant van de rivier verscheept. Pas in de jaren '80 werden dankzij de 'klei voor natuur-campagne' de kleiputten in het zuiden van Munnikenland teruggegeven aan de natuur.¹⁵⁵ Op de

¹⁵³ Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3115 Archief van het gemeentebestuur van Poederloij 1811-1955, inventarisnummer 2153: *Stukken betreffende een ontgraving ten behoeve van de steenfabriek Heuff & Co. te Gorinchem in een natuurgebied in het Munnikenland ten zuiden van het kasteel Loevestein, 1948-1951.*

¹⁵⁴ Heuveln, 1954, p. 43.

¹⁵⁵ Janssen, 2013, p. 39.

topografische kaarten is zichtbaar dat de kleiafgravingen grote gevolgen hadden voor het landschap. Voor het eerst in tijden vond een grote ingreep plaats in het gebied. Vanaf de jaren '90 werd ook aan de noordkant van de Schouwendijk klei gewonnen. Het was niet langer Heuff, maar de Oostenrijkse firma Wienerberger die vergunning kreeg om hier klei te winnen. Al sinds de jaren '80 was Wienerberger een steeds grotere speler geworden in Nederland door de overname van diverse steenfabrieken.¹⁵⁶

Situatie Munnikenland halverwege de twintigste eeuw

In de jaren '50 woonden in het Munnikenland drie boerengezinnen en het gezin van de machinist van het stoomgemaal. Hoewel het gebied nooit dichtbevolkt is geweest, liep het aantal bewoners geleidelijk aan steeds verder terug. Op de kaarten is ook de naoorlogse verschuiving van landgebruik zichtbaar. Eeuwenlang was het Munnikenland alleen geschikt voor hooi- en weiland, aangevuld door griendlanden. Deze griendlanden lijken na de oorlog verdwenen te zijn en veel hooi- en weilanden maakten plaats voor bouwlanden. Dit werd gemotiveerd vanuit de overheid, die na de voedselschaarste in de oorlog stuurde op een zelfvoorzienend Nederland. Suikerbieten en aardappels werden het meest verbouwd, afgewisseld met zomergranen als haver, gerst en tarwe. Dit werd vergemakkelijkt door de normalisatie en afdamming van de Nieuwe Maas eind negentiende eeuw, waardoor de rivieren minder vaak overstroomden. In het zuiden aan de Maaskant vond sporadisch aardbeienteelt plaats. Tijdens een verkenning in de jaren '50 werd tot slot nog één perceel vlas aangetroffen, zoals dat ook in de achttiende eeuw in het Munnikenland groeide.¹⁵⁷ Omdat de opbrengsten van bouwlanden bij een geslaagde oogst hoger waren, stegen de pachtprizen. De keerzijde was dat meer geïnvesteerd moest worden om het land beter te beschermen tegen overstromingen, omdat de risico's groter werden. Overstromingen waren goed voor de afzetting van vruchtbaar slib, maar kon ook de oogst verwoesten.¹⁵⁸

Met name gronden in het noordelijk deel werden gepacht door Brakelse boeren. In het zuiden langs de Maas werden gronden gepacht en bewerkt door boeren van de andere kant van de rivier.¹⁵⁹ De Gandelwaard was in handen van één grootgrondbezitter en werd verpacht aan boeren uit Rijswijk. Het beheer hiervan was slecht geregeld, met wisselende pachten. Dit resulteerde in slecht onderhouden gronden die niet werden bemest en waar niet werd nageweid. De grasgroei was hierdoor slecht, net als de hooioogst.¹⁶⁰

Vanaf de jaren '60 was de verhouding hooi- of weiland en bouwland in het gebied ongeveer elk de helft. Met de bouw van de winterdijk vond in de Buitenpolder Munnikenland een schaalvergroting plaats, resulterend in gedempte sloten en grotere percelen. Opvallend is de terugkeer van enkele griendlanden, met name bij de kleiafgravingen die werden teruggegeven aan de natuur en langs de Schouwendijk, op stukken grond die te nat worden voor ander gebruik. Het treinspoor voor kleivervoer was inmiddels onnodig en werd daarom afgebroken, net als de weg ter ontsluiting van de kleiafgravingen.

¹⁵⁶ Janssen, 2013, p. 141.

¹⁵⁷ Heuveln, 1954, p. 42.

¹⁵⁸ Idem, p. 31.

¹⁵⁹ Idem, p. 35.

¹⁶⁰ Idem, p. 39.

*Luchtfoto van Slot Loevestein en een deel van het Munnikenland, 1977, foto genomen richting het zuidoosten.
Bron: RCE, documentnummer 223197.*

Op de luchtfoto uit 1977 zijn Slot Loevestein, de Waal en Maas met een deel van het Munnikenland te zien. Deels zijn agrarische gronden zichtbaar en bovenin de kleiafgravingen. De Gandelwaard aan de zuidkant van Loevestein had inmiddels een natuurbestemming. De locatie van de Munnikenlandse Watermolen is herkenbaar aan de twee ronde waterplassen die er lagen. Rondom Slot Loevestein stonden, net als tegenwoordig, geknotte wilgenbomen.

In de loop van de twintigste eeuw vestigden zich enkele grote bedrijven in het gebied, zoals veevoederbedrijf Schouten, waar ongeveer vijftig mensen werkzaam waren.¹⁶¹ In de jaren '60 vestigde het bedrijf zich aan de Munnikenlandsche Kade, op voormalige landbouwgronden. Het grote gebouw lag aan de rand van het verder open en uitgestrekte gebied, wat betekende dat het vanuit het hele Munnikenland een opvallende, uitheemse blikvanger was. Aan de noordkant van het terrein werd een groenstrook aangeplant die de aanblik iets verzachtte, hoewel het onmogelijk werd het hoge fabrieksgebouw in te passen.

In de jaren '80 volgde de vestiging van een andere grote gebruiker toen waterpompstation Dunea werd gebouwd in de noordoostelijke hoek van het Munnikenland, naast de Nieuwendijk. De Afgedamde Maas voorzag het station van water. De ligging van het pompstation was vlakbij de oude huisplaats van Kasteel Munnikenland. Omliggende gronden, eerder in gebruik als bouw- en hooilanden, verloren hun agrarische functie en werden groen ingekleed. De vestiging van zowel Schouten als Dunea betekende een hernieuwde activiteit en bedrijvigheid in het Munnikenland.

¹⁶¹ Jansen, 2013, p. 124.

Zicht op Slot Loevestein vanaf de Schouwendijk, ca. 1975-1985, door H.J. Rijtma. Bron: Regionaal Archief Rivierenland, toegang 3500, inventarisnummer 18-15015.

Een foto genomen in de zomer van de jaren '70 of '80 illustreert het eeuwenlange agrarische gebruik van het Munnikenland. De foto is genomen vanaf de Schouwendijk en toont grasrijke bermen en weidse agrarische landerijen. Achterin is nog net een toren van Loevestein zichtbaar, verscholen tussen de bomen. Rechts is de verhoging van de Waalkade te zien.

Strijd tegen het water

Ook in de twintigste eeuw vonden nog regelmatig overstromingen plaats. In 1914 stond het water van dijk tot dijk. In dat jaar was het wel heel erg gesteld met de rivierstanden. In amper vijf maanden tijd waren de Waal, Maas en Beneden-Merwede al vier keer buiten hun oevers getreden.¹⁶² In 1924 dreigden duizenden kilo's suikerbieten verloren te gaan door een dreigende overstroming.¹⁶³ De waterstand kon binnen een dag tijd snel stijgen. Eind 1930 was het Munnikenland zodanig overstroomd, dat Loevestein als een geïsoleerd eilandje door het water van de buitenwereld was afgesloten. De huizen in het zuiden van het Munnikenland, langs de Maasdijk, hadden het water tot binnen staan.¹⁶⁴ En dat terwijl bij de bouw rekening werd gehouden met de vele overstromingen: het oude vissershuis en het Rechthuis aan de Waalkant bleven droog bij overstromingen. Helaas gold dit niet voor een nieuwe boerderij die in de jaren '50 aan de Maaskant werd gebouwd, en welke wel onder stroomde bij hoog water.¹⁶⁵

Tussen de jaren 1940 en 1950 overstroomde het Munnikenland minstens zeven keer.¹⁶⁶ Het was duidelijk dat iets moest gebeuren. Tegelijkertijd werd in de geest van een hogere landbouwproductie met een hernieuwde interesse naar het gebied gekeken. Het leverde een moeilijke kwestie op: het land overstroomde vaak, maar tegelijkertijd leverde de jaarlijkse overstroming een vruchtbare sliblaag op die ervoor zorgde dat de gronden van superieure kwaliteit waren. Door deze hoge kwaliteit werd het Munnikenland geschikt bevonden voor tuinbouw en werden plannen ontwikkeld om de polder van ruim 400 hectare in te dijken. Hieronder viel ook het uiterste puntje van het Munnikenland met Slot Loevestein. In het eerste plan was het de bedoeling dat een deel van het muren- en wallencomplex van Loevestein werd opgenomen in de dijklichamen. Een tweede plan wilde de bedijking achter Slot Loevestein laten eindigen.¹⁶⁷ De

¹⁶² Delpher, *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 16-03-1914.

¹⁶³ Delpher, *Dagblad van Noord-Brabant*, 07-11-1924.

¹⁶⁴ Delpher, *De Standaard*, 27-11-1930.

¹⁶⁵ Heuveln, 1954, p. 39.

¹⁶⁶ Janssen, 2013, p. 31.

¹⁶⁷ Delpher, *Algemeen Dagblad*, 12-05-1953.

Watersnoodramp in 1953 maakte de urgentie nog eens extra duidelijk. Het waren forse plannen die pasten bij de naoorlogse behoefte aan nieuwe landbouwgronden. Uiteindelijk werd in 1959 een definitief bedijkingsplan naar het Rijk gestuurd. Dat vond de plannen te duur voor het dunbevolkte gebied, waardoor ze niet werden uitgevoerd.¹⁶⁸

Ook de wegen in het Munnikenland schenen niet van goede kwaliteit te zijn. Verschillende journalisten brachten in de jaren 1950 en 1960 een bezoek aan Loevestein, vooral na de restauraties in de jaren '60. Velen mopperden over de slechte omstandigheden van de Schouwendijk:

Even over de sluizen van Andel duik je de dijk af naar beneden de polder in, een slingerend polderweggetje op, dat vol zit met gaten en kuilen en waarover je voorzichtig tastend vaste bodem voor de wielen van je auto moet zien te vinden. „Monnikenland” heet de polder en je denkt: inderdaad, het is monnikenwerk. In de verte tekent Loevestein zich al fors en indrukwekkend af tegen een hoge blauwe hemel. Maandenlang heeft „Monnikenland” onder water gestaan. De kale koppen van de bieten in de bruingeleurde kleigrond herinneren daaraan.¹⁶⁹

Slotbewaarder Peter van Andel herkende de kritiek en citeerde een Indiase dame die Loevestein had bezocht: "(...) 30.000 mijl ging het allemaal vlot, maar die laatste vier...". De toerist kon kiezen: vier kilometer aan stof in de zomer, of vier kilometer modder en plassen in de winter.¹⁷⁰ Gelukkig lagen er plannen klaar om de Schouwendijk beter begaanbaar te maken.

Topografische kaart van ca. 1969 en 1981. Bron: topotijdreis.nl.

Nadat de verbeteringsplannen uit de jaren '50 niet waren doorgegaan, liep het Munnikenland in 1965 en 1966 weer vier keer onder water.¹⁷¹ Uiteindelijk werden in 1968 opnieuw plannen gemaakt om de rivieren te temmen. Ditmaal werd succesvol gestart met een plan voor een nieuwe dijk, de winterdijk, die de Buitenpolder moest beschermen. Halverwege 1972 was de dijk klaar, en was het oostelijk deel van het Munnikenland ingedijkt. De totale kosten bedroegen 5,5 miljoen gulden.¹⁷² Het westelijk deel van de Blinde Steeg werd voor ongeveer de helft afgegraven en naar het zuiden verlegd, waardoor deze haaks uitkwam op de Schouwendijk. De Schouwendijk werd onderdeel van de nieuwe winterdijk die van noord naar zuid het Munnikenland doorkruiste, waarvoor de weg voor een deel was rechtgetrokken. Aan de zuidkant werd de Schouwendijk verlengd met een stuk dijk dat aansloot op de Munnikenlandsche Kade. De nieuwe winterdijk zorgde voor een splitsing in het gebied, met aan de oostkant het deel tussen de Nieuwendijk en de winterdijk (de Buitenpolder), en aan de westkant het buitendijkse deel met de kleiafgravingen.¹⁷³ In de Buitenpolder vond ruilverkaveling plaats: veel sloten werden gedempt en de kavels vergroot. Het Munnikenland veranderde aanzienlijk. Tegelijkertijd werd de infrastructuur, zoals de Schouwendijk, aangepast om toeristen naar Loevestein een comfortabelere laatste vier kilometer te bezorgen.

¹⁶⁸ Janssen, 2013, p. 31.

¹⁶⁹ Delpher, *De nieuwe Limburger*, 06-04-1967.

¹⁷⁰ Delpher, *Trouw*, 10-04-1965.

¹⁷¹ Janssen, 2013, p. 31.

¹⁷² Idem, p. 31.

¹⁷³ Bonte, 2008, p. 9.

Toerisme

Aan het begin van de twintigste eeuw werd Slot Loevestein steeds meer ontdekt als een toeristisch uitje. Het slot was onderdeel van een stoomboot tour van Fop Smit & Co. die vanuit verschillende delen uit het westen van Nederland vertrok. Het laat zien dat Loevestein nog steeds het gemakkelijkste vanaf het water te bereiken was, vooral vanuit het westen.

SLOT LOEVESTEIN

WAAR MAAS EN WAAL TE ZAMEN SPOELT EN GORCUM RYST VAN VER. (F. LEEN)

FOP SMIT & CO

IN VERBINDING MET DE
HOLLANDSCHE SPOORWEG MAATSCHAPPIJ

Voor het bezoek aan het historische Slot Loevestein zijn gedurende Juni-October tot verlaagd tarief samengestelde retourbiljetten (alleen geldig op den dag van afgifte) verkrijgbaar, waarop naar verkiesing het traject Rotterdam-Gorinchem of terug: eenmaal per spoor en eenmaal per salonstoomboot kan worden afgelegd, zonder het recht ovenwel, om op dit traject of op dat tusschen Scheveningen (Korhaus) - den Haag - Rotterdam de reis te onderbreken.

Beslissde biljetten worden door de Hollandsche Spoorweg-Maatschappij aan hare stations Scheveningen (Korhaus), den Haag en Rotterdam, benevens aan hare reisbureaux daar ter plaats, verkrijgbaar gesteld, terwijl deze ook door Fop Smit & Co. los gekocht zijn te Rotterdam worden afgegeven.

TERUGKOMST		SHEVENINGEN (Korhaus)		DEN HAAG		ROTTERDAM R.P.		OF BIJEN		LOEVESTEIN		TOEGANG	
1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse
1.00	0.75	1.00	0.75	1.00	0.75	1.00	0.75	1.00	0.75	1.00	0.75	1.00	0.75
0.75	0.50	0.75	0.50	0.75	0.50	0.75	0.50	0.75	0.50	0.75	0.50	0.75	0.50

Kinderen tusschen 4 jaar, waarvan geen afzonderlijke zitplaatsen worden verlangd, worden sociaal gevoerd.
Kinderen van 4 tot tusschen 12 jaar, waarvan kinderen tusschen 4 jaar, waarvan afzonderlijke zitplaatsen worden verlangd, worden verveerd tegen den halven vrachtprijs. Twee kinderen tot 12 jaar op één biljet.

De Prijs per afzonderlijk retourbiljet ROTTERDAM-LOEVESTEIN bedraagt f 6.35

Het biljetten van Dordrecht of Oost, voor den dienst der biljetten van Rotterdam, kan men afgeven van den tijd te vanden te lande zijn gederen van FOP SMIT & Co. te Rotterdam, Alleeing Dienst en Verkeer (Telefoon No. 3179), waaraan ook het recht van het vervoer, dat rijdt van het Slot Loevestein door de H. S. M. aanwezig zal zijn, om de afrekening der stoomboot reizen 15 minuten na te laten, kan men eveneens aan dat adres behoor maken. Aan stoombooten, die via een ommekeer bestemd is, per persoon of per biljet resp. f 5.25 en f 3.75 per biljet.

Dienstregeling van en naar Rotterdam, voor spoor en boot, gedurende Juni, Juli, Augustus, September 1911, waarbij rekening is gehouden met het verblijf te Loevestein.

Van Rotterdam (R.P.)										Van Loevestein									
Naam	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	3 ^{de} Klasse	4 ^{de} Klasse	5 ^{de} Klasse	6 ^{de} Klasse	7 ^{de} Klasse	8 ^{de} Klasse	9 ^{de} Klasse	Naam	1 ^{ste} Klasse	2 ^{de} Klasse	3 ^{de} Klasse	4 ^{de} Klasse	5 ^{de} Klasse	6 ^{de} Klasse	7 ^{de} Klasse	8 ^{de} Klasse	9 ^{de} Klasse
van Rotterdam (R.P.)	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02	van Loevestein	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02
• Rotterdam (R.P.)	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02	• Rotterdam (R.P.)	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02
• Dordrecht	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02	• Dordrecht	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02
• Gorinchem	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02	• Gorinchem	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02
• Rotterdam (R.P.)	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02	• Rotterdam (R.P.)	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02
• Loevestein	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02	• Loevestein	1.00	0.75	0.50	0.35	0.25	0.15	0.10	0.05	0.02

Op het traject Scheveningen (Korhaus) - den Haag - Rotterdam kan van alle op het biljet der dienstregeling H. S. M. voorkomende treinen gebruik gemaakt worden. Wordt van Dordrecht gebruik gemaakt, dan is daarvoor de voorgaande toelichting te bezien.

De Directie geeft de biljetten af op Zaterdagmiddag 11. October 1911, te Rotterdam.

Aankomsten te Rotterdam: Dordrecht bij het Maatschappij, Huis van de N. S. M., rijtuig langs het Station D.P. en Huis van de N. S. M.

DE DIRECTEUR.

Fop Smit & Co. Rotterdam Dienstregeling Juni, Juli, Augustus, September 1911. Bron: Stadsarchief Rotterdam, toegang 4006, inventarisnummer II-0000-0348.

Maar op de fiets kon ook: een redacteur van *De Volkskrant* fietste in april 1925 van 's Hertogenbosch naar Loevestein. Hij maakte een tussenstop op de Batterij onder Brakel, vanaf waar hij al twee torens van Loevestein kon zien liggen. Hij beschrijft hoe hij vanaf de batterij nog lang niet bij Loevestein was, en dat het ergste was dat hij geen weg zag die hem er naartoe leidde. Na beter kijken zag hij een klein paadje door het veld, waarschijnlijk de Waalkade, met twee huizen waaronder het Raadhuis aan de linkerzijde. De redacteur schreef over zijn tocht door het Munnikenland:

Ons pad wordt steeds slechter, zelfs zóó, dat we maar liever er naast door 't gras gaan rijden en zoo gaat het verder met voor ons de altijd grooter wordende torens van Loevestein. Maar plotseling verspert een heining ons den weg; een achterommetje vinden we niet, dus onze fietsjes er maar overheen gebeurd, ja, ja en dat gaat zoo nog een keer of zes, tot we eindelijk, eindelijk aan een oude gracht staan waarboven een zware walmuur uitsteekt en eentje die niet voor de poes is hoor, want zelfs de beste klauteraars van jullie zullen 't wel laten om er eens even nieuwsgierig bovenuit te gaan gluren.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Delpher, *De Volkskrant*, 18-04-1925.

De boodschap is duidelijk: Loevestein was de bestemming, maar daarvoor moest eerst het moeilijk te doorkruizen Munnikenland worden gepasseerd. De redacteur benoemt niet het gesloopte Kasteel Munnikenland, waarvan op dat moment de omgrachting nog aanwezig was. Deze werden het jaar hierop gedempt, waarna het hele perceel bouwland werd.¹⁷⁵ W. Mulder S.J., hoogleraar aan de Keizer-Karel Universiteit te Nijmegen, reisde een jaar later per veer naar Loevestein. Hij is een stuk positiever over het Munnikenland, wat wellicht te maken had met het feit dat hij Loevestein in de zomer bezocht. Via Woudrichem nam hij het veerpontje, dat hem over het stille en rustige Maaswater overzette:

De veerman spreekt met ons af, wanneer wij weer zullen terug komen en een oogenblik later staan wij op Gelderschen bodem: het Monnikenland dat het oude slot omgeeft. Maaiers zijn bezig het rijpe gras te maaien. Gelukkig is hun taak nog slechts even begonnen, zoodat het smalle en slingerende paadje ons tusschen het bloeiende gras voert, dat zacht ritselend buigt voor elken windstoot en dankbaar het zonlicht indrinkt. Nog altijd houden de olmen het slot als een heiligdom voor den blik verborgen, maar het voetpad wordt breder en mondt weldra uit in een karrepad, dat voert naar de brug over de slotgracht.

Hier een oogenblik gedraald. Diepe stilte alom; slechts de wind in de hoge olmen, het gerammel van ankerkettingen van schepen op de Waal, een flauwe kreet van een schipper en de plons van een kikker in de slotgracht. Dat alles kon drie eeuwen geleden ook zoo geweest zijn. Workom en Gorkum liggen daar zo als toen; het monnikenland bloeit als toen; de stilte is oud en eeuwig.

(...) Zoolang men nog op het Monnikenland is, blijft het mogelijk, de illusie van het oude en onveranderlijke te bewaren; binnen het slot wordt ze meedoogenloos verstoord. Er wordt gerestaureerd (...).¹⁷⁶

Prodesse Conamur: Uitstapje naar Slot Loevestein op 22 september 1962.

¹⁷⁵ Kadaster Archiefviewer, leggerartikel 506.

¹⁷⁶ Delpher, *De Maasbode*, 25-07-1926.

In de jaren '50 waren de grindwegen een krap drie meter breed met onverharde bermen. Door de smalle wegen, was het voor boeren moeilijk om elkaar met beladen wagens te passeren.¹⁷⁷ In 1962 bracht de Wetenschappelijke en Culturele Instellingen een bezoek aan Loevestein, waarbij een paar foto's van het Munnikenland werden gemaakt. Deze foto is vanuit de noordoostelijke hoek van het gebied gemaakt, met helemaal links op de foto Slot Loevestein, in het midden Gorinchem en de Waal. Door de foto heen slingert een paadje dat door de uiterwaard richting Loevestein liep. De foto nuanceert het beeld van een ondoordringbaar stuk land zoals het Munnikenland soms in de media werd neergezet.

Met de aanleg van de winterdijk in 1972 waren de zorgen nog niet voorbij. Na hoge waterstanden in 1993 was het ook in 1995 weer raak. Eind januari moesten 75.000 mensen in het stroomgebied van de Maas en Waal evacueren. Uiteindelijk werden zo'n 250.000 mensen en een miljoen dieren uit voorzorg uit het rivierengebied geëvacueerd, de grootste evacuatie in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog. Het ging net goed, maar na afloop bleken veel dijken te zwak. De bijna-ramp zorgde voor een omslagpunt in het Nederlands waterbeheer. Waar vroeger de rivieren beheerst en getemd moesten worden door ze steeds verder in te klemmen tussen dijken, ontstond nu het idee om ze meer ruimte te geven.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Heuveln, 1954, p. 44.

¹⁷⁸ <https://www.canonvannederland.nl/nl/watersnood>, geraadpleegd op 06-10-2022.

Overstromingen bij Loevestein begin 1995. Bron: Beeldbank Rijkswaterstaat, foto 120843 12344-220, 1995-02-02.

2.9 21^e eeuw

Inleiding

Eind twintigste en begin 21^e eeuw stond het Nederlandse landschap in het teken van 'teruggeven aan de natuur'. Op meerdere plekken in het land werd nieuwe natuur gecreëerd, wat wil zeggen dat het door de mens is aangelegd. Vooral landbouwgronden werden aangewezen om een natuurfunctie te krijgen, hiermee bijdragend aan de Ecologische Hoofdstructuur (tegenwoordig Natuurnetwerk Nederland).¹⁷⁹ Een voorbeeld is het nationale project Ruimte voor de rivier. Hierbij werd niet alleen beoogd nieuwe natuur te creëren, maar was het doel vooral om nieuwe overstromingen tegen te gaan. Door klimaatverandering is steeds vaker sprake van hogere waterstanden in de rivieren, wat grotere risico's met zich meebrengt. Niet langer werd geprobeerd het water te temmen door bijvoorbeeld dijken te verstevigen, zoals lange tijd werd gedaan, maar juist om het water te beteugelen door stukken land terug te geven aan de rivier. Op verschillende plekken in Nederland werden langs de rivieren stukken land teruggegeven om nieuwe natuur te creëren en gevaarlijke overstromingsrisico's te verminderen. Voorbeelden hiervan zijn het Reevediep bij het Overijsselse Kampen, de Hondbroeksche Pleij bij Westervoort, en ook het Munnikenland bij Loevestein.

Het Munnikenland

Beheer

Aan het eind van de twintigste eeuw werden in Nederland de Vogelrichtlijn (1979) en de Habitatrichtlijn (1992) opgesteld over soorten- en gebiedsbescherming van de Nederlandse natuur. Vanaf de 21^e eeuw werden deze twee richtlijnen gecombineerd en in Europees verband samengebracht onder de naam Natura 2000. Gezamenlijk vormen deze gebieden het Natura 2000-netwerk, waarvan het doel is om de soortenrijkdom in de natuur in stand te houden en zo mogelijk te verbeteren.¹⁸⁰ In 2013 werd een deel van het Munnikenland samen met het Pompveld en de Kornsche Boezem in Noord-Brabant aangewezen als Natura 2000-gebied.¹⁸¹ Dit waren gebieden die al een natuurbestemming hadden. De Buitenpolder in het Munnikenland, toen nog in agrarisch gebruik, viel buiten de aanwijzing, net als de klei afgravingen langs de Waal. De andere delen van het Munnikenland lagen binnen de aanwijzing. Gezamenlijk vormen de drie deelgebieden het Natura 2000-landschap 'Rivierengebied'.¹⁸²

Het eerste beheerplan van het deelgebied Loevestein werd in 2016 opgesteld en gold zes jaar. Bijzonderheden in het gebied waren meren met krabbenscheer en fonteinkruiden, slikkige rivieroever, stroomdalgraslanden, glanshaver- en vossenstaarthooilanden en vochtige alluviale zachthoutoobossen. Er werden maatregelen uitgevoerd om de omstandigheden te optimaliseren voor de ontwikkeling van stroomdalgraslanden en glanshaverhooilanden. Qua fauna was expliciet aandacht voor de bittervoorn, grote en kleine modderkruiper, rivierdonderpad en kamsalamander.¹⁸³ Zes jaar na het eerste beheerplan is in 2022 een nieuw Natura 2000 beheerplan opgesteld voor het deelgebied Loevestein. Naast de eerdergenoemde habitat- en soortentypen zijn hier na Ruimte voor de rivier nog ruigten en zomen met moerasspirea, vochtige alluviale bossen/ beekgeleidende bossen en de bever aan toegevoegd.¹⁸⁴ Door de buitendijkse ligging van het Munnikenland en de nieuwe hydrologische situatie zijn nieuwe kansen ontstaan voor het uitbreiden en verbeteren van flora en fauna. In de tweede beheerplanperiode ligt de nadruk op herstel naar een natuurlijker dynamisch riviersysteem en monitoring.¹⁸⁵

Elke zes jaar worden de beheerplannen herzien vanwege ontwikkelingen in het gebied. Voor het Munnikenland was dat zeker noodzakelijk vanwege alle veranderingen die Ruimte voor de rivier met zich meebracht.

¹⁷⁹ <https://www.atlasleefomgeving.nl/natuurnetwerk-nederland-ehs>, geraadpleegd op 27-10-2022.

¹⁸⁰ <https://www.natura2000.nl/>, geraadpleegd op 27-10-2022.

¹⁸¹ Provincie Gelderland en Arcadis (2022) Loevestein, Pompveld en Kornsche Boezem. Ontwerp-beheerplan Natura 2000-gebied, p. 4.

¹⁸² Idem, p. 10.

¹⁸³ Idem, p. 11.

¹⁸⁴ Idem, p. 11.

¹⁸⁵ Idem, p. 12.

Strijd tegen het water

Tot aan het begin van 21^e eeuw was het Munnikenland voornamelijk in gebruik als agrarisch land. Ondanks de overstromingsgevaaren was de ligging aan het water al eeuwenlang ideaal voor boeren: vruchtbare gronden, en gewassen en dieren konden makkelijk over het water worden verscheept. Het agrarische landschap was sinds de ruilverkavelingen in 1972 grootschalig, maar de oude ontginningsstructuur nog steeds herkenbaar. De leegte en openheid van het gebied werd als typerend beschouwd, onder andere doordat er maar weinig mensen woonden en werkten.¹⁸⁶ Aan het begin van de 21e eeuw startte de Rijksoverheid met het landelijke project 'Ruimte voor de rivier'. In een poging diverse rivieren in Nederland te temmen, is ze meer ruimte gegeven. Het Munnikenland werd aangewezen als één van de locaties om de rivieren, vooral de Waal, meer ruimte te geven. Deze nieuwe ontwikkelingen in het gebied zouden niet alleen de veiligheid bevorderen, maar ook de kwaliteit. Natuurontwikkeling werd namelijk tot een belangrijke opgave gemaakt. De plannen zouden het karakter en de identiteit van het Munnikenland versterken.¹⁸⁷ De hoofdrol was weggelegd voor de Wakkere Dijk. Deze nieuwe brede dijk, die tevens als vluchtplaats voor dieren diende, ging het aanzien van het gebied bepalen. De winterdijk uit 1972 werd verlaagd en de noordelijke kade langs de Waal grotendeels afgegraven, waarmee het Munnikenland een komgebied werd dat bij hoge waterstanden kon overstromen: een rivierkommoeras dat weer onderdeel werd van de vloedvlakte van de rivier.¹⁸⁸ Bij een overstroming wordt het water via een watergang aan de zuidkant van het Munnikenland afgevoerd naar de uitwateringssluuis bij de Afgedamde Maas.¹⁸⁹ Na ongeveer dertig jaar ingedijkt te zijn geweest, werd de Munnikenlandse Buitenpolder weer buitendijks. De Buitenpolder werd weer onderdeel van de rivierdynamiek waar het hoog water naartoe kan stromen. Het landschap werd teruggegeven aan de natuur.

Aanleg van de Wakkere Dijk, 11-06-2014. Bron: Beeldbank Rijkswaterstaat, foto 497808.

¹⁸⁶ Dienst Landelijk Gebied – regio Oost (2007) *Ruimtelijk kwaliteitskader blauw, groen & goud. Ruimte voor de Rivier in het Munnikenland*, in opdracht van waterschap Rivierenland, p. 12.

¹⁸⁷ Idem, pp. 8 en 11.

¹⁸⁸ Velden, K. van der (2015) *Kernkwaliteiten Nieuwe Hollandse Waterlinie ten zuiden van de Lek. Deel II – inundatiekom Bommelerwaard. Handboek voor beschermen én ontwikkelen*, in opdracht van Nieuwe Hollandse Waterlinie – Pact van Loevestein, p. 11.

¹⁸⁹ Provincie Gelderland en Arcadis, 2022, p. 35.

Uiterwaardvergraving en dijkverlegging Munnikenland, met op de achtergrond Loevestein, 06-05-2015. Bron: Beeldbank Rijkswaterstaat, foto 483311.

De veranderingen in het gebied hadden niet alleen grote impact op de dijken en het landgebruik, maar ook op de infrastructuur. Waar eeuwenlang de Schouwendijk de entree naar Slot Loevestein vormde, werd deze rol nu toebedeeld aan de Munnikenlandse Kade. Deze weg werd geasfalteerd om als hoofdroute auto's via de zuidkant naar Loevestein te leiden. Op deze manier rijden auto's niet langer dwars door het Munnikenland heen. De Schouwendijk vormt nog steeds een belangrijke structuur, maar is nu uitsluitend toegankelijk voor fietsers en wandelaars. De recreatieve gebruikers kunnen op deze manier het nieuwe landschap van het Munnikenland ervaren. Voor Dunea hielden de nieuwe routes in dat het pompstation niet langer toegankelijk was via het Munnikenland, maar via een nieuwe asfaltweg parallel aan de Nieuwendijk waar voorheen de Munnikenlandse Kaveling lag. Ook moest het bedrijf gronden afstaan voor de realisatie van de Wakkere Dijk. Staatsbosbeheer, dat al voor de plannen een deel van de gronden in eigendom had, is beheerder van het gebied.

In de Ruimte voor de rivier-plannen was ook aandacht voor belangrijke plekken in het landschap, zoals de voormalige huisplaatsen van het Munnikenhof en Kasteel Munnikenland. Deze werden middels verhogingen en contouren weer zichtbaar gemaakt in het landschap. Bezoekers kunnen hier vrij wandelen en op informatiebordjes lezen over de geschiedenis van de plek. De groepsschuilplaats Sneepkil is verplaatst, zodat deze behouden is gebleven. Desondanks werd kritiek geuit dat cultuurhistorie te weinig aandacht kreeg in de planvorming, bijvoorbeeld de locatie van de Munnikenlandse watermolen. Zo doorsnijdt de Munnikenlandse kade een stuk met de relictten van de vroegere uitwatering. Een alternatief plan, waarin zowel cultuurhistorie als de bestaande natuurwaarden de leidraad vormden, sneuvelde.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Janssen, 2013, p. 47.

Uiterwaardvergraving en dijkverlegging Munnikenland, 06-05-2015. Bron: Beeldbank Rijkswaterstaat, foto 483310.

De plannen van Ruimte voor de rivier hadden als gevolg dat de twintig boeren die in het Munnikenland werkten, en waarvan twee in het gebied woonden, moesten vertrekken. Deze twee boeren komen aan het woord in het boek *Munnikenland in Beweging*. Volgens één van hen, boer Van der Zalm, kwamen de problemen met het water door slecht onderhoud van bijvoorbeeld de krekken, die in tegenstelling tot vroeger vaak dichtgroeiden. De boeren zeiden gewend te zijn om te leven in een gebied dat regelmatig overstroomde. Net zoals de boeren eeuwen ervoor al deden. De uitvoering van het project had een enorme impact op het voorheen agrarische Munnikenland. Hoewel waarden als openheid en rust behouden zijn gebleven, is met het vertrek van de boeren en de ingrepen in het land het eeuwenlange agrarische gebruik van het gebied verdwenen, en daarmee ook de kenmerkende dynamiek tussen bewoners en rivieren. Daarvoor is de dynamiek van het rivierwater en nieuwe natuur teruggekomen, zoals onderstaande foto goed illustreert. Het Munnikenland is een voorbeeld geworden van hoe onder klimaatverandering het Nederlandse cultuurlandschap aangepast kan worden om hogere waterstanden het hoofd te kunnen bieden. Tegelijkertijd biedt het kansen om de verhalen van eeuwenlange waterbeheersing te vertellen en de lessen die hieruit te trekken zijn.

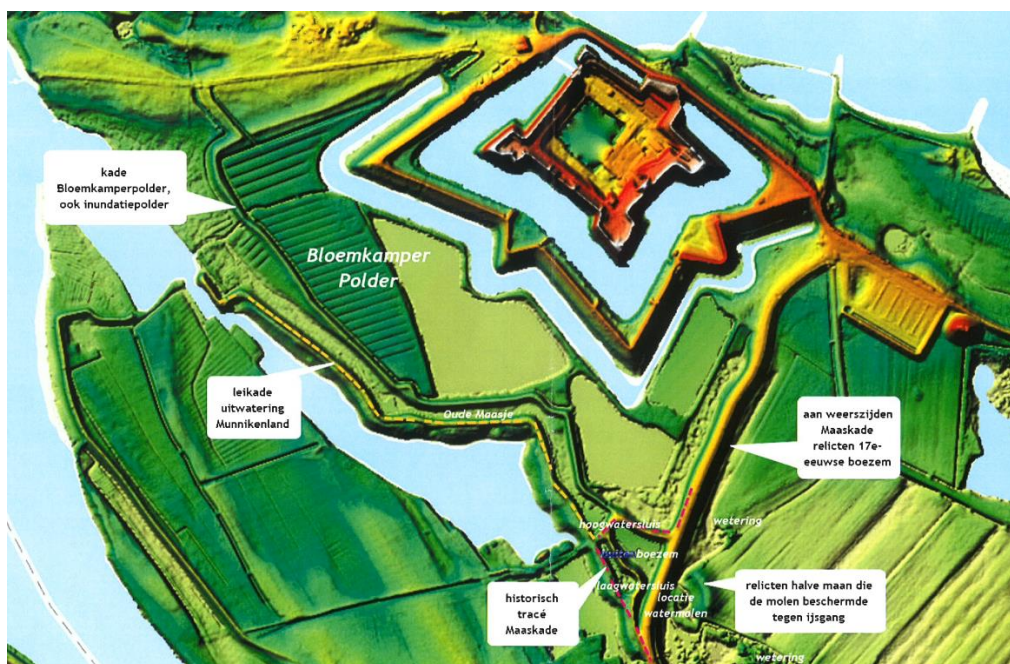
Overstroming in de zomer van 2021, waarbij de rivierdynamiek na Ruimte voor de Rivier sterk te beleven is. Bron: Slot Loevestein.

Huidige situatie

Staatsbosbeheer is de grootste beheerder in het gebied. De grote grazers, de Rode Geus en Konikspaan, zijn sinds 2000 aanwezig en worden beheerd door FREE Nature. De dieren lopen door een groot deel van het Munnikenland en het grazen helpt het landschap open te houden. De twee organisaties initiëren samen en apart meerdere keren per jaar struintochten door het Munnikenland. Bezoekers maken op deze manier kennis met het landschap, de flora en fauna. Andere gebruikers van het gebied zijn firma Wienerberger, die in het zuidwesten nog aan kleiwinning doet, Stichting boven 't Gat, die de veer tussen Loevestein en Woudrichem verzorgt, Dunea en Feedvalid.

Sinds de uitvoering van Ruimte voor de rivier kenmerkt het Munnikenland zich door rust, openheid en natte natuur. De Wakkere Dijk vormt een belangrijke en opvallende structuur in het gebied, als een tribune. Na het afslaan van de Van Heemstraweg/ Afsluitdijk naar de Schouwendijk is de Wakkere Dijk meteen goed te beleven. Links staat de fabriek van FeedValid en de gaswinningslocatie, enigszins verscholen achter bomen. Hierna gaat de Schouwendijk omhoog. Het autoverkeer kan verder via de Munnikenlandsche Kade, fietsers hebben de keuze om via de Schouwendijk of de Wakkere Dijk het Munnikenland te verkennen. Vanaf de verhoogde dijk is het natte en dynamische landschap van het Munnikenland goed te beleven. Het gebied aan de oostkant van de Schouwendijk kenmerkt zich door openheid, behalve bij de bomen aan de Blinde Steeg waar Kasteel Munnikenland stond. De bomen herinneren aan de bomenplantage van het kasteel dat hier stond. Hoewel de kade die noordelijk van het kasteel en het Raadhuis liep is afgegraven, is aan het 'afsnijden' van de kade bij de Wakkere Dijk nog zichtbaar dat deze oorspronkelijk verder doorliep. Het zijn sporen van de strijd die bewoners van het gebied met het rivierwater leverden. Langs het oude tracé van de Schouwendijk staan bomen. Het vormt hierdoor een opvallend element in het landschap en benadrukt de vroegere loop van de weg. Het oude asfalt ligt er nog. De westkant van het Munnikenland is natter, mede dankzij de oude kleiputten die onder water staan. In dit gebied staan veel wilgen die goed groeien in de natte gronden. Hierdoor wisselen openheid en geslotenheid in het landschap elkaar af. Het oude spoortracé dat werd gebruikt voor de kleiafgravingen is nog zichtbaar in het asfalt tussen de grote parkeerplaats en Slot Loevestein. Vanaf de grote parkeerplaats is de oude dijk langs de Waal te beleven, hier loopt een wandelpad. Slot Loevestein ligt als een groene enclave verstopt in het uiterste puntje van het Munnikenland. Ook andersom is vanaf de wallen van Loevestein het Munnikenland niet sterk te beleven. Het Slot is hierdoor enigszins in zichzelf gekeerd. Tegelijkertijd botst dit met de militaire functie die Loevestein lange tijd heeft gehad en waarvoor een open zichtveld van belang was. Rondom Slot Loevestein zijn nog enkele stenen palen zichtbaar die de kringen van de Kringenwet markeerden en een tastbaar spoor zijn van het militaire verleden.

Overall in het gebied zijn beide rivieren goed te beleven, maar met name de Waal speelt een belangrijke rol. Doordat het Munnikenland overlooptgebied is geworden bij hoge rivierstanden, loopt het landschap geleidelijk over naar de Waal. De invloed die het water op het landschap en de natuur heeft is goed te ervaren, wat resulteert in een dynamisch en afwisselend landschap.

Hoogtekaart waarop diverse relictten rondom Loevestein nog zichtbaar zijn. Bron: Ferdinand van Hemmen.

Onderstaande foto's tonen de huidige situatie. Deze zijn genomen door het Gelders Genootschap op 15 september 2022.

Foto vanaf de Blinde Steeg richting de Waal. De bomen markeren de weg waarvan rechts Kasteel Munnikenland en links het Rechthuis stonden. De boerderijenplaats van het Rechthuis is op deze foto zichtbaar aan de verhoging in het landschap die de boerderij beschermde bij hoogwater.

Funderingen van het Rechthuis.

Het Munnikenland wordt gekarakteriseerd door openheid, met name het oostelijk deel. Foto genomen vanaf de boerderijplaats van het Rechthuis. In het zuiden is de fabriek van Feedvalid aan de Maas zichtbaar.

Blinde Steeg, foto genomen richting de Wakkere Dijk.

De voormalige huisplaats van Kasteel Munnikenland, gezien vanaf de Wakkere Dijk. Met verhogingen in het landschap is onder andere de gracht weer beleefbaar gemaakt.

Links de verhoging van Kasteel Munnikenland, achterin de terp van het Rechthuis. In het midden een hekwerk dat de siertuin van het kasteel zichtbaar maakt zoals deze op de kaart uit 1792 stond. Het rivierenlandschap is hier sterk te beleven.

De Wakkere Dijk, foto genomen richting het zuiden. De Wakkere Dijk is een extra brede dijk waar dieren bij hoogwater naartoe kunnen vluchten.

De Nieuwendijk en de Batterij onder Brakel (links). Op het moment van fotograferen was de Nieuwendijk in verband met werkzaamheden niet toegankelijk.

De Kaveling, westelijk van de Nieuwendijk. Foto genomen richting het zuiden, met aan de oostkant gronden tussen de Kaveling en de Wakkere Dijk die bij Dunea horen.

Uitzicht vanaf de kruising van de Schouwendijk, Munnikenlandsche Kade en Wakkere Dijk richting de Waal. De openheid en natheid is goed te beleven.

Bomen markeren het oude tracé van de Schouwendijk.

Het westelijk deel van het Munnikenland met een voormalige kleiafgraving.

Het landschap westelijk van de Schouwendijk kenmerkt zich door een afwisseling van openheid en geslotenheid, afgewisseld met water in de voormalige kleiafgravingen.

Langs de Munnikenlandsche Kade is het Munnikenhof weer zichtbaar gemaakt.

Locatie waar de Munnikenlandse watermolen heeft gestaan. De verhoging in de vorm van een halvemaan is nog goed te herkennen.

Zuidelijk van Slot Loevestein is nog te ervaren waar Het Oude Maasje vanaf de watermolen liep.

Vlabbij de grote parkeerplaats langs de Waal is de oude kade nog goed te beleven. Het is een verhoging in het landschap en beplant met bomen.

Karakteristieke wilg aan het einde van de dijk.

Links: ook bij het veer tussen Slot Loevestein en Woudrichem staan enkele karakteristieke bomen. Rechts: stenen paal die de kring uit de Kringenwet bij Slot Loevestein markeert.

Vanaf de wallen van Loevestein is, afhankelijk van de plaats, beperkt zicht op het Munnikenland.

Richting het zuiden is vanaf de omwalling beter zicht op het Munnikenland, met name de Gandelwaard.

Hoofdstuk 3: Lessen uit het verleden

3.1 Conclusies en samenvatting

In de gebiedsbiografie van het Munnikenland zijn onder het overkoepelende verhaal van het water drie verhaallijnen of thema's te onderscheiden: dat van de (water)boer en heren, de (water)soldaat en de (water)natuur.

Slot Loevestein vervulde een belangrijke rol binnen diverse oorlogen en conflicten. Niet alleen als staatsgevangenis, maar ook als onderdeel van de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit was vanaf de negentiende eeuw nauw verbonden aan het Munnikenland, dat als onderdeel van deze linie geïnnundeerd kon worden. De samenleving van het Munnikenland werd gekenmerkt door het (over)leven in de dynamiek van de rivieren en de onderlinge verbintenissen tussen pachters, heren, boeren en andere gebruikers. Heren en pachters onderhielden het land gezamenlijk. Met name het onderhoud van kunstwerken zoals de dijken, sloten, sluizen en weteringen was een gedeelde verantwoordelijkheid waar iedereen baat bij had. Dit begon al in de vroege geschiedenis, toen het land in leen werd uitgegeven en de leenman verantwoordelijk was voor het dijkbeheer. De rivieren hadden een grote invloed op het gebruik van het land. Het kon oogsten en levens verwoesten, maar zorgde ook voor ontzettend vruchtbaar land.

Om goed te kunnen wonen en werken, waren goed beheer en afspraken nodig. Heren en pachters hadden rechten en plichten waaraan iedereen zich moest houden. Soms was het nodig deze afspraken vanuit elkaars of het algemeen belang te herzien. Binnen het gebied bestonden langdurige pachtrelaties, zoals tussen De Bie en Oosterbaan. Hieruit sprak loyaliteit en vertrouwen tussen pachter en verpachter. Deze relaties beperkten zich niet alleen tot de grenzen van het Munnikenland, maar bestonden ook met boeren van buitenaf die bijvoorbeeld hun vee in het gebied lieten grazen. De ligging aan de rivieren maakte vervoer van vee en gewassen relatief eenvoudig. Afspraken waren essentieel voor een goed beheer van het gebied en de gezamenlijke strijd tegen het water. De overeenkomsten hadden invloed op gebruikers in het gebied, die zowel in het Munnikenland woonden als daarbuiten. Daarnaast werden gebiedsoverstijgende afspraken gemaakt, zoals het doorsteken van de Nieuwendijk voor de Brakelse afwatering en de inundatie van het Munnikenland als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De afspraken, rechten en plichten zorgden voor een goed functionerend, samenhangend systeem. Dat was nodig in een gebied met meerdere individuele en collectieve gebruikers dat regelmatig werd bedreigd door overstromingen. Overeenkomsten werden daarbij niet altijd in geld uitgedrukt, maar ook in rechten of natura. Het gemeenschappelijk belang van goed beheer van land en water stond voorop. De lusten en lasten waren in balans: bijdragen aan het onderhoud betekende een hogere kans op succesvolle oogsten van het vruchtbare land en boerenbedrijven die letterlijk hun hoofd boven water konden houden. Verbindingen en onderlinge hulp in het gebied waren essentieel. Bewoners en gebruikers hielpen elkaar, zoals Slot Loevestein dat bij overstromingen in 1861 bewoners opving.

Naast de militaire activiteiten bij Slot Loevestein en het agrarische karakter van het Munnikenland vond ook andere bedrijvigheid in het gebied plaats. Kleiafgravingen langs de rivieren was lange tijd voor eigen gebruik van de boeren, maar kreeg vanaf halverwege de twintigste eeuw een permanent en grootschaliger karakter. Het landschap werd grootschaliger en veranderde door kleiafgravingen, ruilverkaveling en de aanleg van de winterdijk. In de loop van de twintigste eeuw kreeg de bedrijvigheid in het gebied een impuls door de vestiging van Dunea en Schouten.

Eeuwenlang bestond spanning tussen het natuurgeweld van de rivieren enerzijds en de wens van de mensen om de natuur naar zijn hand te zetten. Dijken werden gebouwd, kades opgehoogd en afwatering bevorderd. Alle gebruikers van het Munnikenland hebben ondervonden hoe het water zowel je grootste vriend als vijand kan zijn: de militairen (Nieuwe Hollandse Waterlinie, maar ook de verzwelging van een hoornwerk en de Waterlinie die door de vijand werd ingezet); heren (aanwas van nieuw land bij kribben en hoge pachtprizen, maar ook hoge onderhoudskosten en onduidelijkheid over grenzen) en tot slot boeren (vruchtbaar land, maar verwoeste oogsten, gronden en levens als risico). Vaak werd van de nood een deugd gemaakt. Het bleek moeilijk de waterwolf definitief te beteugelen. Het karakteriseert de moeilijke verhouding tussen de mens en het water. Uiteindelijk kwam in de 21^e eeuw met Ruimte voor de rivier een voorlopig einde aan de krachtstrijd. De Waal heeft meer ruimte gekregen om bij piekbelasting delen van het Munnikenland te overstromen. De boeren zijn uit het gebied vertrokken en de nadruk ligt op natuurontwikkeling. Het heeft geresulteerd in een groot, dynamisch natuurgebied dat het verhaal vertelt over een landschap dat vorm heeft gekregen door rivieren en linies.

3.2 Aanbevelingen

Uit de gebiedsbiografie van het Munnikenland komen aanknopingspunten en lessen naar voren die inspiratie kunnen bieden voor toekomstige ontwikkelingen. Op basis daarvan zijn de volgende aanbevelingen opgesteld:

■ **Vertel het verhaal van het water.**

Het gebied werd en wordt gekenmerkt door de dynamiek van de rivieren en de invloed hiervan op het land. Dat was al zo ver voor de komst van de Cisterciënzers, en zal ook lang na Ruimte voor de rivier zo blijven. Water heeft altijd een hoofdrol gespeeld in het landschap en in de levens van de mensen die hier woonden en werkten. Bij ontwikkeling van het gebied is het belangrijk om dit verhaal te vertellen. Bovendien kunnen onder deze aanbeveling meerdere kansen worden gehangen:

- Omgaan met water. Koppel het waterverhaal aan actualiteiten als klimaatverandering. Het gebied is dankzij Ruimte voor de rivier een goed voorbeeld om het verhaal te vertellen over klimaatverandering en de gevolgen die dit heeft voor het Nederlandse landschap en erfgoed: waarom is het in de toekomst nodig om afscheid te nemen van landschappen en erfgoed zoals we deze al eeuwenlang kennen? Wat vraagt dat van de Nederlandse samenleving? Het Munnikenland kan een plek worden om meer bewustzijn te creëren over klimaatverandering, klimaatadaptatie en de gevolgen voor het landschap en de samenleving. In het laatste geval kan dit breder getrokken worden door in te haken op thema's als landgebruik, wonen, werken en het sociale leven/ recreatie.
- Oorlog en vrede. Loevestein heeft een rol gespeeld in meerdere conflicten en oorlogssituaties in Nederland, zoals in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, de Tachtigjarige Oorlog, het Rampjaar, de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Tweede Wereldoorlog. Het overstromende of geïnundeerde Munnikenland speelde hier vaak een rol in. Er liggen kansen om dit verhaal over oorlog en vrede te vertellen.
- Klimaatvluchteling. Het onderwerp 'klimaatvluchtelingen' kan aansluiten bij de missie en ambitie van Loevestein om meer te doen met het thema vrijheid.
- Bredere verbinding met de omgeving. Het water- en klimaatverandering verhaal geven de mogelijkheid om verbindingen met de omgeving te leggen. Bijvoorbeeld via wandelroutes die het Munnikenland verbinden met de Bommelerwaard. Zie hiervoor ook pagina 31 van het rapport: Hemmen, van F. (2014) *Inpassing van de cultuurhistorie van de uitwatering van Munnikenland bij de herinrichting van de Maaskade. Nieuwe kansen voor oud watervernuft*, i.o.v. Waterschap Rivierenland.
- Watermolens. De verschillende molens die in het Munnikenland hebben gestaan kunnen worden teruggebracht, bijvoorbeeld in de vorm van kleine (houten) windmolens. Hiermee wordt cultuurhistorie herkenbaar gemaakt, het waterverhaal versterkt en het kan bovendien aansluiten bij de energietransitie.

■ **Grijp de drie verhaallijnen aan als basis voor verder onderzoek.**

De verhaallijnen over de (water)boer, de (water)natuur en de (water)soldaat vormen onder het overkoepelende waterverhaal de rode draden door de geschiedenis van het Munnikenland en zijn bovendien nauw met elkaar verbonden. Ze vertellen de verhalen van de bewoners en gebruikers, en hun strijd met het water. Om de verhalen van het Munnikenland, Loevestein en de bredere omgeving nauwer aan elkaar te weven, wordt aanbevolen deze drie verhaallijnen verder te laten onderzoeken en uit te werken. De verhaallijnen kunnen bijvoorbeeld worden verwerkt tot een bondig en toegankelijk inspiratieboekje dat aansluit bij de ambities van Loevestein.

■ **Laat een cultuurhistorische inventarisatie- en waardenkaart van het Munnikenland samenstellen als middel om de leesbaarheid van het landschap te bevorderen.**

Een cultuurhistorische waardenkaart past bij de ambities van Slot Loevestein om het Munnikenland onderdeel te maken van de museale beleving. Op deze kaart staan de cultuurhistorische waarden in het gebied aangegeven en wordt inzichtelijk gemaakt waar de letterlijke kansen liggen om specifieke verhalen te vertellen. Dit kan helpen bij het maken van bijvoorbeeld informatievoorzieningen naar bezoekers, of om te bepalen waar de wens bestaat om cultuurhistorie zichtbaarder te maken. Daarnaast laat een cultuurhistorische waardenkaart de verbindingen en samenhang van het gebied zien en kan deze helpen bij het maken van beslissingen over toekomstige ontwikkelingen.

■ **Behoud en versterk de karakteristieken van het gebied.**

De kracht van het Munnikenland ligt in de openheid van het landschap en de eenheid die het hiermee vormt met Loevestein. Tegenwoordig is Loevestein niet altijd even goed te beleven vanuit het Munnikenland en vice versa. Met name vanuit de militaire geschiedenis was het juist belangrijk om vanuit Slot Loevestein een open landschap met een breed zichtsveld te hebben. Ten behoeve van het karakter van het gebied verdient het aanbeveling om de openheid van het landschap en de connectie tussen Slot Loevestein en het Munnikenland te behouden, en waar nodig te versterken. Het Bomenbeheerplan voor Slot Loevestein van Bosland adviesbureau biedt aanknopingspunten.

■ **Leg afspraken, rechten en plichten tussen de verschillende eigenaren, maar ook de diverse gebruikers, goed vast.**

Welke afspraken zijn gemaakt en wie heeft welke verantwoordelijkheden? Hieronder kan bijvoorbeeld ook een gezamenlijke risico-inventarisatie of noodplan bij calamiteiten vallen. De akte van verdeling uit 1667 kan aanknopingspunten bieden voor het aanwijzen van gezamenlijke en individuele verantwoordelijkheden. Breng daarin de juiste mate van detail aan. De gebiedsbiografie leert dat voorwaarden per perceel of stuk land konden verschillen en dat dit niet altijd in geld werd uitgedrukt. Ook werden overeenkomsten in de loop van de tijd herzien, bijvoorbeeld onder invloed van nationale en lokale ontwikkelingen. De afspraken waren maatwerk en flexibel.

■ **Heb de verschillende belangen scherp en houd hier rekening mee.**

Succes in het Munnikenland hield in dat partijen rekening hielden met drie soorten belangen: het eigenbelang, het belang van de ander, en die van het gebied. Het is belangrijk om deze drie soorten belangen scherp te krijgen. Heb oog voor (onbedoelde) effecten van initiatieven voor de ander. Ook al sta je in je recht, wees je bewust van de lusten en lasten die je anderen kan geven. In het verleden werd gezorgd dat de lusten en lasten van verschillende partijen in balans bleven. Op deze manier kunnen nieuwe ontwikkelingen en afspraken ten goede komen aan alle verschillende partijen, resulterend in een succesvolle en duurzame relaties.

■ **Organiseer een (halfjaarlijkse) schouw met betrokkenen.**

Om rekening te kunnen houden met elkaars belangen en dat van het gebied, is samenwerking noodzakelijk. Een halfjaarlijkse schouw past bij de invloed van de seizoenen op het gebied. Het is een moment om samen met betrokken partijen de afgelopen periode te evalueren en een eisen- en wensenlijst op te stellen. Wat ging goed, wat kan beter, wat zijn de plannen voor het komende halfjaar, en hoe sluiten deze aan bij de onderlinge afspraken en belangen?

■ **Betrek de lokale samenleving bij het gebied om de band te versterken (naoberschap).**

Zowel Slot Loevestein en het Munnikenland hadden een grote verbondenheid met 'de buitenwereld'. Soldaten kwamen regelmatig in Woudrichem en pachters van buitenaf boerden in het Munnikenland. Inmiddels is het gebied in bezit van enkele grotere partijen en is er minder verbinding met de gemeenschap rondom het Munnikenland. De vraag is hoe de lokale maatschappij alsnog meegenomen kan worden bij toekomstige ontwikkelingen. Dit kan door een (halfjaarlijkse) schouw voor geïnteresseerden te organiseren, zoals omwonenden en ondernemers. Een voorbeeld van betrokken is de Vrienden van Slot Loevestein, maar dit kan breder getrokken worden. Zo kan contact onderhouden worden met de lokale maatschappij en het is een moment voor uitwisseling en informatiedeling.

In de ontwikkeling van het gebied liggen koppelkansen om draagvlak te creëren bij de gemeenschap. Voor het signaleren van deze kansen is een goed contact met de lokale samenleving nodig.

■ **Flexibiliseer voorzieningen zoals signalering en infrastructuur wanneer nodig.**

In het verleden werden onder bepaalde omstandigheden extra maatregelen genomen om Slot Loevestein en omgeving goed bereikbaar te houden. Dit waren tijdelijke maatregelen, in reactie op een bepaalde omstandigheid of vraag en vaak seizoensafhankelijk, zoals na het hooien of bij hoogwater. Bij ontwikkelingen kan rekening worden gehouden met periodes waarin behoefte is aan aangepaste voorzieningen, bijvoorbeeld extra infrastructuur, vervoer, bewegwijzering, informatiepanelen, etc. Bijvoorbeeld wanneer hoge waterstanden of bezoekersaantallen hierom vragen. Het draagt bovendien bij aan de verbinding van het Munnikenland en Loevestein met de omgeving. Hierbij is het belangrijk dat alle betrokken partijen inspraak hebben en dat een gezamenlijke zorg wordt gedragen voor deze verbindingen.

■ **Durf verfijning in het landschapsontwerp op te nemen en behoud daarbij oog voor het karakter van het gebied.**

In het open, ruige gebied van het Munnikenland was ook ruimte voor schoonheid en esthetiek. Bij Kasteel Munnikenland werd een siertuin aangelegd, zodat bewoners uitzicht over de Waal en de uiterwaarden hadden. Hierbij werd slim gebruik gemaakt van de aanwezige kwaliteiten in het landschap. Het kasteel met de kleine gemeenschap aan boerderijen eromheen vormden met de moestuinen, boomgaarden en bomen een groene enclave binnen het uitgestrekte Munnikenland. Bij toekomstige ontwikkelingen kan de balans tussen de 'ruige' natuur en esthetiek bij (tijdelijke) bewoning of recreatieve functies inspiratie bieden. Hiermee wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds natuur, en anderzijds gronden nabij landschappelijk ingepaste gebouwen met bijvoorbeeld een recreatieve functie. Kijk hierbij goed of dit past binnen de historische en toekomstige ontwikkelingen en het gebruik.

■ **Stel voor korte periodes een 'artist in residence' aan.**

Slot Loevestein is vrijwel altijd bewoond geweest. In eerste instantie door Dirk Loef van Horne, later door kasteleins, militairen en fortbeheerders. Het vormde een eigen gemeenschap binnen het Munnikenland. Toekomstig gebruik door bijvoorbeeld een 'artist in residence' sluit aan bij de traditie van wonen en werken rondom het slot. Het is een moderne invulling van continuïteit van het historisch gebruik. De 'artist' kan bijvoorbeeld opdracht krijgen om, geïnspireerd door de omgeving, onderdelen van de missie en visie van Slot Loevestein te verbeelden.

■ **Onderhoud goede contacten met partijen op alle schaalniveaus die invloed hebben op het watersysteem.**

Het riviersysteem is van enorm grote invloed, en Loevestein en het Munnikenland zijn daar onderdeel van. Daarom is het belangrijk om op de hoogte te blijven van plannen die er zijn qua waterhuishouding, zowel op lokaal als (inter)nationaal schaalniveau. Onderhoud daarom goede contacten met partijen die hier invloed op hebben. Ken hun plannen en ambities en zorg dat men de positie van Loevestein helder voor ogen heeft.

Literatuur en bronnen

Bervaes, J.C.A.M. (1998) *Zijn er nog grenzen? De overblijfselen van de ontginningsgeschiedenis van de Bommelerwaard*, Historische Kring Bommelerwaard en Provincie Gelderland.

Bonte, A. de et al (2008) *Nieuwe Hollandse Waterlinie en Munnikenland: bouwstenen voor de toekomst*, in opdracht van Gemeente Zaltbommel en Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Bosland Adviesbureau (2020) *Bomenbeheerplan voor Slot Loevestein. Opgesteld medio-eind 2020*, i.o.v. Stichting Museum Slot Loevestein.

DaF-architecten (2018) *Actualisatie Gebiedsvisie Oude Hollandse Waterlinie*, i.o.v. provincies Zuid Holland en Utrecht.

Dam van Brakel, J.B. (1876) 'Het Huis te Munnikenland' in: *Geldersche Volks-Almanak voor het schrikkeljaar 1876*, 42^e jaargang.

Dienst Landelijk Gebied – regio Oost (2007) *Ruimtelijk kwaliteitskader blauw, groen & goud. Ruimte voor de Rivier in het Munnikenland*, in opdracht van waterschap Rivierenland.

Dienst Landelijk Gebied (jaartal onbekend) *ruimtelijk kwaliteitskader Munnikenland*.

Dijkstra, K. Van Galen, H. et al (2011) *Slot Loevestein ontrafeld. 650 jaar bouwgeschiedenis*, Bergman Media Group.

Edelman, C.H.; Vlam, A.W. (1949) *Over de perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied Betuwe en Bommelerwaard*, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.

Goossens, E.; Hemmen, F. van; Breimer, J; Sanders, C.M.A. (2011) *RAAP-RAPPORT 2025. Cultuurhistorische inventarisatie en archeologiebeleid gemeente Zaltbommel. Deel 1: Toelichting op de archeologische inventarisatie*, RAAP Archeologisch Adviesbureau BV.

Haartsen, A. (2009) *Ontgonnen verleden. Regiobeschrijvingen provincie Zuid Holland*, Bureau Lantschap.

Hemmen, van F. (2014) *Inpassing van de cultuurhistorie van de uitwatering van Munnikenland bij de herinrichting van de Maaskade. Nieuwe kansen voor oud watervernuft*, i.o.v. Waterschap Rivierenland.

Hemmen, van F.; Mulder, J. (2014) *Het 'geheime wapen' ontrafeld... De wonderlijke dualiteit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie; de relict, het verhaal, de kansen (Oogst van een quickscan-onderzoek naar het Gelderse deel van de waterlinie)*, i.o.v. Dienst Landelijk Gebied.

Heunks, E. (2008) *Basisrapport archeologische vindplaatsen en verwachtingen Munnikenland*, in opdracht van Waterschap Rivierenland.

Heuveln, B. (1954) *De bodemkartering van het Munnikenland*, Wageningen.

Hoegen, B. (2022) 'De ontwikkeling van de tweetrapsbemaling bij Brakel, 1738-1838' in: *Molinologie*, nr. 57.

Jansen, S. (2010) *Hollandse Waterlinie Erfgoedreeks: Slot Loevestein*, Stichting Museum Slot Loevestein en Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Jansen, S. (2013) *Munnikenland in Beweging*, Bergman Media Group.

Keijzer, B. de (jaartal onbekend) *Van Langerak (Uit Teylingen)*, online publicatie via: https://www.hogenda.nl/wp-content/plugins/hogenda-search/download_attachment.php?id=11863&type=genealogy

Kromwijk, W. en Bosch, H. (1986) 'Geschiedenis van de suikerbietenteelt' in: *Teelthandleiding*, nummer 21, december 1986.

landiD (2022) *Impactstudie Doorontwikkeling Munnikenland en Slot Loevestein. Een Heritage Impact Assessment en Cultuurhistorische Effectrapportage*, eindrapport 24 juni 2022.

Oostra, F. (2012) *Bestemmingsplan Buitengebied, Munnikenland. Toelichting Bestemmingsplan Munnikenland*, in opdracht van de gemeente Zaltbommel.

Provincie Gelderland en Arcadis (2022) *Loevestein, Pompveld en Kornsche Boezem. Ontwerp-beheerplan Natura 2000-gebied*.

RAAP (2011) 'Archeologische vindplaatsen- en verwachtingskaart gemeente Zaltbommel' uit *Cultuurhistorische inventarisatie en archeologiebeleid gemeente Zaltbommel*.

RAAP (2011) 'Cultuurhistorische inventarisatiekaart buitengebied gemeente Zaltbommel' uit *Cultuurhistorische inventarisatie en archeologiebeleid gemeente Zaltbommel*.

Slot Loevestein (2020) *Loevestein. Van militaire vesting naar platform voor vrede, vrijheid en recht. 2020-2030, ambitieplan*.

Stelt, C. van der; Jansen, S. (2020) *Canon route Loevestein*, uitgave van de Stichting Museum Slot Loevestein.

Vegte, J.M. van der (2020) *Stakeholderanalyse haalbaarheidsstudie Slot Loevestein*, in opdracht van Museum Slot Loevestein.

Velden, K. van der (2015) *Kernkwaliteiten Nieuwe Hollandse Waterlinie ten zuiden van de Lek. Deel II – inundatiekom Bommelerwaard. Handboek voor beschermen én ontwikkelen*, in opdracht van Nieuwe Hollandse Waterlinie – Pact van Loevestein.

Volkers, K. en Kik, C. (2016) 'Nieuwe hoop voor de Nederhop? Ondergang en opleving van de hopteelt in Nederland' in: *Tijdschrift voor Historische Geografie*, jaargang 1, nummer 3 2016.

Vriend, M.C. de et al (2007) *Startnotitie m.e.r. Munnikenland*, in opdracht van Waterschap Rivierenland.

With, A. de. 'Johan Elias Rom, Heer van Poederloijen van 1805-1840' in: "*Vier Heerlijkheden*", Historische Werkgroep Stichting De Vier Heerlijkheden te Brakel, jaargang 19, nummer 1 2021.

Witteveen-Jansen, M. (2004) *Kastelen en vestingwerken in de Bommelerwaard*, Uitgeverij Aprilis, Zaltbommel.

Websites

www.atlasleefomgeving.nl

www.hogenda.nl

www.bhic.nl

www.houseofhorne.com

www.canonvannederland.nl

www.iisg.amsterdam

www.delpher.nl

www.kastelenmagazine.nl

www.freenature.nl

www.mestreechtersteerke.nl

www.genealogieonline.nl

www.mijngelderland.nl

www.hervormdpoederloijen.nl

www.natura2000.nl

www.historiek.net

www.topotijdreis.nl

Archieven

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)
Gelders Archief
Kadaster
Regionaal Archief Rivierenland
Streekarchief Langstraat Heusden Altena
Streekarchief Voorne-Putten